

1821
ΠΝΟΕΣ
ΠΙΣΤΕΩΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΖΩΗΣ»

ΑΡΧΙΜ. ΙΩΑΝ. Γ. ΑΛΕΞΙΟΥ

1821

ΠΝΟΕΣ

ΠΙΣΤΕΩΣ

Β' Έκδοσις

ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ Η «ΖΩΗ»
ΑΘΗΝΑΙ

ΥΠΕΡ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΠΟΙΗΣΗ
ΜΕΤΕΡΝΟΤΗΤΑ

ΕΛΛΑΣ

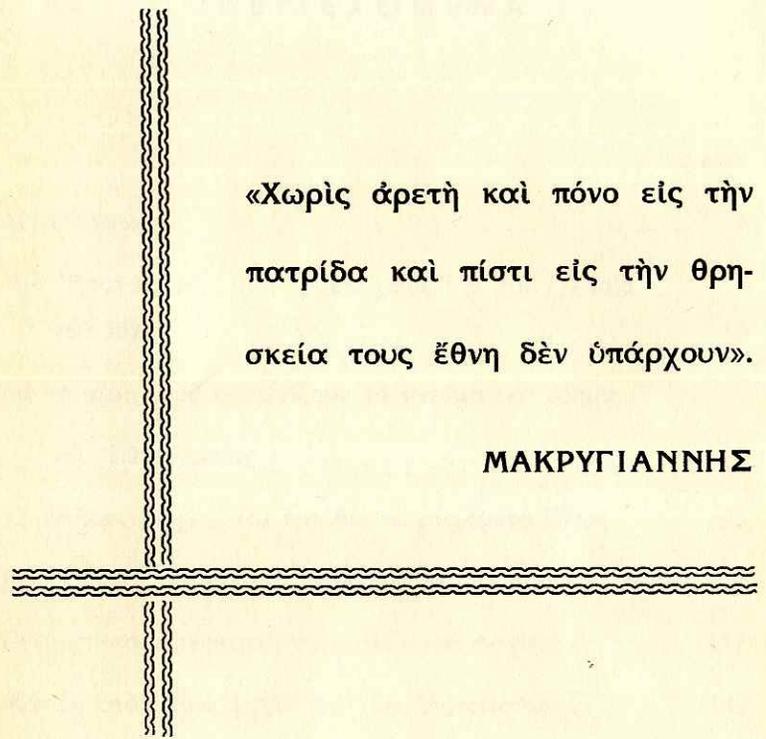

PRINTED IN GREECE

Ἱπποκράτους 189 — Ἀθήναι 1971

«Χωρίς ἀρετὴ καὶ πόνο εἰς τὴν
πατρίδα καὶ πίστι εἰς τὴν θρη-
σκεία τους ἔθνη δὲν ὑπάρχουν».

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
Λίγα λόγια	9
Μιά Ἐπανάστασις ποὺ προετοίμασε τὴν Ἐθνεγεροσία τοῦ 1821	13
Μὲ τὸ αἷμα τοὺς σφραγίζουσι τὸ πνευματικὸ νόημα τῆς Ἐθνεγεροσίας	35
Ὁ Κληρὸς ὀδηγεῖ καὶ ἐμπνέει τὸ μαχόμενον Γένος	55
Πανελληνία πνευματικὴ Ἐθνεγεροσία	79
Πνευματικὰ μηνύματα Ἀγωνιστῶν καὶ Λογίων	111
Ματιὲς στὸ ἠθικὸ μεγαλεῖο τῶν Ἀγωνιστῶν	143

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ

Εποποιία που έπεσφράγισε την πνευματική του Γένους πορεία στα τετρακόσια της σκλαβιάς τα χρόνια, ήταν η Έθνεγερσία του 1821. «Η 25 Μαρτίου του 1821 δεν υπήρξε τίποτε άλλο, παρά ένας γνήσιος καρπός της πίστεως του Γένους στα μεγάλα ιδανικά του», τονίζει επιγραμματικά ο Άλ. Γκιάλας (Γ. Βερίτης).

Υπήρξαν όμως και λιγοστοί διανοηταί, που δεν δέχθηκαν τούτη την πραγματικότητα. Άνθρωποι που έβλεπαν την ύλη σαν γενεσιουργό αίτια κάθε προσπάθειας, είπαν πως «η Έπανάστασις του 1821 στηρίχθηκε σε ύλιστικά αίτια». Και ζήτησαν να την κατεβάσουν από το ύψος και την εξέχουσα θέση, που κατέχει στην τρισχιλιετή ιστορία μας. Να την αδειάσουν από κάθε ιδεολογικό περιεχόμενο. Να δείξουν σ' όλους τους Έλληνας, πως η Έπανάστασις του 1821 δεν ήταν τίποτ' άλλο παρά μιὰ οικονομική και καθαρά συμφεροντολογική έπιχειρήσις.

Άλλ' είναι περιττόν να ποῦμε πόσο απέτυχαν στίς προσπάθειές

τους. Ἡ ἀλήθεια ἔχει τὴν δύναμι μόνη νὰ ἐπικρατῇ. Μοιάζει μὲ τὸν ἥλιο, πού ὄσο μαῦρα καὶ πικρὰ κι ἂν εἶναι τὰ σύννεφα πού τὸν σκεπάζουν, δὲν ἀργεῖ νὰ τὰ διαλύσῃ καὶ νὰ μᾶς στέλλῃ πάλι τὴν γλυκεῖα θαλπωρὴ τῶν ἀκτίνων του. Ἔτσι συνέβη καὶ μὲ τὴν Ἐθνεγεροσία τοῦ Γένους μας.

Ἐκατὸν πενήντα τώρα χρόνια λαὸς καὶ τῆς ἱστορίας ἐρευνῆται σ' ὅλους τοὺς τόνους ἐτόνισαν, πὼς τὸ 21 κηρύχθηκε, διεξήχθη καὶ περατώθηκε κάτω ἀπὸ τὴν πνοὴ τῆς πίστεως στὸν Παντοδύναμο Κύριο καὶ τῆς ἀγάπης στὴν Ἑλλάδα. Τοῦτο θὰ τὸ διαπιστώσουμε καὶ μέσα σὲς σελίδες πού ἀκολουθοῦν, ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸ μαρτύριο τῶν Πρωταγωνιστῶν καὶ Ἀγωνιστῶν τοῦ 1821, ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τους, τὶς ἀπέριτες ἐπιστολές τους, τὰ θαυμάσια ἀπομνημονεύματά τους, ἀπὸ χαρακτηριστικὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τους. Σ' αὐτὰ θὰ δοῦμε ν' ἀντικατοπτρίζεται ἡ ψυχὴ τους, θὰ νοιώσουμε κάτω ἀπὸ τὶς λέξεις, πού χάραξαν σὲ αἱμάτινες ὥρες, μέσα ἀπὸ ἀλλεπάλληλα ἐπεισόδια, τοὺς παλμούς τῆς καρδιάς τους, τῆς μεγάλης καὶ εὐγενικῆς.

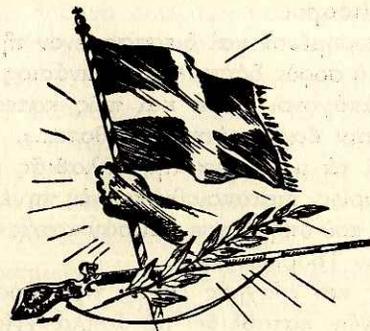
Οἱ σελίδες τοῦ τεύχους αὐτοῦ, μετοχὴ στὴν ἐπέτειο τῶν 150 χρόνων ἀπὸ τὴν Ἐθνεγεροσία, δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ἀδιάκοπος ὕμνος στὸν Κύριο Οὐρανοῦ καὶ Γῆς, μὴ ἀσίγητη ἔκφρασις θερμῆς φιλοπατρίας, μὴ φλόγα ἀγάπης γιὰ τὴν ἐλευθερία.

Τὰ νιοκουμένα πού εἶναι ἐδῶ συγκεντρωμένα δὲν θὰ κάνουν τίποτ' ἄλλο, παρὰ θὰ μᾶς ἐπιβεβαιώσουν τὰ ὑπέροχα λόγια, πού χάραξε ὁ Στρατηγὸς Μακρυγιάννης:

«Οἱ ἀγωνισταὶ βάστηξαν τὴν θρησκεία τους τόσους αἰῶνες μὲ τοὺς Τούρκους — καὶ τοὺς κἄναν τόσα μαρτύρια καὶ τὴν βάσταξαν· καὶ λευτέρωσαν καὶ τὴν Πατρίδα τους αὐτεῖνοι μὲ τὴν θρησκεία τους, ὅπου ἦταν πεντακόσιοι Τούρκοι εἰς τὸν ἀριθμὸν κι αὐτεῖνοι ἓνας καὶ χωρὶς τ' ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου καὶ τὴν μάθησιν οἱ περισσότεροί· καὶ τ' ἄρματα τους δεμένα μὲ σκοινιά. Καὶ ἡ πίστι εἰς τὸν Θεόν — λευτέρωσαν τὴν Πατρίδα τους».

Ἡ Πίστι στὸν Θεὸ διετήρησε τετρακόσια χρόνια τὸν Ἑλληνισμό.

**ΜΙΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ
ΠΟΥ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΕ
ΤΗΝ ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑ ΤΟΥ 1821**

Η ΛΙΒΕΡΕΣ και μαυρες ήταν οι ημέρες της τετρακοσιόχρονης δουλείας. Οι οικονομικές καταπιέσεις, οι άρπαγές, οι δημεύσεις περιουσιών, οι φόνοι, ήταν καθημερινές συμφορές. Κανείς από τους δυστυχείς εκείνους δεν ήταν ποτέ βέβαιος, ότι ήταν κύριος της ζωής του, της περιουσίας του και της οικογενείας του. Ο ίδιος αλλά και η γυναίκα του και τα παιδιά του, ήταν στην διάθεσι τών άγρίων αύθεντων. Η εποχή του παιδομαζώματος ήταν μιά από τις τραγικώτερες, που πέρασε η Φυλή μας. Παιδιά άρπάζονταν άσπλαγχνα από τις μητρικές άγκαλιές, άλλαζαν με τη βία την πίστι τους και ανατρέφονταν κατά τρόπο, ώστε να αποβαίνουν οι πιο άσπονδοι

ἐχθροὶ τῆς Θρησκείας τοὺς καὶ τῆς Πατρίδος τοὺς, γνωστοὶ μὲ τὸ ὄνομα Γενίτσαροι.

«Ἄχ, ταλαιπωρημένον καὶ διεσπαρμένον τῆδε κακεῖσε γένος!, ὀδύρονταν ὁ σοφὸς δάσκαλος Ἀθανάσιος Ψαλίδας. Στοχασθῆτε τίνων ἀπόγονοι εἴσθε καὶ πῶς κατεστάθητε, εἰς τί ἀθλίαν κατάστασιν βαρβαρότητος ἤλθατε...».

Τὸν πόνο καὶ τὰ μαρτύρια τῆς σκλαβιάς ὑπογραμμίζουν ἀμέτρητες μαρτυρίες, πιστοποιοῦν πολλές πηγές. Ὁ Κωνσταντῖνος Σταμάτης, ποῦ ὑπῆρέτησε καὶ σὰν κατάσκοπος τῶν Γάλλων ἐναντίον τῶν Τούρκων λέει:

«Ὁ ἀφόρητος καὶ αἰσχρὸς ζυγὸς τῆς τυραννίας τῶν ἀλλοφύλων ὀθωμανῶν καταθλίβει μὲ ἀσπλαγχνίαν τοὺς τρισαθλίους ἀπογόνους τῶν παλαιῶν ἡρώων! Ἀφοῦ σᾶς ἐξεγύμνωσαν ἀπὸ ὅλα σας τὰ ἔθνικα νόμιμα, ἀφοῦ σᾶς ἐξάλειψαν ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν ἐθνῶν καὶ σᾶς ὑστέρησαν ὅλων σας τῶν δικαιωμάτων, σᾶς μεταχειρίζονται τώρα, αὐτοὶ οἱ ἀλαζόνες θάρβαροι, ὡς ἀχρεῖα ἀνδράποδα. Σᾶς θιάζουν ἐκ γενετῆς νὰ ὑπηρετῆτε τὰς ἀλόγους φαντασίας των. Καὶ σᾶς θεωροῦν ὡς πλασμένους ἀπὸ τὸν Θεόν, διὰ νὰ σέρνεσθε ὡς σκώληκες ὑποκάτω τῶν ποδῶν των».

Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος διεκτραγωδεῖ μ' αὐτὰ τὰ λόγια τὰ πάθη τῶν σκλάβων:

«Οἱ Ἕλληνες φονεύονται εἰς τὴν ἀγοράν, διότι ζητοῦσι τοῦ πωλουμένου πράγματος τὴν τιμὴν, φονεύονται εἰς τὰς οἰκίας, διότι ὑπερασπίζονται τῆς τιμῆς τῆς γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων των... Φόνοι καθημερινοί, φόνοι νυκτερινοί εἶναι τὰ συνηθέστατα ἀκούσματα καὶ θεάματα εἰς τὰς πόλεις. Ἀνδραποδίζουσι χωρία, σκυλεύουσι ἐμπόρων συνοδείας, καταφονεύουσιν ἀδιακόπως τοὺς ὁδοιπόρους... Παρὰ τὰς πύλας τῶν πόλεων ἴσταντο ἀγχόναι καὶ πύργοι κρανίων. Τὰς αὐλάς τῶν σατραπῶν ἐκόσμουν κεφαλαὶ αἱματόφυρτοι, σκόλοπες καὶ βασανιστήρια. Δὲν ἠδύνατο ὁ Χριστιανὸς οὐδὲ νὰ ἀποθάνῃ δωρεάν, διότι καὶ νεκρὸς ὤφειλε νὰ πληρώσῃ ὑπέρογκον φόρον διὰ τὴν ἄδειαν τῆς ταφῆς. Ἀταφοὶ πολλακίς ἔκειντο Χριστιανοὶ θνήσκοντες, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως χρημάτων...».

Ἄλλ' ὅποιαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ μέσα, ποῦ ἐπενόησε ὁ δυναστής, γιὰ νὰ συνθλίψῃ καὶ ἀφανίσῃ τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων, δὲν πέτυχε τὸ σκοπὸ του.

Τὸ Ἔθνος ἔζησε δοῦλο, ἀλλὰ στὴν ψυχὴ ἐλεύθερο, ἀδούλωτο τέσσερεις ὀλόκληρους αἰῶνες. Τὸ Γένος ἔπαισε σὲ βαρεῖα δουλεία, μὰ ἡ τεράστια πνευματικὴ παράδοσις τῆς Φυλῆς οὔτε στιγμὴ δὲν ἔπαυσε νὰ φωσφορίζῃ πάνω στὴν καταματωμένη κι ἔρημη γῆ. Τὰ ἰδανικὰ τῆς φυλῆς, ἡ πίστις, ἡ εὐσέβεια, ἔμειναν ἄσβεστα στὶς ψυχές.

Σὲ μιὰ ὑποσημείωσι τῶν «Σχεδιασμάτων» τοῦ Ματθαίου Παρανίκα, θρῖσκουμε αὐτὴ τὴν θαυμάσια διαβεβαίωσι:

«Δαβὶδ ὁ Χυτραῖος περιγητῆς κατὰ τὴν ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδα ὑπερμεσοῦσαν (ἕναν αἰῶνα μετὰ τὸ πάρισμο τῆς Πόλεως) ἠὺφράνθη εὐρῶν ἐν τοῖς ἡμετέροις τόποις ἄνδρας λογίους καὶ εὐσεβεῖς: Ἠὺφράνθη, εἶπεν αὐτῷ ὁ ἀοίδιμος Πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Β', ὅτι καὶ ἔτι σώζονται ἄνδρες τὴν Ἀγίαν Τριάδα καὶ ἐννοοῦντες καὶ γινώσκοντες ἐν τοίοις τοίοις ἔχοντες εὐσεβῆ. *Ἴσθι δὲ περὶ τούτου, ὅτι εἰ καὶ δουλεῖα τὸ Γένος ἡμῶν ὑπέπεσεν, ἀλλ' ἀσεβείας ἀνένευσε καὶ μένει κηρύττον τὴν εὐσέβειαν*».

Ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ Ἔθνους συγκεντρώθηκε τὰ χρόνια ἐκεῖνα γύρω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν. Ὅταν ὁ ἐκπορθητῆς Μωάμεθ ὁ Β' παράδωσε τὴν ἀσημένια ποιμαντικὴ ράβδο στὸν πρῶτο Πατριάρχῃ τῶν Ἑλλήνων, μετὰ τὸ πάρισμο τῆς Πόλεως, γύρω του συγκεντρώθηκαν κληρικοὶ καὶ λόγιοι, ποιμένες καὶ λαός. Καὶ ἔγινε ὁ Πατριάρχης, οἱ Ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἄλλοι Ἱερεῖς, οἱ ταγοὶ τοῦ Γένους, οἱ φωτοδόται του καὶ οἱ παρηγορηταὶ του.

Ὁ ταπεινὸς παπᾶς μὲ τὸ τριμμένο ράσο, ποῦ μὲ μύριες προφυλάξεις προχωρεῖ κάθε βράδυ πρὸς τὴν σκοτεινὴ ἐκκλησιά τοῦ χωριοῦ καὶ στὸ ἀπόμερο μοναστήρι γιὰ νὰ διδάξῃ τὰ σκλαβόπουλα τοῦ κρυφοῦ σχολεῖοῦ γραμματικὴ καὶ ἀριθμητικὴ, γίνεται συγχρόνως ὁ ἐμπνευσμένος ἀπόστολος τῆς πίστεως στὸ Χριστὸ καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα. Εἶναι ὁ ἀφανής — ὁ ἀνώνυμος καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ του καὶ γιὰ τοὺς μελλοντικούς χρόνους — ἐμψυχωτῆς τοῦ χειμαζομένου καὶ ἀ-

πωρφανισμένου ἑλληνισμοῦ, πού εἶδε ὁ ποιητῆς κάτω ἀπὸ τὸ φόβισμένο φῶς τοῦ καντηλιοῦ νὰ «θεριεύη τὴν ἀποσταμένη ἐλπίδα μὲ λόγια μαγικά...

...Μὴ σκιάζεσθε στὰ σκότη·

Ἡ λευτεριά, σὰν τῆς αὐγῆς τὸ φεγγαθόλο ἀστέρι
τῆς νύχτας τὸ ξημέρωμα θὰ φέρη».

Καὶ παραπάνω ἀπὸ τὸν ρασοφόρο αὐτὸν «ἄγνωστο στρατιώτη» τῆς Ἐλευθερίας, οἱ ἐκκλησιαστικὲς κορυφές, οἱ μεγάλοι δάσκαλοι τοῦ Γένους, οἱ δημογέροντες καὶ οἱ προύχοντες τοῦ λαοῦ ἐργάζονταν ἐπίσης ἐντατικά, γιὰ νὰ κρατήσουν ἀσθεστὴ τὴν πίστι καὶ νὰ ὀδηγήσουν τὸ Γένος στὴν ἀποτίναξι τοῦ ξένου ζυγοῦ.

Ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρις συνέστησε κατὰ τὸ 1624 τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο στὴν Κωνσταντινούπολι. Ὁ Κύριλλος ὁ Ε΄ συνέστησε τὴν περίφημη Ἀθωνιάδα Σχολή. Ὁ Σεραφεῖμ Β΄ κατώρθωσε νὰ ἐνεργήσῃ ἔρανο καὶ νὰ ἰδρῦσῃ στὴν Κωνσταντινούπολι Σχολή. Ὁ Χίος μεγαλέμπορος Σαρῆς Παντελῆς χάρισε στὴ Σμύρνη τὴν περίφημη Εὐαγγελικὴ Σχολή, ἐνῶ ὁ Λέσβιος Βενιαμὴν ἰδρυσε ἄλλη στίς Κυδωνίες. Ἐπίσης σχολές ὑπῆρχαν στὴν Κοζάνη, στὰ Ἀμπελάκια, στὴν Ἀθήνα, στὴν Δημητσάνα, στὰ Γιάννενα, στὸν Ἄθω καὶ σ' ἄλλα μέρη. Σ' αὐτὲς διαπρεπεῖς δάσκαλοι διδασκαν φιλοσοφία, θεολογία, ἀστρονομία, γεωμετρία, μαθηματικά σὲ μιὰ θαυμαστὴ ἄμιλλα, κατὰ τὴν ὁποία τὸ δοῦλο Γένος ἐφιλοτιμεῖτο νὰ μὴν ὑστερήσῃ στίς πνευματικὲς προόδους, πού σημείωνε τότε ἡ Εὐρώπη, χάρις στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ φῶς.

Ἀπὸ τὰ πνευματικὰ αὐτὰ φυτώρια ξεπήδησαν ἄνδρες μὲ μάθησι, πού ἦταν καὶ φλογεροὶ τῆς πίστεως ἀγωνισταί. Στὸ σύγγραμμα τοῦ Κ. Ν. Σάθα γιὰ τὴ Νεοελληνικὴ Φιλολογία ὑπολογίζει κανένας πάνω ἀπὸ χίλιους τοὺς κληρικούς, στοὺς χίλιους πεντακοσίους περίπου λογίους ἐκείνων τῶν χρόνων, πού ἀναφέρονται. Θαυμάζει κανένας πῶς μέσα στὰ πηχτὰ σκοτάδια τῆς σκλαβιάς ἀνθίσαν τόσες σοφές φυσιογνωμίες, τόσοι πολυγραφώτατοι συγγραφεῖς, τόσοι ρήτορες καὶ δάσκα-

λοι, πού τόνωναν τὴν πίστι στὸ λαὸ καὶ κράταγαν ἀσθεστὴ τὴν ἐλπίδα, καὶ τὸν προετοίμαζαν γιὰ τὴν μεγάλη ὥρα τῆς Ἐθνικῆς Ἀναστάσεως.

Διαβάστε ἓνα κομμάτι ἀπὸ μιὰ ὁμιλία τοῦ Μελετίου Πηγαῖ (1535-1602), πού καθοδηγεῖ τὸ λαὸ του στὰ δύσκολα ἐκεῖνα χρόνια:

«Μὴ ἀπελπίζου ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ Ἔθνος τὸ ἅγιον, βλέποντας πῶς σὲ κακουχοῦσι καὶ σκληραγωγοῦσι οἱ ἀσεβεῖς. Ἀναθυμήσου, πῶς καὶ τὸ σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ, τὸ σπέρμα τῆς ἐπαγγελίας, παρέδωκε ὁ Θεὸς τῆς δικαιοσύνης εἰς δουλείαν τόσοις χρόνοις, ἔπειτα ὁ αὐτὸς Θεὸς ἔκρινε τὸ ἔθνος ἐκεῖνο τῶν ἀσεβῶν... *Πλὴν παρακαλῶ νὰ σπουδάσουμε ἡμεῖς νὰ προφθάσουμε μὲ τὰ καλὰ ἔργα τῶν ἀσέβειων αὐτῶν, διὰ νὰ παρακινήθῃ ὀγληγορώτερα ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἐργασίαν τῶν καλῶν μας ἔργων, παρὰ διὰ τὴν ἀσέβειαν τῶν ἐχθρῶν, νὰ χαλάσῃ καὶ τόση τυραννία καὶ τόσο κακό, ὡς ἐπιθυμεῖτε.*

Τὴν ἴδια γραμμὴ ἀκολουθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι λόγιοι καὶ κληρικοί: Ἡ διάσωσι τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς εἶναι ταυτόσημη μὲ τὸ φύλαγμα τῆς ἀκοίμητης χριστιανικῆς πίστεως. Δὲν μποροῦν νὰ χωρισθοῦν αὐτὲς οἱ δυὸ ἔννοιες. Ἡ μιὰ ἐρμηνεύει τὴν ἄλλη. Ἡ μιὰ ἐνισχύει τὴν ἄλλη.

Ἰκετεύει τὸν Θεὸ στὸν «Θρῆνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ὁ σοφὸς Μητροπολίτης Μυρέων Ματθαῖος μὲ τοῦτα τὰ λόγια:

«Ἀλλὰ Φιλανθρωπότεατε,
πρόστασε νὰ ἐβγοῦμεν
μέσα ἀπὸ τὴν κάμινον αὐτὴν
πού μᾶς φλογίζει,
*ὅτι σ' Ἐσὲν τὸ γένος μας θαρρεῖ
καὶ ἀκουμπίζει·*
εἰς *Σὲ* τὸ θάρρος ἔχομεν,
εἰς *Σὲ* καὶ τὴν ἐλπίδα,
νὰ πάρῃς ἀπὸ πάνω μας
ἐτούτην τὴν παγίδα·

καὶ ὑψωσον, Μακρόθυμε,
Χριστιανῶν τὸ κέρας
καὶ δὸς ἡμῖν τὴν ἄνεσιν
καὶ φῶς τὸ τῆς ἡμέρας».

Θυμηθῆτε ἀκόμα τὸν μεγάλο Δάσκαλο Εὐγένιο Βούλγαρι, πού γνώριζε ἑπτὰ γλῶσσες, δίδαξε σὲ πολλές σχολές θεολογία, φιλοσοφία καὶ μαθηματικά καὶ ἔγραψε πολυάριθμα συγγράμματα. Τὸν Νικηφόρο Θεοτόκη, πού ὑπῆρξε ἐπίσης μέγας ἐπιστήμων καὶ θερμὸς κήρυκας τῆς ἀλήθειας στοῦ δοῦλο Ἕθνος. Καὶ τὸν Ἡλία Μηνιάτη πού περιόδευε πόλεις καὶ χωριά, σκορπώντας τὸ μήνυμα τὸ λυτρωτικό. Ποιὸς δὲν συγκινεῖται καὶ σήμερα, ὅταν διαβάξῃ τὴν δέησί του πρὸς τὴν Παναγία γιὰ τὴν σκλαθωμένη του πατρίδα;

«Ἐως πότε, πανακίρατε Κόρη, τὸ τρισάθλιον γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὐρίσκεται εἰς τὰ δεσμὰ μιᾶς ἀνυποφέρτου δουλείας;... Ἄχ, Παρθένε! Ἐνθυμήσου πῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρότερον, παρὰ εἰς ἄλλον τόπον, ἔλαμψε τὸ ζωφόρον φῶς τῆς ἀληθινῆς Πίστεως. Τὸ ἑλληνικὸν γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον ὅπου ἄνοιξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἐδέχθη τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ. *Δοιπόν, εὐσπλαγγνε Μαριάμ, παρακαλοῦμεν Σὲ διὰ τὸ χαῖρε ἐκεῖνο, διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκεῖνον εὐαγγελισμὸν ὅπου ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προοίμιον, χάρισέ του τὴν προτέραν τιμὴν· σήκωσέ το ἀπὸ τὴν κοπρίαν τῆς δουλείας εἰς τὸν θρόνον τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος· ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σκήπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ Βασίλειον.* Καὶ, ἂν ἐτοῦται μας αἱ φωναὶ δὲν σὲ παρακινούσιν εἰς σπλάγγνος, ἄς σὲ παρακινήσωσιν ἐτοῦτα τὰ πικρὰ δάκρυα, ὅπου μᾶς πέφτουσιν ἀπὸ τὰ ὀμμάτια».

Ἄλλ' ἢ ἄλυσίδα τῶν μεγάλων Δασκάλων καὶ Ἀναγεννητῶν τοῦ Γένους δὲν σταματάει. Νέοι κρίκοι λαμπροὶ παρουσιάζονται στίς τελευταῖες προεπαναστατικὲς δεκαετίες.

Ξέρομε τοὺς ἀγῶνες καὶ τὴν μεγάλη ἐπίδρασι, πού εἶχε ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς στίς συνειδήσεις τῶν Ἑλλήνων. Λίγοι ἐργάσθησαν ὡς τὸν Κοραῆ, ἥσυχά καὶ μεθοδικά, μὲ τὸν δικό του ἐντελῶς προσωπικὸ τρόπο καὶ τόνο. Ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἐκυκλοφόρησαν τὰ πρὸ παλμῶδη ἐθνεγερτήρια κείμενα τοῦ Κοραῆ: ἡ Ἀδελφικὴ Διδασκαλία (1798), τὸ Ἔσσημα πολεμιστήριον (1800) καὶ τὸ Σάλπισμα πολεμιστήριον (1801). Ὅλα εἶναι σαλπίσματα ἐλευθερίας. Γράφει:

«Μῆτε πῦρ, μῆτε σιδήρος νὰ ψυχράνη ποτὲ εἰς τὰς ἡμετέρας καρδίας τὴν διάπυρον τῆς ἐλευθερίας ἀγάπην, τὸ ἄσπυρον κατὰ τῆς τυραννίας μῖσος. Ἐχετε πάντοτε ἔμπροσθεν τῶν ὀφθαλμῶν τὰ πάνδεινα κακά, ὅσα καθ' ἐκάστην ὑποφέρετε ἀπὸ τὸ ἄγριον ἔθνος τῶν Τούρκων καὶ ἐνθυμείσθε ὅσα ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι, παροξύνοντες ἀλλήλους κατὰ τῶν Περσῶν: ὧ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε...».

Καὶ σ' ἄλλη εὐκαιρία ὑπογραμμίζει: «Θάνατος ἢ ἐλευθερία! Ἐξω τῶν δύο τούτων ἄλλη πλέον ἐκλογὴ δὲν μᾶς ἔμεινεν...».

Τὸν ἴδιο καιρὸ ἔγραφε ἐνθαρρύνοντας τοὺς Σουλιῶτες:

«Ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος εἶναι τὸ πλέον πολῦτιμον πρᾶγμα ἀφ' ὅσα σκεπάζει ὁ οὐρανὸς καὶ βλέπει ὁ ἥλιος· ὁ δοῦλος δὲν ἀξίζει μῆτ' ὅσον ψωμίον τρῶγει...».

Συγχρόνως κέντρο τῶν φροντίδων του ἦταν ἡ παιδεία, ἡ «μετακένωσι» τῶν φώτων τῆς Εὐρώπης στοῦ ὑπόδουλο Γένος, ἡ εὐθυγράμμισι τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν φωτισμένην Εὐρώπην. Χαίροταν ὅσες φορές ἐμάθαινε τὴν προθυμία καὶ τὴν προκοπὴ τῶν συμπατριωτῶν του στὴν παιδεία, καὶ τὴν χαρὰ του δὲν μπορούσε νὰ τὴν ἀποκρύψῃ. Ἐγραφε σ' ἓνα φίλο του στὰ 1814:

«Ὅλα ταῦτα εἶναι σημεῖα ἀναντίρρητα ὅτι ἐξύπνισε τέλος πάντων ἡ ταλαίπωρος Ἑλλάς. Καὶ ἡ ἐξύπνισις αὕτη προετοιμάζει ἀναγκαίως καὶ τὴν μέλλουσαν ἐλευθερίαν τῆς».

Σύγχρονοι μὲ τὸν Κοραῆ πνευματικοὶ ἠγέται πού ἔδρασαν στὴν σκλαθωμένη ἑλληνικὴ γῆ εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Ἀθ. Ψαλίδας, ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, οἱ Μπαλάνοι, ὁ Ἀνθίμος Γαζής, ὁ σοφὸς Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης, ὁ πύ-

ρινος κήρυκας Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Οἱ πρῶτοι ἔδρασαν σάν δάσκαλοι καὶ συγγραφεῖς. Ξεσήκωναν μὲ τὸ λόγο τους τὸ λαό. Προετοίμαζαν τὸ Γένος γιὰ τὴν ὥρα ποῦ ἔφθανε. Ὁ Ἄθ. Ψαλίδας θροντοφωνοῦσε στὰ 1795:

«Λοιπὸν ἀδελφοί μου ὁμογενεῖς, ἐξυπνήσατε μίαν φορὰν ἀπὸ τὸν θαθὺν αὐτὸν ὕπνον καὶ πολυχρόνιον ἀνοιξατε τοὺς ὀφθαλμούς σας καὶ ἴδετε τὸ λαμπρὸν φῶς τοῦ Ἡλίου στοχασῆτε τίνων ἀπόγονοι εἴσθε».

Τὸν ἴδιο καιρὸ μὲ «τ' ἀποστόλου τὸ ραβδί» ὁ Κοσμάς γυρῶντας μέρα-νύκτα, κηρύττοντας, νουθετώντας, ἰδρύνοντας σχολεῖα, θέρμαινε στὶς ψυχές τῶν σκλάβων τὴ φλόγα τῆς πίστεως καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐλευθερίας.

Ἔλεγε συχνά:

«Ὁ πανάγαθος καὶ πολυέλεος Θεός, ἀδελφοί μου, ἔχει πολλὰ καὶ διάφορα ὀνόματα. Λέγεται φῶς, ζωὴ, ἀνάστασις. Ὁμῶς τὸ καθολικὸν τοῦ ὄνομα εἶναι καὶ λέγεται ἀγάπη. Καὶ ἡμεῖς ἂν θέλωμεν νὰ λέγωμεν τὸν Θεὸν μας Πατέρα, πρέπει νὰ ἔχωμεν δύο ἀγάπαις, ἀγάπην εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἄλλην ἀγάπην εἰς τὸν πλησίον...».

Συχνὰ ἐπίσης ἀναφερόταν στὸν Ξεσηκωμό. Ὅπου περνοῦσε προφήτεψε τὴν ἀνάστασι τοῦ Γένους. Τὰ λόγια του ἦταν παραβολικὰ γιὰ λόγους συνέσεως. Ἔλεγε συχνά ὅτι τὸ «ποθούμενο» — καὶ μὲ τὴ λέξι αὐτὴ ἐννοοῦσε τὴν ἀπελευθέρωσι — θὰ ἔρθῃ στὴν τρίτη γενεά. «Σεῖς δὲ θὰ τὰ δῆτε αὐτά, θὰ τὰ ἴδουν τὰ ἐγγόνια σας καὶ τὰ δισέγγονά σας». Καὶ ἀλήθεια. Ἡ γενεὰ τοῦ 21 ὑπῆρξε ἡ τρίτη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του.

Αὐτὴ τὴν ὥρα, φάνηκε καὶ ὁ νεαρὸς φάλτης καὶ δάσκαλος τοῦ θεσσαλικοῦ Βελεστίνου, ὁ Ρήγας ὁ Φερραῖος, ποῦ ἐνσάρκωνε τοὺς πόθους τοῦ Γένους, μὲ τὰ περίφημα τραγούδια του, καὶ μάλιστα τὸ «Θούριό» του, ποῦ ἀρχίζει μὲ τοὺς πασίγνωστους στίχους:

«Ὡς πότε παλληκάρια
νὰ ζοῦμε στὰ στενά.
Μονάχοι σάν λιοντάρια
σταῖς ράχαις, στὰ βουνά;
Σπηλιές νὰ κατοικοῦμε,
νὰ βλέπουμε κλαδιὰ
Νὰ φεύγωμε ἀπ' τὸν κόσμον
γιὰ τὴν πικρὴ σκλαβιά;
Νὰ χάνωμεν ἀδέλφια,
Πατρίδα καὶ γονεῖς,
τοὺς φίλους, τὰ παιδιὰ μας
κι ὄλους τοὺς συγγενεῖς;
Κάλλιο ἴναι μιὰς ὥρας
ἐλευθέρη ζωὴ
παρὰ σαράντα χρόνια
σκλαβιά καὶ φυλακὴ!»

Στὴ συνέχεια λέει, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει κανεὶς, ὅταν ἔχη πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του τὸν τύραννο. Καὶ ζητᾷ ἀπ' ὄλους νὰ δώσουν τοῦτο τὸν ὄρκο στὸ Βασιλεῖα τοῦ κόσμου:

ᾠ Βασιλεῦ τοῦ κόσμου
ὀρκίζομαι σὲ Σὲ
Στὴν γνώμην τῶν τυράννων
νὰ μὴν ἐλθῶ ποτέ.
Μήτε νὰ τοὺς δουλεύω,
μήτε νὰ πλανηθῶ.
Εἰς τὰ ταξίματά τους
νὰ μὴν παραδοθῶ...».

Στὸ τέλος θυμᾶται τὶς ἀρετὲς καὶ τὴν δόξα τῶν προγόνων καὶ παρορμᾷ τὸ λαό του:

«Πῶς οἱ προπάτορές μας
ὤρμούσαν σάν θεριά,

για τὴν Ἑλευθερίαν
πηδοῦσαν στὴ φωτιά,
ἔτζι κι ἡμεῖς, ἀδέρφια,
ν' ἀρπάξωμεν γιὰ μιὰ
τ' ἄρματα, καὶ νὰ θγοῦμεν
ἀπ' τὴν πικρὴ σκλαβιά!...
Στεριάς καὶ τοῦ πελάγου
νὰ λάμψη ὁ Σ τ α υ ρ ό ς,
κι εἰς τὴν δικαιοσύνην
νὰ σκύψη ὁ ἔχθρός·
ὁ κόσμος νὰ γλυτώσῃ
ἀπ' αὐτὴν τὴν πληγὴν
κι ἐλεύθεροι νὰ ζῶμεν,
ἀδέρφια εἰς τὴν Γῆ!»

Ἡ «Θούριος» τοῦ Ρήγα κυκλοφόρησε σὲ χιλιάδες ἀντίτυπα σ' ὅλες τὶς ἄκρες τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Ἔγινε ὁ ἔθνικὸς ὕμνος τῆς προεπαναστατημένης ἐποχῆς. Ρίγη συγκινήσεως καὶ ἔθνικῆς ὑπερηφάνειας διαπερνοῦσαν τοὺς Ἕλληνας, σὰν διάβαζαν στίς γραμμὲς του τὶς ὑψηλὲς ἰδέες τῆς πίστεως, τῆς πατρίδος, τῆς ἐλευθερίας. Τρεῖς λέξεις στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους. Στούς τότε Ἕλληνας ἔλειπαν τὰ δυό, στερεὰ ὅμως εἶχαν μέσα τους τὴν ἔννοια τῆς πίστεως, ὅπλο μὲ τὸ ὁποῖο ἀνάκτησαν καὶ πατρίδα καὶ ἐλευθερία.

Στὴν Ἐπανάστασι ὁ «Θούριος» ἦταν στὰ στόματα ὄλων. Αὐτὸν ἔψαλλαν οἱ Ἱερολοχίται. Αὐτὸν τὰ παλληκάρια τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τῶν ἄλλων Ὀπλαρχηγῶν. Ὁ Τερτσέτης λέει χαρακτηριστικά: «Τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα ἐγκρέμισαν καθὼς οἱ σάλπιγγες εἰς τὴν Ἱερὴν τὰ τεῖχη τῆς Τριπολιτσᾶς, ἐτίναξαν εἰς τὸν ἀέρα μὲ τοὺς ἀλλοφύλους τὰ φρούρια τῆς Μονεμβασίας, τοῦ Ναυπλίου, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὰ τρικάρτα τοῦ ἔχθρου».

Μὲ τὴν χάρτα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ποῦ εἶχε φτιάξει τὰ τραγούδια του καὶ τὴ σημαία του ξεκίνησε νὰ γυρίσῃ στὴν σκλαβωμένη Ἑλλάδα ὁ Ρήγας ὁ Φεραῖος. Ἡ σημαία του εἶ-

χε τὸ ρόπαλο τοῦ Ἡρακλέους καὶ τρεῖς σταυροὺς σὲ χρώμα μαῦρο, λευκὸ καὶ κόκκινο. «Ἦταν ὅλα συμβολικά. Τὸ ρόπαλο θὰ συντρίψῃ τὴ θία τῶν τυράννων, ὁ Σταυρὸς θὰ δώσῃ τὸ θρησκευτικὸ περιεχόμενον στὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἀντιχριστῶν. Τὸ κόκκινο χρώμα συμβολίζει τὴν αὐτοκρατορικὴ πορφύρα τοῦ Βυζαντίου, ποῦ πρέπει ν' ἀνακτήσῃ τὴ δόξα του, τὸ λευκὸ τὴν ἀθωότητα τῆς δικαίας ἐξεγέρσεως κατὰ τοῦ σκληροῦ κατακτητοῦ καὶ τὸ μαῦρο τὸν θάνατον ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος».

Φέρνει ἀκόμα μαζὴ του τὴν ἐπαναστατικὴ προκήρυξι, στὴν ὁποία τονίζει:

«Ὅ μέχρι τοῦδε δυστυχῆς οὔτος λαός, θλέποντας ὅτι ὄλαι του αἰ θλίψεις καὶ ὀδύνη, τὰ καθημερινὰ δάκρυά του, ὁ ἀφανισμὸς του, προέρχονται ἀπὸ τὴν κακὴν καὶ ἀχρηεστάτην διοίκησιν, ἀπὸ τὴν στέρησιν καλῶν νόμων, ἀπεφάσισεν ἐνανδριζόμενος μίαν φορὰν, *νὰ ἀτενίσῃ πρὸς τὸν Οὐρανόν*, νὰ ἐγείρῃ ἀνδρείως τὸν καταβεβαραρημένον τράχηλόν του, καὶ, ἐνοπλίζοντας ἐμμανῶς τοὺς θραχιονὰς του μὲ τὰ ἄρματα τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς ἀπελπισίας, νὰ ἐκβοῆσῃ μεγαλοφώνως, ἐνώπιον πάσης τῆς Οἰκουμένης, μὲ θροντώδη κραυγὴν, τὰ ἱερά καὶ ἄμωμα δίκαια, ὅπου θεόθεν τῷ ἐχαρίσθησαν, διὰ νὰ ζῆσῃ ἠσύχως ἐπάνω εἰς τὴν γῆν...».

Στὴ συνέχεια τῆς διακηρύξεως ὁ Βελεστινλῆς μιλάει μὲ θάρρος καὶ θαθεῖα πίστι γιὰ τὰ ἀναφαίρετα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ μᾶς δίνει, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, θαυμάσιο ὄρισμὸ τῆς ἐλευθερίας. Γράφει:

«Ἡ Ἑλευθερία εἶναι ἐκείνη ἡ δύναμις ὅπου ἔχει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ νὰ κάμῃ ὄλον ἐκεῖνο, ὅπου δὲν θλάπτει εἰς τὰ δίκαια τῶν γειτόνων του. Αὐτὴ ἔχει ὡς θεμέλιον τὴν φύσιν, διατὶ φυσικὰ ἀγαπῶμεν νὰ εἴμεθα ἐλεύθεροι· ἔχει ὡς κανόνα τὴν δικαιοσύνην, διατὶ ἡ δικαία ἐλευθερία εἶναι καλὴ· ἔχει ὡς φύλακα τὸν Νόμον, διατὶ αὐτὸς προσδιορίζει, ἕως ποῦ πρέπει νὰ εἴμεθα ἐλεύθεροι. Τὸ ἠθικὸν σύνορον τῆς Ἑλευθερίας εἶναι τοῦτο τὸ ρητόν: Μὴν κάμῃς εἰς τὸν ἄλλον ἐκεῖνο ὅπου δὲν θέλεις νὰ σὲ κάμουν».

Μ' αὐτὰ τὰ ἐφόδια ἔρχεται πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὁ Ρήγας,

μά δὲν φτάνει. Συλλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς καὶ παραδίδεται στοὺς Τούρκους, πού τὸν στραγγάλισαν στὸ Βελιγράδι.

Ἡ ἀπήχησι ἀπὸ τὸ ἔργο καὶ τὴν θυσία τοῦ Ρήγα ὑπῆρξε, ἀναμφισβήτητα, κάτι τὸ μοναδικὸ στὴν ἱστορία μας. «Ἡ μορφή τοῦ Πρωτομάρτυρος ἔγινε τὸ Σύμβολο, πού ἀναζητοῦσε ἡ Πίστις καὶ ἡ συνείδησις τῶν ὑποδούλων. Πρωτόθρονος στὸ εἰκονοστάσι τῶν καρδιῶν ντύθηκε κάτι ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὴν αἴγλη τῶν προφητῶν, μιὰ καὶ προετοίμασε τὸν ξεσηκωμό, πού ρόδιζε στὸν ὀρίζοντα». Εἶχε τραγουδήσει:

«Ναί, μὰ Πίστιν, μὰ Πατρίδα,
μὰ τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα,
τῆς Ἑλλάδος ἢ πρὶν δόξα
μὲ τῶν τέκνων τῆς τὰ τόξα.

Θέλει πάλιν ἐπιστρέψει
νέους ἥρωας νὰ στέψη.
Ἔως πότε ἡ τυραννία;
Ζήτω ἡ ἐλευθερία!»

Οἱ κληρικοί, οἱ δάσκαλοι τοῦ Γένους, οἱ ἐθνεγέρται τοῦ Ἑθνους εἶχαν γιὰ ὄπλο στὰ χρόνια ἐκεῖνα τὰ σκοτεινά, ὅπως εἶδαμε, καὶ τὸ βιβλίον καὶ τὸ περιοδικό.

Ἡ Ἁγία Γραφή, πού κυκλοφοροῦσε σὲ ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις καὶ μάλιστα τὸ Ψαλτήρι καὶ ἀπὸ τὰ λειτουργικὰ βιβλία περισσότερο τὸ Ὀκτωῆχι καὶ τὸ Μηναιο, ἦταν οἱ καλοὶ σύντροφοι τῶν πονεμένων Ραγιαδῶν. Γεμάτο πίστι καὶ ἐλπίδα τὸ Ψαλτήρι, ἀνοίγε τὴν ψυχὴ τοῦ σκλάβου πρὸς τὸν Θεόν, γιὰ νὰ ζητᾷ προστασία καὶ βοήθεια στὰ θάσσανα τοῦ βίου. Γεμάτο ὕμνους τὸ Ὀκτωῆχι, ἀνοίγε τὴν καρδιά του νὰ δοξολογῇ τὸν Θεὸ γιὰ τὰ πολλὰ του τὰ καλά, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκφράζῃ τὸν πόνο του καὶ νὰ ζητᾷ τὸ ἔλεός Του. Μὲ αὐτὰ κρατήθηκαν οἱ Ἕλληνες Ἕλληνες καὶ δὲν ἔγιναν Τούρκοι. Ἦ-

ταν τὰ φῶτα τους. Ἦταν τὸ μάννα τῆς ψυχῆς τους. Ἦταν ὁ ἄερας τῆς ζωῆς τους, ἡ κραταιὰ δύναμίς τους. Αὐτὰ τὰ δύο βιβλία: *Τὸ Ψαλτήρι καὶ τὸ Ὀκτωῆχι*.

Ἡ δημοτικὴ μουσα τραγουδαίει:

«Ἄχ νὰ γυρίζαν οἱ καιροὶ
πού πέρασαν καὶ πάλι
καὶ τὴν Ἑλλάδα νάθλεπα
μὲ τάγια τῆς τὰ κάλλη...

.....

Ναί! τότε φιλελεύθερα
δὲ διάβαζε βιβλία,
γιατὶ τῆς ἔλεγ' ἡ σκλαβιά
τί εἶν' ἐλευθερία!
Ἔνα βιβλίον μονάχα
δὲν ἄφην' ἀπ' τὸ χέρι,
ὅποταν ξεκουράζονταν
στὸ ἔρημο λημέρι:
τὸ ἅγιο Εὐαγγέλιον!
κι ἐδιάβαζε μὲ πόνο,
τὰ πάθη, τὴν Ἀνάστασι,
αὐτὰ, τὰ δύο μόνο!»

Ποιὸς μπορεῖ, ἀλήθεια, νὰ σταθμίση ὅλο τὸ θάρος καὶ τὸ ὑπέροχο θάθος, πού κλείνουν οἱ τελευταῖοι στίχοι; Μέσα στὴ λιτότητα καὶ τὴν δωρικὴ τους ἀπλότητα διασαλπίζουν ἕνα δυνατὸ καὶ αἰώνιο πιστεῦμα, μιὰ κοσμοθεωρία πέρα γιὰ πέρα Χριστοκεντρική!

Ἀκόμα οἱ κληρικοί καὶ οἱ λόγιοι τοῦ Ἑθνους μὲ κόπους καὶ θυσίες μεγάλες τύπωναν στὰ κέντρα τῆς Εὐρώπης ἢ στὰ τυπογραφεῖα τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ τὰ ἔργα τους, πού κυκλοφοροῦσαν στὸ δοῦλο Γένος. Ἔτσι σὲ ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις κυκλοφόρησαν τὰ «Κυριακοδρόμια» τοῦ Θεοτόκη, οἱ

«Ὁμιλίες» τοῦ Ἡλία Μηνιάτη, τὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρω, τὰ «Πνευματικὰ Γυμνάσματα» καὶ «ὁ Ἄδρατος πόλεμος» τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, τὰ βιβλία τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραΐ, τοῦ Ἀθ. Ψαλίδου, τὸ περιοδικὸ τοῦ Ἀν. Γαζή ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» καὶ ἄλλα.

Θὰ πρέπει ὅμως νὰ ἐπισημάνουμε ἰδιαίτερα ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα προεπαναστατικὰ κείμενα. Εἶναι μιὰ μακροσκελεσάτη ἐπιστολή — βιβλίον ἀποτελεῖ — ποὺ γράφηκε ἀπὸ ἀνώνυμο «Ἕλληνα μὲ τὴν ἐπιγραφή «*Ἑλληνικὴ Νομαρχία ἦτοι λόγος περὶ ἐλευθερίας*».

Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ἱστορικὸ μνημεῖο τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου καὶ ἀνεγνώστου δείγμα ἐλεύθερου καὶ ἀνθρωπιστικοῦ στοχασμοῦ. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν πέτυχε νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τῆς πατρότητος τοῦ βιβλίου. Δὲν εἶναι γνωστὸ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως τῆς «Νομαρχίας». Ἐχει γίνῃ ὅμως ὁμόφωνα δεκτὸ, πὼς ὁ συγγραφεὺς καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἠπειρο καὶ εἶχε στενὲς σχέσεις μὲ τὶς προεπαναστατικὰς προσπάθειες γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Γένους ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν Ὄθωμανῶν κατακτητῶν.

Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», σημαίνει τὴν ἑλληνικὴ πολιτεία, ὅπου θὰ ἄρχουν οἱ νόμοι τῆς ἐλευθερίας. Δημοσιεῦθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1806 στὴν Ἰταλία καὶ σ' ἐμᾶς ἔγινε γνωστὴ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ καθηγητοῦ Ν. Τωμαδάκη καὶ τοῦ κριτικοῦ Γ. Βαλέτα.

Ἀπὸ τὸ ἐκτενὲς αὐτὸ κείμενο λίγες γραμμὲς παρουσιάζουμε, γεμάτες πατριωτικὸ οἶστρο. Γράφει:

«Δεῦτε ἀδελφοί μου! Ἡ ἐλευθερία τῆς Πατρίδος μας κρέμαται σήμερον ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν μας. Ἄς μὴν δειλιάσῃ τινὰς ἔμπροσθεν τόσων ἐχθρῶν αὐτοί, ἂν εἶναι πολλοί, εἶναι ὅμως ἀνανδροί. Οἱ θάρβαροι θέλουν τρομάξει, ἀφοῦ ἰδοῦν τοὺς Ἕλληνας νὰ ὀρμήσουν ἐναντίον των. Ἄς ὑπάγωμεν λοιπόν. Ἡ δόξα τοιαύτης ἐπιχειρήσεως δὲν εἶναι καθημερινή, ἀλλὰ σπανίως συμβαίνει ἄς μὴ χάσωμεν τοιαύτην τιμὴν, ἄς αἰωνιάσωμεν τὰ ὀνόματά μας, καὶ ἄς εὐφημήσωμεν τὴν Πατρίδα μας. Ἐγὼ ἔχω χρέος νὰ θυσιασθῶ δι' αὐτήν, καὶ ἔσεῖς εἰσθε συμπατριῶται μου, οὔτε ἀλλέως ἢμπορεῖτε νὰ στοχασθῆτε, οὔτε διαφορετικῶς ἀπὸ ἐμένα. *Ἡ ζωὴ*

τοῦ ἀληθοῦς πολίτου πρέπει νὰ τελειώνη ἢ διὰ τὴν ἐλευθερίαν του ἢ μὲ τὴν ἐλευθερίαν του...».

Στὴ συνέχεια ζητᾷ ἀπὸ ὄσους βρίσκονται μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, νὰ γυρίσουν στὰ ἅγια χώματά της, ἀπὸ τοὺς δασκάλους καὶ ἱερεῖς νὰ φωτίσουν καὶ ξεσηκώσουν τὸν σκλάβο λαό, ποὺ ποθοῦσε τὴν ἐλευθερία του.

Καρπὸς ὅλης αὐτῆς τῆς ἐντατικῆς καλλιέργειας ὑπῆρξαν οἱ ἀκατάπαυστοι καὶ αἵματηροὶ ἀγῶνες, ποὺ διεξήγαγε ὅλο τὸ διάστημα τῆς δουλείας τὸ Ἕθνος. Δὲν ἐννοοῦμε ἐδῶ μόνον τοὺς ἄρματωλοὺς καὶ τοὺς κλέφτες, ποὺ ποτὲ δὲν ἔπαυσαν ν' ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος. Ἀλλ' ἐννοοῦμε καὶ τὶς ἐπανειλημμένες ἐπαναστάσεις.

Ἐντεκα προεπαναστάσεις ἀναφέρει ἡ ἱστορία, ποὺ ἐξεδηλώθηκαν στὰ τετρακόσια χρόνια τῆς σκλαβιάς. Ἐξεγέρσεις, στίς ὁποῖες κλῆρος καὶ λαὸς πολέμησαν μὲ θάρρος καὶ ἀνδρεία, προσφέροντες ἰδρώτα καὶ αἷμα. Χιλιάδες Ἕλληνες τόσο στὰ πεδία τῶν μαχῶν, ὅσο καὶ σὲ κάθε περίπτωσιν ποὺ ἐκαλοῦντο γιὰ νὰ προδώσουν τὴν πίστι τους, προτίμησαν τὸ χατζάρι τοῦ δημίου.

Εἶναι ἡ παράταξις τῶν νεομαρτύρων, τὸ νέφος τῶν νέων αὐτῶν ἁγίων, ποὺ πότισαν τὸ δένδρο τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι οἱ χιλιάδες τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν, οἱ ἑκατοντάδες τῶν Μοναχῶν καὶ τῶν Ἱερέων καὶ τῶν Ἐπισκόπων, ποὺ πρόσφεραν θεληματικὰ τὸν ἑαυτό τους, γιὰ νὰ συνεχισθῇ ἡ αἱμάτινη παράδοσις τῆς Ὁρθοδόξου μας Ἐκκλησίας.

«Τοιοῦτοι νεομάρτυρες κατὰ χιλιάδας ὑπῆρξαν», γράφει ὁ ἀείμνηστος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ σοφὸς ἱστορικός. Καὶ ὁ Νεκτᾶριος, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, καυχίεται, γιὰτὶ «οὐκ ἔστι πόλις καὶ τόπος, ὅπου τῶν Ὁρθοδόξων ἡμῶν οὐ προχέονται ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας τὰ αἵματα».

Τὰ Γιάννενα ἔχουν τὸν ἅγιο Γεώργιο καὶ ἡ Ἀθήνα τὴν

άγια Φιλοθέη. Ἡ Εὐβοία τὸν ἅγιο Ἰωάννη καὶ ἡ Ρόδος τὸν Κωνσταντῖνο. Ἡ Τρίπολις τὸν Δημήτριο καὶ ἡ Χίος τὸν Ἀγγελῆ. Ἡ Καρδίτσα τὸν Ἅγιο Σεραφεῖμ καὶ τὸ Ρέθυμνο τοὺς τέσσερεις μάρτυρες Γεώργιο, Ἀγγελῆ, Μανουὴλ καὶ Νικόλαο. Κι ἄλλα μέρη ἄλλους νεομάρτυρες τιμοῦν, πού μὲ καρτερία ὑπέμειναν μαρτύρια γιὰ τὴν πίστι τὴν ἅγια.

Ἔτσι βλέπουμε τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Τραπεζούντιο (1492) τὴν ὥρα πού τὸ σῶμα του εἶχε σχισθῆ κι ἔπεφτε σὲ λουρίδες ἀπὸ τὸν ἄγριο ραβδισμό νὰ κἀνῃ ἤρεμα τὴν προσευχή του. Καὶ τὸν ἅγιο Ἰωάννη ἀπὸ τὰ Γιάννενα (1526), ράπτη τὸ ἐπάγγελμα, νὰ πηδάη μόνος του στὴ φωτιά, πού εἶχαν ἀνάψει οἱ Τοῦρκοι, γιὰ νὰ τὸν κάψουν ζωντανό, ψέλλοντας τὸ «Χριστὸς ἀνέστη». Καὶ τὸν Ἀθηναῖο Μιχαὴλ Πακνανᾶ (1771) νὰ γονατίζει μπροστὰ στὸ δῆμιο κι ἐνῶ ἐκεῖνος τὸν κτυπάει ἐλαφρὰ στὸ λαιμό, γιὰ νὰ τὸν κἀνῃ νὰ φοβηθῆ, αὐτὸς νὰ φωνάζη μὲ θάρρος: «Χτύπα γιὰ τὴν Πίστι». Καὶ νὰ παραδίδῃ τὴν ψυχὴ του δοξολογώντας τὸν Θεό.

Βλέπουμε ἀκόμα τὸν Διονύσιο, Ἐπίσκοπο Λαρίσης (1611) νὰ τὸν γδέρνουν ζωντανό. Τὸν Μητροπολίτη Κορίνθου Ζαχαρία (1684) καὶ τὸν Αὐξέντιο (1720) καὶ τὸν μοναχὸ Γαβριήλ (1676) νὰ τοὺς ἀποκεφαλίζουν, ὕστερα ἀπὸ σκληρὰ βασανιστήρια. Καὶ τὸν ἅγιο Δημήτριο, μοναχὸ ἀπὸ τὰ χωριά τῆς Πίνδου νὰ τὸν χτίζουν στὸν τοῖχο ζωντανό. Καὶ τόσους ἄλλους νὰ ὑποφέρουν τὰ πάνδεινα, γιὰτὶ θροντοφώνησαν μπρὸς στὸν Κατῆ: «**Χριστιανοὶ εἴμεθα καὶ Χριστιανοὶ θὰ πεθάνουμε**», ἀφήνοντας ἔτσι στοὺς σκλαθωμένους ἀδελφούς τους τὸ καλύτερο παράδειγμα, τὴν δυνατώτερη ἐνίσχυσι καὶ παρηγοριά, τὴν τόνωσι τοῦ πόθου τῆς ἐλευθερίας.

* * *

Αὐτὸς ὅμως ὁ διάχυτος πόθος χρειάζοταν νὰ πάρῃ σάρκα καὶ ὄστᾶ. Ἔπρεπε νὰ κρυσταλλωθῆ. Εἶχε ἀνάγκη ἐνὸς σταθεροῦ προσανατολισμοῦ.

Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία χάρισε τὴν ὑπέροχη αὐτὴ πυξίδα στὸν πόθο τῶν Ἑλλήνων, τὸν ἔβαλε σὲ κοίτη, τοῦ ἔδωσε πραγματικὴ κατεύθυνσι.

Μὲ ποιά μέσα;

Ὁ Σκουφᾶς, ὁ Ξάνθος, ὁ Τσακάλωφ, ἡ τριανδρία τῶν ἰδρυτῶν, δὲν εἶχαν τίποτα στὴν διάθεσί τους, ἀπ' ὅσα θὰ μπορούσαν νὰ κινήσουν λαούς. Οὔτε πολιτικὴ σοφία, οὔτε πνευματικὴ ὑπεροχή, οὔτε λάμψι κοινωνικὴ, οὔτε χρήματα. Κι αὐτὸ εἶναι κάτι μοναδικὸ στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου: Ὅτι τρεῖς ἄνδρες, γυμνοὶ ἀπὸ κάθε δύναμι ἐξωτερικὴ, στερημένοι ἀπὸ προσόντα ἐπικτήτα, ἀπλοὶ ἔμποροι καὶ ἐπαγγελματίες, μπόρεσαν νὰ σηκώσουν τεράστια Ἐπανάστασι καὶ νὰ λευτερώσουν ἓνα Ἐθνος ἀπὸ δυνάστη παντοδύναμο.

«Μίλησαν γιὰ τὴν ὀργάνωσι τῆς Ἐταιρείας, τὸ μυστήριό της, τοὺς βαθμούς καὶ τὰ σήματά της, τὸ κρυπτογραφικὸ λεξικὸ καὶ τὶς κατηχήσεις της, τὸ σύστημα πού ἐνεργοῦσε. Αὐτὰ ὅλα ἔχουν, βέβαια, μεγάλη πρακτικὴ ἀξία. Αὐτὸ πού ἦταν ἀφθαστο καὶ ἀσύγκριτο κι ἀξιοθαύμαστο, ἡ πραγματικὴ δύναμις τῆς τριανδρίας πρέπει νὰ ζητηθῆ ἄλλου: Στὴ φλόγα τῆς ψυχῆς τους».

Κι αὐτὴ ἡ φλόγα ἀναθε καὶ φούντωνε ἀπὸ τὴν πίστι στὸν Θεό καὶ τὴν ἀγάπη στὴν δόλια πατρίδα. Ἔλεγε ὁ Ὅρκος τῶν Φιλικῶν:

«Ὁρκίζομαι εἰς Σέ, ὦ Ἱερὰ πλὴν Τρισαθλία Πατρίς! Ὁρκίζομαι εἰς τὰς πολυχρονίους θασάνους σου, ὀρκίζομαι εἰς τὰ πικρὰ δάκρυα, τὰ ὅποια τόσους αἰῶνας ἔχυσαν καὶ χύνουν τὰ ταλαίπωρα τέκνα σου· εἰς τὰ ἴδια μου δάκρυα, χυνόμενα καὶ ταύτην τὴν στιγμήν, καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν Ἐλευθερίαν τῶν Ὁμογενῶν μου, ὅτι ἀφιερώνομαι ὅλος εἰς Σέ. Εἰς τὸ ἔξῃς Σὺ θέλει εἶσαι ἡ αἰτία καὶ ὁ σκοπὸς τῶν διαλογισμῶν μου. Τὸ ὄνομά Σου ὁ ὁδηγὸς τῶν πράξεών μου, καὶ ἡ εὐτυχία σου ἡ ἀνταμοιβὴ τῶν κόπων μου...».

Χαρακτηριστικὰ εἶναι καὶ τὰ λόγια, πού ἔλεγε ὁ «Κατηχητής» στὸ «Νεοφώτιστο» μετὰ τὸν Ὅρκο του:

«ᾠ συμπολίτα, συστημένε εἰς τοὺς φίλους τῆς Πατρίδος. Μὴ λησμονήσης ποτὲ τὸν ὄρκον, πού ἔκαμες ἐν ὧ π ι ο ν

τ ο ὤ ἀ λ η θ ι ν ο ὤ Θ ε ο ὤ... Μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατριδος. Ἄγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν...».

Χιλιάδες σκλάβοι ἔγιναν μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Σχεδὸν ὅλοι οἱ κληρικοὶ μυήθηκαν στὸ μεγάλο Μυστικό. Ἀναφέρεται ὅτι κανεὶς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας μητροπολίτας δὲν ἔμεινε ἀμύητος. Χαρακτηριστικὸ εἶναι, καθὼς τονίζει ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ὅτι ἕνας ἀπλὸς ἱερεὺς, ὀνόματι Γεώργιος «ἐμύησε δεκαπέντε χιλιάδας νέα μέλη τῆς Ἑταιρείας». Δεκαπέντε χιλιάδες ἄνθρωποι ἔκαμαν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μιὰ ὁμολογία πίστεως, μιὰ διακήρυξι μεγάλειώδη, ἐμπνευσμένοι ἀπὸ ἕναν ἀπλὸ ἱερέα!

Ἔτσι ἡ μεγάλη ὥρα πλησιάζει. Οἱ Φιλικοὶ ἀναζητοῦν Ἀρχηγό, ποὺ νὰ ἡγηθῆ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Γένους. Ὑστερα ἀπὸ πολλὰς συννεοήσεις, ἀποφασίζουν ν' ἀναθέσουν τὴν ἀρχηγία στὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη. Ὁ Ξάνθος τοῦ ἀναγγέλλει μ' αὐτὰ τὰ λόγια τὴν ἀπόφασιν:

—*Ὁ Θεός, Πρίγκηψ, σᾶς προσκαλεῖ νὰ ὀδηγήσετε τὸν λαὸν αὐτοῦ, τὸν νέον Ἰσραήλ, εἰς τὴν Γῆν τῆς Ἐπαγγελίας.*

Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης καὶ τ' ἀδελφία του ἦταν Ἑλληνοὶ μετὰ θειοῦ πίστεως, εὐσέβεια καὶ αὐταπάρνησι. Δίνουν ὅλη τὴν περιουσίαν τοὺς γιὰ τὸν Ἀγῶνα. Καὶ ζητοῦν ἀπὸ τοὺς συμπατριώτας τοὺς πνεῦμα θυσίας. Μετὰ τὴν θείαν ἐπίκλησιν ποὺ ἀκολουθεῖ τελειώνει ἕνα ἔγγραφο γιὰ συλλογὴ ἐράνων ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης:

«Εἶθε, ὦ Παντοδύναμε, Κύριε, εἰς τὴν κρίσιμον ταύτην ἐποχὴν, ἐν ἧ μὲλλει νὰ διαχωρισθῆ ὁ σίτος ἀπὸ τὰ ἄχυρα, ὁ χρυσὸς ἀπὸ τὴν σκωρίαν, εἶθε λέγω, νὰ μὴν εὐρεθῆ κανεὶς μεταξὺ μας ἀνάξιος τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος, ἀλλ' ἅπαντες οἱ κλητοὶ ἅς συνδράμωμεν ὁμοθυμαδὸν ὅλην ψυχῆν ὅλαις δυνάμεσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν καὶ στέψιν αὐτοῦ τοῦ μεγάλου σκοποῦ, ὅστις φαίνεται καθαρὰ, ὅτι εἶναι εὐδοκία τῆς θείας Προνοίας καὶ ἅς ἀνοίξωμεν γενναίαν καὶ δαφιλῆ χεῖρα πρὸς ἐκείνους, οἵτινες προσφέρουσι κεφαλὴν, στήθος, καρδίαν καὶ θραχίονας διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Γένους».

Προσευχὴ θγαλμένη μέσα ἀπὸ καμίνι πόνου, λαμπικαρισμένη ὁμως ἀπὸ τῆς πίστεως τὴν θείαν πνοή!

Στις 24 Φεβρουαρίου 1821 ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης μετὰ τὰ παλληκάρια του περνάει τὸν Προῦθο. Στὸ Ἰάσιο, στὴν ἐκκλησίαν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ζώνεται τὸ πολεμικὸ ξίφος ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Μολδαυίας Βενιαμίν, ποὺ εὐλογεῖ καὶ τὴν πολεμικὴ σημαία. Ἐκεῖ μετὰ τὴν δοξολογία κηρύττει τὴν ἔναρξιν τῆς ἑλληνικῆς ἀπελευθερωτικῆς προσπάθειας.

Ἡ προκήρυξις τοῦ πρὸς τὸ δοῦλο Ἔθνος ἀποπνέει τὴν βαθειὰν τοῦ πίστεως στὸν Κύριον τῶν Δυνάμεων καὶ τὴν φλογερὴν πρὸς τὴν πατρίδα τοῦ ἀγάπην. Λέει:

«*Μάχου ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατριδος!*... Εἶναι καιρὸς νὰ ἀποτινάξωμεν τὸν ἀφόρητον ζυγόν, νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν Πατρίδα, νὰ κρημνίσωμεν ἀπὸ τὰ νέφη τὴν ἡμισέληνον, διὰ νὰ ὑψώσωμεν τὸ σημεῖον δι' οὗ πάντοτε νικῶμεν, λέγω τὸν Σ τ α ρ ὀ ν, καὶ οὕτω νὰ ἐκδικήσωμεν τὴν Πατρίδα καὶ τὴν Ὁρθόδοξον ἡμῶν Πίστιν ἀπὸ τὴν ἀσεβῆ τῶν ἀσεβῶν καταφρόνησιν... Ἄς καλέσωμεν λοιπὸν ἐκ νέου, ὦ ἄνδρες οἱ καὶ μεγαλόψυχοι Ἑλληνοὶ, τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν κλασσικὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος! Ἄς πολεμήσωμεν εἰς τοὺς τάφους τῶν πατέρων μας, οἱ ὅποιοι ἐπολέμησαν καὶ ἀπέθανον ἐκεῖ!...».

Πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 προηγήθη μιὰ ἄλλη Ἐπανάστασις, ποὺ προετοίμασε τὴν Ἐθνεγεροσίαν καὶ ἔθεσε τὰ θεμέλια τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Αὕτη ἦταν ἡ πνευματικὴ ἀναγέννησις τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ. Ἔργο τῶν φωτισμένων κληρικῶν, τῶν φλογερῶν λογίων, τῶν σχολειῶν, τῶν ἡρώων καὶ μαρτύρων τῆς πίστεως. Χωρὶς τὴν πνευματικὴν αὐτὴν ἀνάστασιν θὰ ἦταν ἀδύνατη ἡ ἐξέγερσις ὀλόκληρου τοῦ Ἔθνους σ' ἕνα τόσο τιτάνιο ἀγῶνα.

Ἀλλὰ καὶ κάτι ἀκόμα: Χωρὶς τὴν τόσο στενὴν γνωριμίαν μετὰ τὸν πόνον, οὔτε ὁ ἄνθρωπος, οὔτε ἕνας λαὸς ὀριμάζουσι πνευματικὰ, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ προχωρήσουν σὲ μεγάλας

ἀποφάσεις. «Καὶ πνευματικὴ ὀριμότης δὲν εἶναι νὰ ὑφαίνουμε ὄνειρα, ἀλλὰ νὰ καταλαβαίνουμε, πὼς ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ πολὺ σοβαρὴ κληρονομία τῆς θείας Προνοίας. Πνευματικὴ ὀριμότης σημαίνει, νὰ νοιώσῃ ὁ ἄνθρωπος, πὼς τὸ ὕψιστο ἀγαθὸ εἶναι ἡ ἐλευθερία, ποὺ μᾶς προσφέρει ὁ Χριστός, καὶ νὰ φουντώσῃ μέσα στὰ σπλάγχνα του ἡ λαχτῆρα γι' αὐτήν. Τὸ Γένος, πρὶν ἀπὸ τὸ 1821, ἦταν λαὸς πονεμένων ἀνθρώπων, ποὺ μέσα στοὺς λειμῶνες τῆς χριστιανικῆς πίστεως εἶχε ἀνακαλύψει τὴν ἀξία τῆς ἐλευθερίας καὶ ἔνοιωθε νὰ φουντῶνῃ μέσα του ἡ διάθεσι γιὰ θυσία».

Ἄθνατο τὸ πνεῦμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, αἰῶνων ἀγῶνες, αἰῶνων τὸ ἔθρεψαν δοκιμασίες. Κι ἂν πρὸς στιγμή κάμφηκε, κι ἂν κλονίσθηκε καὶ λύγισε, ἀδάμαστο καὶ πάλι θὰ ἀνορθωθῇ.

«Ἦχος, γλυκύτατος ἦχος» ἀκούγεται. Εἶναι τοῦ ποιητοῦ ἡ φωνή, θγαλμένη ἀπὸ τὰ τρῖσθαθα τοῦ Ἑθνους:

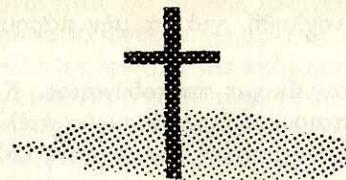
«Κι ἂν πέσαμε σὲ πέσιμο
πρωτάκουστο,
καὶ σὲ γκρεμὸ κατρακυλήσαμε,
ποὺ πιδὸ θαθὸ καμμιά φυλὴ
δὲν εἶδ' ὡς τώρα,
εἶναι γιὰτι μὲ τῶν καιρῶν
τὸ πλήρωμα
ὁμοια θαθὸ ἔν' ἀνέβασμα μᾶς
μέλλεται
πρὸς ὕψη Οὐρανοφόρα».

Ναί, ἔρχεται ἡ ὥρα ποὺ τὸ Γένος θὰ ριχτῆ σὰν ἕνας ἄνθρωπος, μὲ μιὰ ψυχὴ, στὴν γιγαντομαχίᾳ τοῦ 1821.

«Ἑλλὰς εἶν' τῶμορφο πουλί,
ποὺ στὴ φωτιὰ σιμόνει,
καίγεται, στάχτη γίνετα
καὶ πάλι ξανανειώνει».

Ἄ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε', σημαιοφόρος
τῶν μαρτύρων - κληρικῶν τοῦ 1821.

**ΜΕ ΤΟ ΑΙΜΑ ΤΟΥΣ
ΣΦΡΑΓΙΖΟΥΝ
ΤΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΝΟΗΜΑ
ΤΗΣ ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑΣ**

Τ Α ΠΙΟ ΠΥΚΝΑ σκοτάδια έζωναν τούς Έλληνες από παντού, όταν ξύπνησαν για τὸ παράτολμο κίνημα, *τὴν Ἐπανάστασι τοῦ Εἰκοσιένα*.

«Τὸ «κλίμα» τῆς Εὐρώπης — γιατί ὑπῆρχε καὶ τότε «κλίμα», αὐτὸ ποὺ εἶχε δημιουργήσει ἡ Ἱερὴ Συμμαχία — ἦταν καθαρὰ ἐχθρικό πρὸς κάθε ιδέα ξεσηκωμοῦ. Συναγμένοι στὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης οἱ δυνατοὶ τῆς γῆς, γιὰ νὰ μοιράσουν τὰ πλούσια λάφυρα, ποὺ ἄφηνε πίσω ἡ πτώσις τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ναπολέοντος, ἤθελαν ἡσυχία. Οὔτε λέξις σ' αὐτὸ τὸ Συνέδριο γιὰ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων». Τὰ ὑπομνήματα τῶν ραγιαδῶν, ἔμεναν καταχωνιασμένα ἀνάμεσα σ' ἄλλα ἔγγραφα. Ὁ Σουλτᾶνος ἦταν κι αὐτὸς ἕνας συνάδελφος, ποὺ

δὲν ἔπρεπε νὰ ἐνοχληθῆ, γιὰ νὰ μὴν πάρουν ἀέρα οἱ ἄλλοι λαοί.

Κι ἔπειτα ἦταν ἀκόμα παντοδύναμος. Κινοῦσε στρατοὺς καὶ στόλους κραταιοὺς καὶ πληθυσμοὺς ἀτέλειωτους καὶ χρῆμα — ὑπεροπλία συντριπτική, πού ἔφερνε ζάλη, σ' ὄσους ἐπιχειροῦσαν νὰ λογαριάσουν ψύχραιμα τὶς δυνάμεις, πού θὰ ἔμπαιναν στὸν Ἄγωνά.

Καὶ οἱ ραγιαδες; Ἦταν μιὰ χούφτα. Ἦταν δὲν ἦταν ὀχτακόσιες χιλιάδες ψυχές, αὐτές, πού θὰ ἀντιμετώπιζαν τὶς στρατιές τοῦ Σουλτάνου. Καὶ χωρὶς πολεμοφόδια, χωρὶς τακτικὸ στρατό, χωρὶς ὀργάνωσι καὶ ὑπηρεσία ἐπισιτισμοῦ. Σὲ μιὰ χώρα φτωχή, πού ἦταν πιὸ φτωχή, ὕστερα ἀπὸ τὰ τετρακόσια χρόνια τῆς σκλαβιάς.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν κατάστασι ἡ ψυχὴ τῆς Ἑλλάδος ὡστόσο χτυποῦσε στὰ θάθη τῆς κάθε καρδιάς. Ὁ πόθος τῆς λευτεριάς, πού δὲν ἔσθηνε τετρακόσια χρόνια, ἦταν ζωντανὸς στὸς ραγιαδες. Καὶ πῆρε τὴν πιὸ μεγαλειώδη, τὴν ὀριστική του μορφή τὸν Μάρτιο τοῦ 1821. Ὁ σπόρος πού ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία τετρακόσια ὀλόκληρα χρόνια ἔρριχνε μὲ τὴν θρησκεία καὶ μὲ τὴν Παιδεία, ἀπέδιδε τοὺς ἔθνικοὺς καρπούς του. Καὶ τώρα πάλι ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἔμπαινε ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὀλοκληρωτικῆς τοῦ Ἔθνους προσπαθείας.

Μιὰς προσπαθείας, πού κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς εἶχε τὴν αὐταπάρνησι, πού ἔφθανε ὡς τὴν θυσία, τὴν κάθε λογῆς θυσία, καὶ τὴν ὑπερτάτη θυσία, τὴν θυσία τῆς ζωῆς. Ἡ Ἐλευθερία ἦταν αἰώνιο φῶς, ἀλλὰ γιὰ νὰ κερδηθῆ ἔπρεπε νὰ θυσιασθῆ μέσα στὸ αἷμα καὶ στὸν θάνατο. Αὐτὸ τὸ ἐνοιωθαν βαθύτατα οἱ Κληρικοὶ τοῦ Εἰκοσιένα. Γιὰ τοῦτο *ἐξαγόρασαν κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Χριστοῦ, τὴν ζωὴν μὲ τὸν δικὸν τους θάνατο, τὴν Ἐλευθερίαν μὲ τὴν δικήν τους αἱματοστάλακτη θυσία.*

Μπροστὰ στὸ πνεῦμα τους εἶχε ὀρθωθῆ ἡ ἑλληνικὴ πατρίδα, πού περίμενε τὴν ἔλευθερία, γιὰ νὰ ξαναζήσῃ τιμημένη. Ἦξεραν ὅμως, πὼς γιὰ νὰ τῆς τὴν χαρίσουν, «ἔπρεπε νὰ προτιμήσουν ἀπὸ μιὰ ἀμφίβολη ζωὴ, «τάφον ἔντιμον». Καὶ τὸ πῆστευαν βαθειά, γιατί στ' ἀνδρεία τους στήθη σκιρτοῦσε ἡ ἀ-

θανασία. Οἱ οὐρανοὶ ἦταν γι' αὐτοὺς ἀνοιχτοί, γιὰ τοῦτο καὶ ὁ θάνατος εἶχε χάσει τὸ φοβερὸ νόημά του. Τὸ εἶχε ἐξοστρακίσει τὸ ἐσωτερικὸ τους φῶς, ἡ αὐταπάρνησις, ἡ θυσία, στηριγμένες στὴν ἀμετακίνητη πίστι τους στὸν Ἐσταυρωμένο.

Κι ἀκόμα κάτι πού χαρακτηρίζει τὴν προσφορά τους: εἶναι ἡ ὀλοκληρωτικὴ συμμετοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου. Ἄγωνίζονταν καὶ θυσιάζονταν καὶ οἱ κορυφές τῆς Ἐκκλησίας, ἀπὸ τὴν ὑπατὴ κορυφὴ καὶ τοὺς Ἐπισκόπους ὡς τὸν ἀπλὸ ἐφημέριο καὶ τὸν ταπεινὸ μοναχό.

* * *

Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἡρωϊκῶν κληρικῶν-μαρτύρων τοῦ 1821 στέκεται ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε'. Τραγικὴ ἦταν ἡ θέσις του, ὅταν ἐπανεστάτησε ἡ Ἑλλάς. Ἔβλεπε ὅτι τὸν περίμενε τὸ μαρτύριο. Πολλοὶ προσπαθοῦν νὰ τὸν πείσουν νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι, γιὰ νὰ σωθῆ. Ἄλλ' ὁ «καλὸς ποιμὴν» ἀρνήθηκε, ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τῶν γενναίων προκατόχων του. Εἶπε:

«Μὲ προτρέπετε εἰς φυγὴν μάχαιρα θὰ διέλθῃ τὰς ρύμας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ λοιπῶν πόλεων τῶν χριστιανικῶν Ἐπαρχιῶν. Ὑμεῖς ἐπιθυμεῖτε ὅπως ἐγὼ μεταμφιεζόμενος καταφύγω εἰς πλοῖον ἢ κλεισθῶ ἐν οἰκίᾳ οἰουδήποτε εὐεργετικοῦ ὕμῶν Πρεσβευτοῦ, ν' ἀκούω δὲ ἐκεῖθεν πὼς οἱ δῆμιοι κατακρεουργοῦσι τὸν χηρεύοντα λαόν. *Οὐχί! Ἐγὼ διὰ τοῦτο εἶμαι Πατριάρχης, ὅπως σώσω τὸ Ἔθνος μου, οὐχὶ δὲ ὅπως ἀπολεσθῆ τοῦτο διὰ τῆς χειρὸς τῶν Γενιτσάρων.* Ὁ θάνατός μου ἴσως ἐπιφέρῃ μεγαλυτέραν ὠφέλειαν παρὰ ἡ ζωὴ μου. Οἱ ξένοι Χριστιανοὶ ἡγεμόνες ἐκπλαγέντες ἐκ τῆς ἀδικίας τοῦ θανάτου μου δὲν θὰ θεωρήσωσιν ἀδιαφόρως πὼς ἡ πίστις αὐτῶν ἐξυβρίσθῃ ἐν τῷ προσώπῳ μου. Οἱ Ἕλληνες, οἱ ἄνδρες τῆς μάχης, θὰ μάχωνται μετὰ μεγαλυτέρας μανίας, ὅπερ συχνάκις δωρεῖται τὴν Νίκην εἰς τοῦτο εἶμαι πεπεισμένος. Βλέπετε μεθ' ὑπομονῆς εἰς ὅ,τι καὶ ἂν μοῦ συμβῆ. Σήμερον (Κυριακὴ τῶν Βαῖων) θὰ φάγωμεν ἰχθὺς, ἀλλὰ μετὰ τινὰς ἡμέρας καὶ ἴσως καὶ ταύτην τὴν ἑβδομάδα οἱ ἰχθύες θὰ μᾶς φάγωσιν... Ναί, ἄς μὴ γίνω χλεύασμα τῶν ζώντων. Δὲν

θὰ ἀνεχθῶ ὥστε εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Ὁδησοῦ, τῆς Κερκύρας καὶ τῆς Ἁγκῶνος διερχόμενον ἐν μέσῳ τῶν ἀγυιῶν νὰ μὲ δακτυλοδεικτῶσι λέγοντες: «ἰδοὺ ἔρχεται ὁ φονεὺς Πατριάρχης». Ἄν τὸ Ἔθνος μου σωθῆ καὶ θριαμβεύσῃ, τότε πέποιθα θὰ μοὺ ἀποδώσῃ θυμίαμα ἐπαίνου καὶ τιμῶν, διότι ἐξεπλήρωσα τὸ χρέος μου... Ὑπάγω ὅπου μὲ καλεῖ ὁ νοῦς μου, ὁ μέγας κληρὸς τοῦ Ἔθνους καὶ ὁ Π α τ ῆ ρ ὁ Ο ὕ ρ ἄ ν ι ο ς, ὁ μάρτυς τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων».

Τὸ Πάσχα τοῦ 1821 συνέλασαν τὸν Πατριάρχη Γρηγόριο τὸν Ε΄, τὸν βασάνισαν καὶ τὸν ἀπηγχόνισαν στῆ μεσαία πύλη τοῦ Πατριαρχείου, πού ὡς τώρα εἶναι κλειστή. «Αἱ τελευταῖαι στιγμαὶ τοῦ Γρηγορίου ἐφάνησαν, γράφει ὁ Σπ. Τρικούτης, στιγμαὶ ἀκραίφνουδς πίστεως καὶ ἀνεξικακίας, ὁποῖας ἐτοιμάζει ἀκλιδωτός συνείδησις, ἀγαθοποιός καρδία, παράθλεψις τῆς προσκαίρου ζωῆς καὶ προσδοκία τῆς μελλούσης».

Τὸν θαυμασμό ἀλλὰ καὶ τὴν φρίκη τοῦ Γένους ἐκφράζει καὶ ὁ Διονύσιος Σολωμός στὸν Ἐθνικὸν Ὑμνο:

«Ὅλοι κλαῦστε! ἀποθαμμένοι
ὁ Ἄρχηγός τῆς Ἐκκλησίας.
Κλαῦστε, κλαῦστε, κρεμασμένοι
Ὅσαν νᾶτανε φονηᾶς».

Ἄλλ' ὅπως γίνεται πάντοτε καὶ ὁ σπόρος τῆς θυσίας τοῦ Ἐθνομάρτυρος Ἁγίου Γρηγορίου ἔφερε καρποὺς πολλοὺς.

Ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Γερβίνος σημειώνει: «Ἡ κατὰ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ἀπηνῆς διαγωγή, ποιήσασα τὸ πρῶτον ρῆγμα εἰς τὴν τουρκικὴν δυναστείαν, παρεσκεύασε τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος».

Καὶ ὁ Ἕλληνας ἱστορικὸς Παῦλος Καρολίδης, ἀναπτύσσοντας περισσότερο τὰ ἀποτελέσματα τῆς θυσίας Του, λέει:

«Ὁ ἀρχηγός τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ πνευματικὸς πατὴρ καὶ ἔθνικὸς ἡγέτης σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἀπαγχονιζόμενος πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ Πατριαρχείου τὴν πάνσεπτον ἡμέραν τοῦ Πάσχα καὶ δίκην ἐσχάτου κακούργου τὴν ἐσχάτην ὑφιστάμενος καὶ ἀτι-

μωτάτην ποινήν, ἦτο ἐμφανὴς εἰκὼν ἠθικὴ τῆς ἐπιτελέσεως τοῦ ὑψίστου τῶν ἀνθρώπων καθηκόντων καὶ τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν, εἰκὼν αὐταπαρνήσεως ἐπιβαλλούσης τῷ ἄρχοντι καὶ ἡγέτῃ τὸ θῦσαι ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς τῶν πολλῶν σωτηρίας, εἰκὼν ἀληθῆς τοῦ ἀληθοῦς μαθητοῦ τοῦ Θεοανθρώπου ἰδρυτοῦ τῆς πίστεως. Διὰ τῆς αὐταπαρνήσεως ταύτης κατέστη ὁ Πατριάρχης ἀληθῆς ἡγέτης, ἀρχιστράτηγος καὶ Βασιλεὺς τοῦ Ἔθνους, ἐμπνέων ἐπὶ τόπου τῆς ἀγχόνης πάντα τὰ ὑψηλά ἐκεῖνα αἰσθήματα τὰ ἀπορρέοντα ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης διδομένων τοῖς ἀγωνιζομένοις παραδειγμάτων».

Τὴν ἴδια ἡμέρα ἀπηγχονίσθησαν καὶ τρεῖς ἄλλοι Ἱεράρχαι: ὁ Ἐφέσου Διονύσιος, ὁ Ἀγχιάλου Εὐγένιος καὶ ὁ Νικομηδείας Ἀθανάσιος.

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν θανάτωσίν του ὁ Ἐπίσκοπος Ἀγχιάλου Εὐγένιος εἶπε στοὺς δημίους του:

«ὦ! δῆμιοι, τί στοχάζεσθε; μικρὰ δι' ἡμᾶς εἶναι ταῦτα τὰ κολαστήρια. Κόψατέ μας τὰ μέλη, συντρίψατέ μας τὰ ὀστά, καύσατέ μας τὰς σάρκας, ἐπινοήσατε πᾶν εἶδος ἀνηκούστου τιμωρίας' ὅλα θέλομεν τὰ ὑποφέρει μετὰ χαρᾶς. Διὰ μίαν δρᾶκα αἵματος κυκλοφοροῦντος εἰς τὰς φλέβας μας, διὰ μίαν λεπτὴν ἀέρος ἀναπνοήν, δὲν πωλοῦμεν τὴν εὐσέθειαν εἰς τὴν μανίαν τῆς ἀσεβείας. *Ἀρχιερεῖς εἴμεθα τῆς Ἐκκλησίας τῶν μαρτύρων*. Ποιμένες λαοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον ὠρκίσθημεν καὶ νὰ ἀποθάνωμεν. Μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἀπέθανεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Μάθετε ἐξ ἡμῶν ποῖαν δύναμιν ἔχει ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν. Μάθετε ποῖον εἶναι τὸ ἔθνος, τὸ ὁποῖον θέλετε νὰ τρομάξητε διὰ τῶν βασάνων σας. Μάθετε ὅτι οἱ Ἕλληνες γνωρίζουσι νὰ προτιμῶσι νὰ ἀποθνήσκουν μυριάκις, παρὰ νὰ προδώσωσι τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὴν πατροπαράδοτον αὐτῶν πίστιν».

Τοῦτα τὰ λόγια μᾶς φανερώνουν τὴν θαθεῖά τους πίστι, πού ξεδιπλώνεται στὴν εὐθύνη πού νοιώθουν ἀπέναντι στοῦ Θεοῦ καὶ στοῦ Ἔθνους. Εἶναι οἱ πνευματικοὶ ἡγέται ἐνός σκλάβου λαοῦ, πού πρῶτοι αὐτοί, πρέπει νὰ δώσουν τὸ παράδειγμα τῆς θυσίας. Δὲν ζητοῦν μόνον θυσίες ἀπὸ τὸ λαό, πρῶτοι αὐτοὶ προσφέρουν τὸ αἷμα τους.

Καὶ ἀκόμα κάτι πιὸ θαθύ. Νοιώθουν τὴν βαρεῖα κληρονομιά τοῦ αἵματος, νὰ τοὺς σπρώχνῃ στὴ θυσία. *Εἴμεθα τῆς Ἐκκλησίας τῶν Μαρτύρων Ἀρχιερεῖς*, τονίζουν. Διάδοχοι τῶν Ἀθανασίων καὶ τῶν Χρυσοστόμων, ποὺ θάδισαν τὸν δρόμο τῆς θυσίας.

★ ★ ★

Ἰσὺς ἡμέρες ἀργότερα καὶ ἄλλος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ὁ Κύριλλος ΣΤ', θυσιαζόταν στὸν ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας. Γράφει ὁ Α. Ν. Γούδας: «Εἰς τὴν θύραν τῆς Μητροπόλεως εἶχον θέσει ἤδη πρότερον τὸν ἐπάρατον βρόχον, ἐκεῖ δὲ γονυπετήσας ὁ μάρτυς καὶ προσευχηθεὶς ἐν καταλύσει, παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς δημίοις». Σὲ λίγα δευτερόλεπτα ὁ δήμιος τραβάει μὲ δύναμι τὸ σχοινί. Ἀλλὰ — τί φρίκη! — τὸ ἄψυχο παραβόσχοινο δὲν πειθαρχεῖ στὴν ἐντολὴ τοῦ σκληροῦ του ἀφέντη. Ἀρνεῖται νὰ φονεύσῃ τὸν ἀθῶο. Σπάζει. Κι ὁ Πατριάρχης σωριάζεται κατὰ γῆς. Ἐνα ὑπόκωφο βουητό, ἀνάμικτο μ' ἀναθέματα καὶ κατάρες, τραντάζει τὸν τουρκικὸ ὄχλο. Ἐνα πνιγμένο κλάμα δονεῖ τὰ στήθη τῶν ραγιαδῶν.

Ὁ Κύριλλος κάνοντας ὑπέρτατη προσπάθεια σηκώνεται. Στὸ βλέμμα του εἶναι ζωγραφισμένη ἡ ἀγωνία τοῦ θανάτου. Λίγα λόγια προσευχῆς ψιθυρίζει καὶ ὑπομονητικὰ περιμένει.

Ὁ ἀρχιδήμιος ἐκνευρισμένος φέρνει δεύτερο σχοινί. Τὸ περνοῦν στὸ λαιμὸ του. Ὁ δήμιος τὸ ξανατραβά. Κι αὐτὸ σπάει. Ὁ Πατριάρχης σωριάζεται πάλι κατὰ γῆς. Χαλασμός γίνεται τότε. Ὁ φρενιασμένος τουρκικὸς ὄχλος ξεσπᾷ σὲ ἄγριες κραυγές. Οἱ Ἕλληνες ξεσποῦν σὲ δυνατὸ θρῆνο. Ἐνας ὄμιλος δὲν λυγίζει. Ὁ ἀτρόμητος Κύριλλος.

Σὲ λίγα λεπτά φθάνει στὸν τόπο τοῦ τραγικοῦ μαρτυρίου τὸ τρίτο σχοινί. Εἶναι πιὸ δυνατὸ ἀπὸ τ' ἄλλα. Ὁ δήμιος τὸ περνάει στὸ λαιμὸ τοῦ θύματος καὶ τραβάει μ' ὅλη του τὴν δύναμι. Τὸ σῶμα σηκώνεται. Σφαδάζει στὸν ἀέρα. Καὶ κατόπιν μένει ἀκίνητο, κρεμασμένο ἀνάμεσα σ' οὐρανὸ καὶ γῆ.

★ ★ ★

Τοὺς ἐπόμενους μῆνας στὶς φυλακὲς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἦταν κλεισμένοι Ἀρχιερεῖς καὶ Ἱερεῖς, σκηνὲς πνευματικοῦ μεγαλείου ξετυλίχθηκαν. Μεταβάλλοντας τὴν εἰρική σὲ ναὸ ἔψελναν μπροστὰ στοὺς ἄγριους δεσμοφύλακας, ὅπως ὁ Παῦλος καὶ ὁ Σίλας στὸ δεσμοκτήριο τῶν Φιλιππῶν. Καὶ ὅπως τὰ παλιὰ χρόνια οἱ Βυζαντινοὶ Πατέρες μας συνέθεταν ὕμνους καὶ ᾠδὲς στὴν Παναγία, ἔτσι καὶ οἱ Δεσμῶται τοῦ Εἰκοσιένα συνέθεσαν ἕνα μεγαλόπνοο παρακλητικὸ κανόνα στὴν «Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν».

Ὁ κανόνας αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑννέα ᾠδές, ποὺ μὲ πόνον διεκτραγωδοῦν τὰ παθήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ζητοῦν τὴ λύτρωσί του.

«Τῆ Θεοτόκῳ, οἱ πιστοὶ νῦν προσπέσωμεν ἐν μετανοίᾳ κρίζοντες καὶ δάκρυσι θερμοῖς, λύτρωσον τοὺς δούλους σου τοῦ παρόντος κινδύνου, τῆς αἰχμαλωσίας τε καὶ σφαγῆς καὶ ἀγχόνης...». Ἔτσι ἀρχίζει τὸ πρῶτο τροπᾶριο τοῦ Παρακλητικοῦ αὐτοῦ Κανόνος. Ὁ ἴδιος πόνος δονεῖ καὶ τὰ ἄλλα κείμενα τῶν Ὁδῶν. Γονατιστοὶ στὸ ὑγρὸ χῶμα οἱ Ἐθνομάρτυρες ἀνοίγουν τὴν καρδιά τους στὴν «Πανύμνητη Κόρη», ποὺ τὴν ἔνοιωθαν οἱ Ἕλληνες τοῦ Εἰκοσιένα «σὰν Βροντὴν τοὺς ἐχθροὺς καταπλήσσοσαν», σὰν «σκέπην πλατυτέραν νεφέλης».

Τρεῖς θερμὲς προσευχὲς στὸν Κύριο τῶν Δυνάμεων κλείνουν τὸν μεγαλόπνοο Κανόνα. Νὰ λίγες γραμμὲς φλογερῆς ἱκεσίας:

«Ταῦτα πάσχοντες καὶ μὴ δυνάμενοι ἀντιστῆναι, ὡς ἄοπλοι, οὐδὲ θερμοῖς δάκρυσι καὶ ἱκεσίαις καταμαλάξει αὐτῶν τὴν σκληρότητα... Σὲ ἱκετεύομεν μετὰ κλαθμῶν, Σὲ παρακαλοῦμεν θρηνοῦντες, Σοὶ προσπίπτομεν γονυκλινοῦντες, καταπράυνον τὴν δικαίαν σου ὄργην, στήσον τὴν καθ' ἡμῶν κινουμένην ρομφαίαν τῶν ἀλλογενῶν καὶ ἀπὸ ἀνδρῶν αἱμάτων ρῦσαι ἡμᾶς, ὡς ἐρρύσω ποτὲ τοὺς Ἰσραηλίτας ἀπὸ χειρὸς Φαραῶ· ρῦσαι ἡμᾶς ὡς ἐρρύσω τοὺς τρεῖς παῖδας ἀπὸ χειρὸς Ναβουχοδονόσορ· σῶσον ἡμᾶς, ὡς ἔσωσας τοὺς ἀμαρτωλοὺς Νινευίτας διὰ μετανοίας καὶ λύτρωσον ἡμᾶς τῆς συμφορᾶς ταύτης, φωτίζων πάντας πρὸς μετάνοιαν καὶ ἐνισχύων ψυχῆ καὶ σώματι».

Οί θερμές προσευχές τονώνουν τους μελλοθανάτους κληρικούς. Χαλυβδώνουν τήν απόφασι τῆς θυσίας.

Συχνά μιλώντας γιά τὰ πνευματικά θάθρα τοῦ Εἰκοσιένα, θά ἀνταμώσουμε τήν προσευχή-ίκεσία σάν ὄπλο ἐνισχύσεως τῶν Ἀγωνιστῶν, καί τήν εὐχαριστήριο προσευχή μετά τήν νίκη καί τὸν θρίαμβο τῶν ἐλληνικῶν ὄπλων. Προσευχή ἰκετήρια καί δέησις θερμή, ἀλλά καί δοξολογία, ἦταν πολύτιμα, ἀνεκτίμητα ὄπλα στὸν ἀγῶνα τοῦ Ἔθνους, γιατί δὲν ἦταν τοῦτες οἱ προσευχές, τυπικές, ἀλλὰ ἔβγαζαν ἀπὸ στήθια, πού τὰ φλόγιζε τῆς πίστεως ἡ θεία φλόγα.

Στις 4 Ἰουνίου ἀπηγγονίσθησαν οἱ τέσσερις δεσμῶται Ἰεράρχαι: ὁ Ἀνδριανουπόλεως Δωρόθεος Πρώτος, Δέρκων Γρηγόριος, Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ καί Τυρνόβου Ἰωαννίκιος.

«Οἱ φιλόχρηστοι οὗτοι Ἀρχιερεῖς — γράφει ὁ Σπυρίδων Τρικούπης — ἐνῶ μετεκομίζοντο εἰς τὸν τόπον τῆς ποινῆς τῶν ἐντὸς ἐνὸς καί τοῦ αὐτοῦ πλοίου, προητοιμάσθησαν πλήρεις πίστεως καί εὐλαθείας εἰς ἀποθίωσιν, ἔψαλλον οἱ ἴδιοι τὴν νεκρώσιμον καί ἠύλογησαν ἀλλήλους εἰπόντες: «Μακαρία ἡ ὁδὸς ἢ πορεύη σήμερον». Οἱ Ἀρχιερεῖς οὗτοι ἀποχωριζόμενοι ἀλλήλων, ἵνα ἕκαστος ἐν ἰδίῳ τόπῳ ἀπαγχονισθῇ ἀπεχαιρέτων ἀλλήλους λέγοντες: «Καλὴν ἀντάμωσιν, ἀδελφοί, εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν». Ὁ γηραιὸς Μητροπολίτης Δέρκων οἶνει εὐλογῶν τὸν ὑπὲρ πίστεως καί πατρίδος θάνατον ἠύλογησε τρεῖς σταυροειδῶς τὴν θηλειάν τῆς ἀγχόνης λέγων: «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», ἐτελεύτα πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Μητροπόλεως του εἰς τὰ Θεραπειά». Ὁ Μητροπολίτης Τυρνόβου ἀπαγχονίσθηκε στὸ Ἀρναούτκι, ὁ Ἀνδριανουπόλεως στὸ Μέγα Ρεῦμα καί ὁ Θεσσαλονίκης στὸ Νεοχώριο.

Δὲν ὑπῆρξε ἡ θυσία προνόμιο μόνο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ Ἀγῶνος πολλοὶ κληρικοὶ προσέφεραν τὸ αἷμα τους στὰ θεμέλια, γιά νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ νέο Ἔθνος. Δὲν γίνεται τίποτα τὸ μεγάλο, χωρὶς αἷμα καί θυ-

σία. Ἡ προσφορά καί τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ὑπερτάτη προσφορά, πού ζωογονεῖ τὸ δένδρο κάθε ἱεροῦ ἰδανικοῦ.

Ὁ Ἐπίσκοπος Σαλῶνων Ἡσαΐας ἔπαισε γιά τὴν πίστι καί τὴν πατρίδα, τὴν ὥρα ἀκριβῶς τῆς μάχης.

Μόλις κηρύχθηκε ἡ Ἐπανάστασις στὸ Μωρητῆ οἱ Ἐπίσκοποι Σαλῶνων Ἡσαΐας καί Ταλαντίου Νεόφυτος μαζί μὲ τοὺς Προεστοὺς τῆς περιφέρειας συγκεντρώθηκαν στὸ ἱστορικὸ μοναστήρι τοῦ Ὁσίου Λουκά, ἔξω ἀπὸ τὴν Λεθαδειά. Στις 27 Μαρτίου 1821 οἱ συγκεντρωθέντες κήρυξαν τὴν Ἐθνεγερσία.

Οἱ μοναχοὶ καί τὰ παλληκάρια ἀσπασθήκαν τὸ χέρι τοῦ Ἐπισκόπου Ἡσαΐα «κρατοῦντος τὴν ἀπλή σημαία τῆς Ἐπαναστάσεως, τῇ δὲ ἑτέρᾳ εὐλογοῦντος τοὺς παρισταμένους καί ψάλλοντος τό: «Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου» καί πάντων ἀσπασαμένων ἐν ἐνθουσιασμῷ ἀλλήλους τὸν ἐν Χριστῷ ἀσπασμόν, ἀπεχωρίσθησαν».

Ἔτσι ὁ Ὁσιος Λουκάς ἔγινε γιά τὴν Στερεὰ Ἑλλάδα, ὅτι ἡ Ἁγία Λαύρα γιά τὴν Πελοπόννησο. Καί ὁ Σαλῶνων Ἡσαΐας ἔγινε ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς τῆς Ρούμελης, πού θεμελίωσε τὴν Ἐξέγερσι κι αὐτὸς πάνω στὸ μόνο θεμέλιο κάθε ἱερῆς προσπάθειας: στὸν Σωτῆρα Κύριο.

Ἀμέσως κατόπιν ἀκολούθησε γεμάτος φλόγα Πίστεως τὸ στράτευμα τοῦ Πανουργιά, εὐλογώντας καί ἐνθαρρύνοντας τοὺς ἀγωνιστάς. Σὲ μιὰ συμπλοκή, οἱ Ἕλληνες ὑποχώρησαν. Ὁ Ἐπίσκοπος Ἡσαΐας πιάσθηκε καί κατακρεουργήθηκε «μὲ τὸ σταυρὸ στὸ χέρι» σιμὰ στὴν Χαλκωμάτα, ὅπου καί ὁ ἀδελφός του Παπα-Γιάννης φονεύθηκε.

Στὴν περίπτωσι τοῦ Ἐπισκόπου Ἡσαΐα, ὅπως θά δοῦμε καί σ' ἄλλους Ἐπισκόπους, ἔχουμε τὸν ποιμένα, πού ἀκολουθεῖ τὰ πρόβατα, ὅπου κι ἂν πᾶνε: Στὴν ὥρα τῆς δυσκολίας, στίς στιγμὲς τῆς μάχης, τότε πού ὁ πολεμιστὴς ἔχει ἀνάγκη ἐνισχύσεως, τονώσεως. Οἱ Ἱεράρχαι τοῦ 1821 δὲν ἤρκοῦντο στὸ λόγο τὸν ἐνθαρρυντικὸ, «συνέπασχον καί συγκακουχοῦντο» μὲ τὸ λαὸ τους. Ὁ πόνος τοῦ λαοῦ τους ἦταν καί δικός τους πόνος. Τούτῃ τῇ γραμμῇ ἀκολούθησε καί ὁ Ἐπίσκοπος Κοζύλης καί Ρωγῶν Ἰωσήφ.

Ὁ Ἰωσήφ διεδραμάτισε μεγάλο ρόλο στὴν ἱερὴ πόλι τοῦ

Μεσολογγίου καὶ ἐνσάρκωσε γιὰ τοὺς ἐκεῖ πολιορκημένους τὸν ἰδανικὸ ἐκπρόσωπο τοῦ Θεοῦ. Καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τῶν πολιορκιῶν τοῦ Μεσολογγίου, ὁ Ἰωσήφ ἦταν ὁ ἐμπυχωτῆς, ποὺ ἔδινε κάθε στιγμή πρῶτος αὐτὸς τὸ παράδειγμα τοῦ θαρραλέου, τοῦ εὐψύχου, τοῦ ἀποφασιστικοῦ. Ἐνίσχυε τοὺς μαχομένους περιτρέχοντας τοὺς προμαχῶνας. Προήδρευσε τοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴν ἀπόφασί τῆς Ἐξόδου. Ἀνεχαίτισε τοὺς στρατιωτικούς, ποὺ ἤθελαν νὰ σκοτώσουν τὰ γυναικόπαιδα.

—Ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος, θροντοφώνησε ὁ Ρωγῶν, εἶμαι Ἀρχιερεὺς, ἂν τολμήσετε νὰ πράξετε τοῦτο, πρῶτον θυσιάσετε ἑμένα!

Τὴν τελευταία μέρα λειτούργησε, μετέδωσε τὰ Ἄχραντα Μυστήρια στὸ λαό του καὶ εἶπε στὸ τελευταῖο συμβούλιο:

—Μάρτυς κι ἐγὼ τῶν ἀγώνων σας, θέλω ὁμολογήσει καὶ εἰς τὸν Θεὸν μετὰ θάνατον τὴν ἀλήθειαν τῶν δεινῶν σας καὶ τὴν ἀρετὴν τῆς φρουρᾶς. Εἶ η τ ὁ ὄ ν ο μ α Κ υ ρ ῖ ο υ ε ὕ λ ο γ η μ ἔ ν ο ν!

Στὴν ἔξοδο ἀκολούθησε τὸ σῶμα τοῦ Νότη Μπότσαρη, ἀλλὰ κατὰ τὴν σύγχυσι ποὺ ἀκολούθησε γύρισε στὴν πόλι καὶ διεκπεραιώθηκε στὸ νησάκι τοῦ Ἀνεμόμυλου μὲ λίγους μαχητάς. Ἀμύνθηκαν μιὰ μέρα ἀκόμα μέσα στὸ μῦλο καὶ τὸν ἀνετίναξαν στὶς 12 Ἀπριλίου 1826, ὅπου τραυματίσθηκε βαρεια. Οἱ Τούρκοι τὸν κρέμασαν στὰ ξερείπια τοῦ Ἀνεμόμυλου.

Κατὰ τὴν ἔκφρασι τοῦ ποιητῆ, τὸ Μεσολόγγι:

«Τὸ ράσο τοῦ Δεσπότη του
φορεῖ γιὰ σάβανό του».

Εἶναι τὸ τιμημένο ράσο, ποὺ μὲ τὴν προσφορά του ἔδωσε τὸ ὑπερφυλκτικὸ νόημα στοῦ Ἔθνους τὸν Ἀγῶνα. Καὶ τὸ ἔδωσε σὲ πολλὰς ἑλληνικὰς περιοχὰς σ' ὅλη τὴν διάρκεια τοῦ αἵματηροῦ Ἀγῶνος.

Ὁ Ἐπίσκοπος Χανίων Μελχισεδὲκ ἀπαγχονίσθηκε τὴν ἡμέρα τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος τὸ 1821. Στις 24 Ἰουνίου 1821 οἱ Τούρκοι ἐπετέθησαν κατὰ τῆς Μητροπόλεως Ἡρακλείου, συνέλαβαν τὸν Μητροπολίτη Γεράσιμον καὶ τὸν κατέ-

σφαξαν. Ἐπίσης ἔσφαξαν τοὺς Ἐπισκόπους Κνωσσοῦ Νεόφυτο, Ρεθύμνης Γεράσιμο, Χερσονήσου Ἰωακείμ, Σητείας Ζαχαρία, Διουπόλεως Καλλίνικον. Αὐτοὶ ἀφοῦ προηγουμένως «κλεισθέντες ἐν τῷ φρουρίῳ ἐπὶ ὀλόκληρον μῆνα ὑπεβλήθησαν εἰς καταναγκαστικὰς ἐργασίας», «ἐσφάγησαν πάντες ὁμοῦ καθ' ἣν ἡμέραν κατεκόπη ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς καὶ ὁ ἱεουργῶν ἱερεὺς». Ἡ «γηραιὰ κεφαλὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἐμπαγείσα ἐπὶ ξύλου διεπομπεύθη διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως, ἐνῶ τὰ σώματα τῶν σφαγέντων, εἰσέτι σπαράττοντα, ριφθέντα κατὰ γῆς, ἔκειντο ἄταφα».

Ἄς ἀναφέρουμε ἀκόμη τὸν Γρηγόριον, Ἐπίσκοπον Μεθώνης, ὁ ὁποῖος «συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν εἰσβαλόντων, κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1825, ἐν Ναυαρίνῳ Ἀράθων, ἐφυλακίσθη καὶ ἀπὸ τὰ βασανιστήρια τὰ ὁποῖα ὑπέστη ὑπέκυψε ἐν τῇ φυλακῇ».

Ἐπίσης ὁ Ἰγνάτιος Ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὁρους ὑπέστη μαρτυρικὸ θάνατο. Ὁ Μητροπολίτης Ἀγάπιος τῆς Ρόδου μόλις ἐκηρύχθηκε ἡ Ἐπανάστασις «συνελήφθη, ἐφυλακίσθη καὶ ἐκακοποιήθη μετ' ἄλλων κληρικῶν».

Ὁ ἀσφυκτικὸς κλειὸς τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων γύρω στὸ φρούριο τῆς Κορώνης ἐξαγρίωσε τοὺς ἐγκλειστους Ἀγάδες. Κι ἀνίσχυροι νὰ νικήσουν τοὺς ἔνοπλους ραγιαδες, θανάτωσαν τὸν Ἐπίσκοπο Γρηγόριο, ποὺ εἶχαν μαζῆ τους. Ὁ Ἱεράρχης κατακρεουργήθηκε. Ἄλλ' οὔτε αὐτὸ ἱκανοποίησε τοὺς Τούρκους. Ἡθέλησαν νὰ τὸ ἐπιδείξουν στοὺς Ἑλληνας, γιὰ νὰ χαροῦν ἀπὸ τὸν πόνο τῶν ἀντιπάλων τους. Ἐρριξαν λοιπὸν ἀπὸ τὰ τεῖχη τὸν σφαγέντα Ἱεράρχη, φωνάζοντας:

—Ἐλάτε θρὲ Ρωμηοί, νὰ πάρετε κρέας ἀπὸ τὸν Δεσπότη σας νὰ φάτε!

Δὲν ἔδωσε ὁμως τὸ παρὼν μόνο ἡ ἡπειρωτικὴ καὶ ἡ νησιώτικη Ἑλλάδα. Καὶ ἡ μακρυνή, μὰ ἡρωϊκὴ Κύπρος πρόσφερε αἷμα πάναγνο στὶς ἀρχὰς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Κι αὐτὴ ξεσηκώθηκε μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ἐθναρχὴ Κυπριανὸ νὰ ζητήσῃ τὴν Ἐλευθερίαν, μὰ πνίγηκε τὸ κίνημά της ἀπὸ τὸ θάρβαρο κατακτητῆ της.

Στις 9 Ἰουλίου 1821 ὠδηγήθηκε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κυπρι-

ανός στον θάνατο, αφού πρώτα, σαν τον Πατριάρχη Γρηγόριο, αρνήθηκε να φύγει από την Λευκωσία.

—Δέν θέλω να φύγω από την Λευκωσία, είπε. Γιατί, αν εγώ φύγω, θα γίνει μεγάλο κακό. Γι' αυτό θέλω να μείνω, και ως εύρω τον θάνατο. "Ας με σκοτώσουν έμένα, μόνο οι άλλοι να γλυτώσουν. "Αν φύγω, ή φυγή μου θα γίνει αίτια να σκοτώσουν τους Ρωμηούς του τόπου. Να θάλω λοιπόν τη θηλειά της κρεμάλας στο λαιμό του κόσμου; "Αντί για τὸ αίμα τῶν πολλῶν, καλύτερα να χυθῆ τὸ αίμα τοῦ Ἐπισκόπου.

Με θαθεία πίστι στο Χριστό κι αγάπη στην Ἑλλάδα ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανὸς πήγε πρὸς τὴν ἀγχόνη. Ἀτάραχος ἔπιασε τὴ τριχιά τῆς ἀγχόνης καὶ τὴν εὐλόγησε. Ἐγειρε τὸ κεφάλι του καὶ εἶπε στὸ δῆμιό του:

—Τώρα ἐκτέλεσον τὴν προσταγή τοῦ κυρίου σου.

Κι ἀμέσως πρόσθεσε:

—Ἡ Ἑλλάδα δὲν πεθαίνει ὅσο κι ἂν τὴν πελεκᾶνε.

Ἦταν τὰ τελευταῖα του λόγια, καθὼς ὁ δῆμιος τραβοῦσε τὸ σχοινὶ τῆς ἀγχόνης.

Χωρὶς νὰ μπορῆ ν' ἀναφέρῃ κανεὶς ὀνομαστικὰ ὄλους τοὺς Ἱερεῖς, τοὺς Διακόνους καὶ τοὺς Μοναχοὺς, ποὺ με τὴ θυσία τους χάραξαν με ἀνεξίτηλα γράμματα τὸ πνευματικὸ νόημα τοῦ 21, θὰ πρέπει ὡς τόσο νὰ σταθῆ σὲ λιγοστὰ ὀνόματα.

Καὶ πρῶτος ὁ ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαῖος, ποὺ εἶναι γνωστὸς με τὸ ὄνομα Παπαφλέσσας. Αὐτὸς ἄναψε τὴν φλόγα τῆς Ἐπαναστάσεως στὸ Μωρηᾶ. Ἐκοψε ὄλους τοὺς δρόμους τῆς ὑποχωρήσεως. Φλογερός, ἔκανε νὰ ὠριμάσῃ σὲ λίγες ἡμέρες ὁ ἀγούρος καρπός — ἡ μεγάλη ἀπόφασις τοῦ ἀγῶνος.

Ἄλλὰ καλύτερα ἄς πᾶμε με τῆς φαντασίας τὰ φτερά στὴ δοξολογία τῆς Καλαμάτας ποὺ ἔγινε στὶς 24 Μαρτίου 1821.

Τὰ ἑξαπτέρυγα λάμπουν στὸν ἄερα, μίτρες καὶ ἄμφια χρυσίζουν, ὁ Σταυρός καὶ τὸ Εὐαγγέλιο μπροστά. Δεσποτάδες,

παπάδες καὶ διάκονοι παίρνουν θέσι γύρω στὸ τραπέζι τοῦ ἀγιασμοῦ. Καὶ πῶ κεί τὰ μπαϊράκια ἀνεμίζουν, οἱ λόγγες σπαθίζουν στὰ χέρια τῶν παλληκαριῶν. Ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον φθάνουν οἱ ἀρχηγοὶ πάνω στ' ἄλογά τους, ποὺ γεμίζουν τὸν ἄερα χλιμιντρίσματα. Νὰ ὁ Κολοκοτρώνης! Νὰ ὁ Ἀναγνωσταρᾶς! Νὰ ὁ Νικηταρᾶς! Νὰ ὁ Παπατσῶνης! Εἶναι ἀκόμα ἐκεῖ οἱ Μαυρομιχαλεοὶ, ὁ Χριστέας, ὁ Κυβέλος καὶ ἄλλοι.

Ἀρχίζει ἡ δοξολογία. Τὰ λιοψημένα μάγουλα τῶν Κλεφτῶν θρέχονται μ' ἀστείρευτα δάκρυα. Τὰ πλήθη γονατίζουν καὶ δέονται με λυγμούς. Ἄμα ἡ τελετὴ τελειῶνῃ, ὁ Παπαφλέσσας, ἀνεβαίνει σ' ἕνα ὕψωμα, ἀστράφτει ἡ ματιὰ του:

—Ἕλληνες — φωνάζει — *ποτὲ μὴν ξεχνᾶτε τὸ χρέος σὲ Θεὸ καὶ σὲ πατρίδα!* Σ' αὐτὰ τὰ δύο σὰς ἐξορκίζω ἢ νὰ νικήσουμε ἢ νὰ πεθάνουμε *κάτω ἀπὸ τὴ σημαία τοῦ Χριστοῦ!*

Σὲ λίγο ξεκινοῦν, με τὸν μεγαλόσωμο σηματοφόρο τοῦ Παπαφλέσσα μπροστά, τὸν περίφημο Παπα-Τούρτα, ποὺ κρατᾶει στὰ χέρια του *ἕνα μεγάλο ξύλινο Σταυρό*. Ἀκολουθοῦν τὰ παλληκάρια με τὶς Σημαίες τους, ἐνῶ οἱ καμπάνες κτυποῦν...

Ἀργότερα πήρε μέρος σὲ πολλὲς μάχες καὶ ἔδρασε ὅπου θρέθηκε. Ὡς τὴν ὥρα ποὺ οἱ στρατιῆς τοῦ Ἱμπραῆμ Πασᾶ στὶς 20 Μαΐου 1825 τὸν θρήκαν στὸ Μανιάκι. Ἐκεῖ ἀγωνίσθηκε παλληκαρίσια καὶ ἔπεσε, σὲ ἡλικία 37 ἐτῶν.

Στὸ Μανιάκι ὁ Παπαφλέσσας ἀνάστησε τὴν Ἑλλάδα. Ὁ θάνατός του ἦταν τὸ φλογερότερο δαυλί, ποὺ ἔφερε τὴν ἀνάστασι τοῦ Γένους.

Ὁ ἕνας κληρικὸς ἐθνομάρτυρας διαδεχόταν τὸν ἄλλο — διότι ὄλοι ἦσαν φλογεροὶ Χριστιανοὶ καὶ Ἕλληνες.

Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ποὺ διαδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο στὴν Ἐθνεγερσία, ἦταν καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἀρσένιος Κρέστας. Γραμματεὺς στὰ Πατριαρχεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μόλις κηρύχθηκε ἡ Ἐπανάστασις κατέθηκε στὴν Πελοπόννησο, ὅπου ἔγινε ἀχώριστος σύντροφος τοῦ Νικηταρᾶ. Στὴν μά-

χη τοῦ Ἁγίου Σώστη, στὰ Δερβενάκια, πολέμησε παλλη-
καρία καὶ ἔπασε ἡρωϊκὰ στὸ πεδίο τῆς μάχης.

«Τὴν ἄλλη ἡμέρα τῆς μάχης ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Κολοκο-
τρῶνη Φωτᾶκος ἔφιππος κατεδίωξε ἕνα Τοῦρκον, ὁ ὁποῖος
ἔπέταξε τὰ ὄπλα καὶ δυὸ κεφάλια ἀνθρώπινα συνδεδεμένα
μεταξὺ τους μὲ τὰ μαλλιά τους, καὶ ἔφυγε διὰ νὰ σωθῆ. Ἦ-
σαν τὰ κεφάλια τοῦ Παπα-Ἀρσένη καὶ τοῦ ὑπασπιστοῦ του.
Ἦ κηδεῖα των ἔγινε τὴν ἐπομένην εἰς τὸν ἅγιον Σώστην κα-
τανυκτικὴ καὶ ὁ Κολοκοτρῶνης μὲ τὰ θραεῖά του λόγια ἔ-
πλεξε τὸ ἐγκώμιον τοῦ πολεμάρχου κληρικοῦ...».

Νὰ τώρα καὶ ἡ θυσία ἐνὸς Κληρικοῦ, ποῦ δὲν ἔχουμε κἄν
τὸ ὄνομά του. Ἀνώνυμος γιὰ τὴν ἱστορία, ἐπόνυμος ὅμως γιὰ
τὸν Θεό, ποῦ στεφάνωσε τὸ σκληρό του μαρτύριο.

Διηγεῖται ὁ Σπ. Τρικούπης:

«Καταστραφείσης τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν, οἱ αἰμοχαρεῖς
πορθηταὶ τῆς ἔκοπταν καὶ μετεκόμιζαν εἰς τὴν τουρκικὴν ναυ-
αρχίδα τὰς κεφαλὰς τῶν ἀθλιῶν Χριστιανῶν. Ὁ δὲ Καπητάμ-
πασας, καθήμενος ἐπὶ τῆς λεοντῆς του, τὰς ἐδέχετο περιχα-
ρῆς συσσωρευομένους ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμούς του, καὶ ἐφιλοδώ-
ρει τοὺς ἀποκεφαλιστάς... Ἑλλιμένιζε ταῖς ἡμέραις ἐκεῖνας
ἐμπροσθεν τῶν Ψαρῶν τὸ ἀγγλικὸν δικάταρτον *Alacrity*. Ὁ
πλοίαρχος Ἰώρκ (κατόπιν κόμης *Hardwicke*), μαθὼν ὅτι ἀ-
πήγαγεν εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν ναυαρχίδα ὡς αἰχμάλωτον ἀρ-
χιμανδρίτην τινὰ φίλον του, ἀφίχθη εἰς λύτρωσίν του, καὶ
παρεκάλεσε τὸν Πασᾶν νὰ διατάξῃ τὴν προσέλευσίν του. Ἐ-
πὶ τῇ παρακλήσει αὐτῇ ἐλάλησεν ὁ Πασᾶς πρὸς τινὰ τῶν
παρεστώτων κατ' ἰδίαν, καὶ μετ' ὀλίγον προσηνέχθη κεφαλὴ
γενειῶσα, τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀποκοπεῖσα καὶ αἷμα εἰσέτι
στάζουσα. Σατανικῶς δὲ ὑπομειδιάσας ὁ Πασᾶς ἐπὶ τῷ θεά-
ματι, εἶπε τῷ πλοίαρχῳ δακτυλοδεικτῶν τὴν κεφαλὴν: «Ἴδου
ὁ φίλος σου».

Κοντὰ στοὺς μάρτυρας ἱερεῖς θάδισαν καὶ οἱ διάκονοι —

μάρτυρες, ἀκολουθώντας γιὰ τὴν πίστι τους τὸν δρόμο τοῦ
Πρωτομάρτυρος Στεφάνου.

Σὲ νεαρωτάτῃ ἡλικίᾳ ἔγινε μοναχὸς ὁ Ἀθανάσιος καὶ ἀρ-
γότερα χειροτονήθηκε διάκονος στὴν Μονὴ τοῦ Ἁγίου Προ-
δρόμου. Πῆρε μέρος στὴν κήρυξι τῆς Ἐπαναστάσεως στὸν Ὀ-
σιο Λουκᾶ καὶ στὴν δοξολογία ποῦ ἔγινε στὸν Ἅγιο Γεώρ-
γιο τῆς Λεβαδειᾶς τὴν 1ην Ἀπριλίου 1821, ὅταν οἱ Τοῦρκοι
ἔφυγαν ἀπὸ τὴν πόλι χωρὶς νὰ δώσουν μάχη. Ὁ Μητροπολί-
της Ἀθηνῶν Διονύσιος εὐλόγησε καὶ ὕψωσε τὴν Σημαία τοῦ
Διάκου «χρῶμα καὶ φέρουσαν λευκόν, σύμβολον δὲ τὸν Ἅ-
γιον Γεώργιον καὶ ἐπιγραφὴν μεγάλους γράμμασιν ΕΛΕΥΘΕ-
ΡΙΑ ἢ ΘΑΝΑΤΟΣ».

Μετὰ τὴν δοξολογία ὁ Ἀθανάσιος Διάκος μίλησε στὰ παλ-
ληκάρια του, τονίζοντάς τους τὸ θαυότερο κίνητρο τῆς Ἐ-
θνεγερσίας. Κατὰ τὸν βιογράφον του Σ. Φόρτη, ποῦ στηρί-
χθηκε στὶς σημειώσεις τοῦ Ἀγωνιστοῦ Μπούσγου, εἶπε:

«Ὅτι εἶχεν ἐλπίδας περὶ τῆς τελείας ἀπελευθερώσεως τοῦ
Γένους, διότι τοῦτο εἶναι τ ο ὕ θ ε ο ὕ θ ἔ λ η σ ι ς· συνε-
θούλευσε δὲ τοῖς πᾶσι τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν αὐταπάρνησιν ὡς
τὰ μόνα φοβερά ὄπλα εἰς χεῖρας τοῦ λαοῦ πολεμοῦντος πρὸς
ἀπόκτησιν τῆς ἐλευθερίας του καὶ παρῶτρυνε πάντας νὰ πα-
ρασκευασθῶσιν ἔτι μᾶλλον καὶ νὰ μὴ ἀναπαυθῶσιν εἰς τὰς
μέχρι τοῦδε δάφνας των, διότι ὁ φοβερὸς ἀγὼν μόλις ἤρξα-
το, τὰ δὲ δεινότερα ἐν τῷ μέλλοντι ἐπίκεινται· δὲν πρέπει,
ἔλεγε, νὰ φεισθῶμεν οὐδεμιᾶς θυσίας εἰς τὴν φωνὴν τῆς πα-
τρίδος· ἐὰν δὲ πράγματι ἀγαπῶμεν αὐτήν, καὶ ἐπιθυμῶμεν
νὰ ἴδωμεν αὐτὴν ἐλευθέραν καὶ μεγάλην, πρέπει ἐν ἀνάγκῃ
νὰ προσφέρωμεν πᾶν ὅ,τι ἔχομεν ἀγαθόν, καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν
αὐτὴν, εἰς τὸν θωμόν της χάριν τῆς ἐλευθερίας, νὰ μὴ προτι-
μήσωμεν δὲ ποτὲ νὰ ζῶμεν δοῦλοι, ἀλλὰ νὰ ἀποθάνωμεν ἐ-
λεύθεροι μὲ τὰ ὄπλα εἰς χεῖρας...». Λέγεται μάλιστα ὅτι μι-
λώντας ἀπήγγειλε πάνω στὸν ἐνθουσιασμό του καὶ τοὺς γνω-
στοὺς στίχους τοῦ Φεραίου:

«Καλύτερα μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ
παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιὰ καὶ φυλακὴ».

Στὴν μάχη τῆς Ἀλαμάνας, ὅπως εἶναι γνωστὸ, πολέμησε,

τραυματίσθηκε και συνελήφθηκε ο Ἀθανάσιος Διάκος. Ὡδηγήθηκε στον Ὁμέρ Βρυώνη, στον ὁποῖο ἔδωσε τούτη τὴν μεγαλειώδη καὶ ἀληθινὰ ἐπιγραμματικὴ ὁμολογία πίστεως:

«Δὲν θέλω νὰ μοῦ λυπηθῆτε σεῖς τὴν παλληκαριά. *Ἐκεῖνος ποὺ πεθαίνει γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὴν πίστι τοῦ Χριστοῦ, δὲν φοβᾶται οὔτε σούβλισμα, οὔτε ψήσιμο...* Προτιμῶ τὸν θάνατο καὶ κάμε τὸ χρέος σου μιὰ ὥρα ἀρχήτερα...».

Ὁ στίχος εἶναι γνωστὸς σ' ὅλους τοὺς Ἕλληνας:

«Ἐγὼ Γραικὸς γεννήθηκα

Γραικὸς θεὸς νὰ ἀποθάνω».

Στις 23 Ἀπριλίου 1821 σουβλιζόταν ζωντανὸς στὴ Λαμία, ἐκεῖ ποὺ σήμερα εἶναι τὸ ἄγαλμά του καὶ ὅποιος τὸ πλησιάζει νοιώθει θεῖο δέος καὶ χαίρεται ὀλοκληρωμένο τὸ μεγαλεῖο τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Γιατὶ πέθανε μὲ τὸν φρικτώτερο θάνατο χωρὶς ἢ ἐλάχιστη κραυγὴ πόνου νὰ θγῆ ἀπὸ τὰ χεῖλη του:

«Τὸν ὠθέλισαν οἱ τίγρεις
εἰς ἐλάτινον σουβλίον

Καὶ εἰς τὴν πυρὰν ἐψήθη
ζωντανὸς ὡς τὸ ἄρνιον...

Ἐπριζότριζαν αἱ σάρκες,
ἐπριζότριζε τὸ σῶμα

Πλὴν καμμίαν δὲν ἀφῆκεν
οἰμωγὴν αὐτοῦ τὸ στόμα».

Στὸ μεγάλο ἐκεῖνο προσκλητήριο τοῦ αἵματος τὸ παρὼν ἔδωσαν καὶ οἱ μοναχοὶ μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς Ἰγούμενους τῶν.

Περίφημη ὑπῆρξε ἡ δρᾶσις τοῦ Γρηγορίου Τσιπιανίτη, ποὺ ἦταν Ἰγούμενος τοῦ μοναστηριοῦ κοντὰ στὰ Τσιπιανὰ τῆς Μαντινείας. Μόλις κηρύχθηκε ἡ Ἐπανάστασι, πῆρε τὰ ὄπλα μὲ ἄλλους μοναχοὺς καὶ ἀγωνίσθηκε μὲ τοὺς ὀπλαρχηγοὺς Σέκερη καὶ Δαγρέ. Ὁ Γρηγόριος ἔπεσε στὴν ἐπιδρομὴ τῶν Αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων στὴν Κυνουρία.

Ἡρωϊκὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀγὼνας τῶν μοναχῶν τοῦ Τιμίου Προδρόμου κοντὰ στις Σέρρες. «Διότι, ὅπως ὄλος ὁ κληρὸς τῶν Σερρῶν, ἀναφέρει ὁ Πέτρος Θ. Πέννας, προεξαρχοῦσης τῆς φωτεινῆς μορφῆς τοῦ Μητροπολίτου Χρυσάνθου (κατόπιν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου) συμμετέσχε τοῦ Κινήματος, οὕτω καὶ ἡ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου ἐνίσχυσε τοῦτο ὄχι μόνον χρηματικῶς, ἀλλὰ καὶ διὰ μοναχῶν τῆς. Εἰσήλασαν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐντὸς αὐτῆς. Ἄφοῦ δὲ τὴν ἐλεηλάτησαν, δύο μὲν ἐκ τῶν μοναχῶν ἐφόνευσαν, δέροντες αὐτοὺς ἀνηλεῶς, τὸν δὲ Δικαῖον, τὸν διάκονον, τὸν ἱεροψάλτην καὶ ἄλλους τινάς, συλλαθόντες ἔρριψαν εἰς τὰς φυλακὰς. Τέλος ὠδήγησαν δέσμιον τὸν Ἰγούμενον τῆς μονῆς Δαμασκηνὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν...».

Ἀξιόλογη μορφή ἀναδείχθηκε καὶ ὁ Γρηγόριος Ἀθωνίτης, μοναχὸς τῆς Μεγάλης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Αὐτὸς βοήθησε πολὺ τὸν Ἐμμανουὴλ Παπαῖ στον Ἀγῶνα, ἔσωσε πολλὰ κειμήλια τοῦ Ἁγίου Ὁρους, προστάτευσε πολλοὺς Ἕλληνας. Ἀργότερα συνελήφθη, κλείσθηκε στις φυλακὰς καὶ κατόπιν διαταγῆς τοῦ Βεζύρη Μεχμέτ Ρεσίτ ἀποκεφαλίσθηκε.

Καὶ ὁ Διονύσιος, Ἰγούμενος τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου στον Ὀλυμπο, ἀφοῦ πολέμησε μὲ τοὺς μοναχοὺς του καὶ τὰ παλληκάρια του γενναῖα, ἔπεσε στὸ πεδίο τῆς μάχης τὸν πρῶτο χρόνο τοῦ Ἀγῶνος γιὰ τὴν Ἐλευθερία.

Ἀλήθεια, πόσο δίκαιο ἔχει ὁ ποιητὴς ὅταν τραγουδάη:

«Κι' ἐσὺ ἀθάνατη, ἐσὺ θεία
ποῦ ὅ,τι θέλεις ἠμπορεῖς
εἰς τὸν κάμπο, Ἐλευθερία,
Ματωμένη περπατεῖς!»

Δὲν εἶναι μόνο τοῦτα τὰ ὀνόματα ποὺ ἀναφέραμε. Ἀτέλειωτη εἶναι ἡ ἡρωϊκὴ στρατιά τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν, ποὺ θυσιάσθηκαν σὰν πρωτοπόροι στον μεγάλο Ἀγῶνα, καὶ πολλοὶ οἱ Ἱερωμένοι, ποὺ τὰ ὀνόματά τους ἔμειναν ἀγνωστα. Εἶναι οἱ «ἀγνωστοὶ στρατιῶται» τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Πατρίδος.

«Ποσάκις, καθ' ὄλον τὸ διάστημα τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, τὸ ἑλληνικὸν ἱερατεῖον ἔδωκε δείγματα ἡρωϊκοῦ Χριστιανισμοῦ!», γράφει ὁ Ἰάκωθος Ρίζος Νερουλός. Ποσάκις, ἀψηφήσαντες ἑαυτοὺς οἱ σεβάσμιοι τῆς Ἐκκλησίας ποιμένες ἔθεντο τὰς ψυχὰς ὑπὲρ τῶν προβάτων!...».

Καὶ ὁ Σπυρίδων Τρικούπης γράφει:

«Δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὸν μέγαν χαρακτήρα, τὸν ὁποῖον ὁ κληρὸς, ὁ θεῖος τῶ ὄντι κληρὸς, ἔδειξεν. Ἐν μέσῳ τῶν δεσμῶν καὶ τῶν βασάνων, κατέμπροσθεν τῆς ἐπονεϊδίστου ἀγχόνης καὶ ὑπὸ τὴν ἀνθρωποκτόνον ἀξίνην, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν παρωρμῶντο νὰ ἀρνηθοῦν τὸν Χριστὸν πρὸς διαφύλαξιν τῆς ζωῆς καὶ ἀπόλαυσιν πολλῶν ἄλλων ἐπιγείων ἀγαθῶν. Ἄλλ' ὅλοι μέχρις ἐνὸς ἐπροτίμησαν τὰς βασάνους καὶ τὸν θάνατον».

Ἀργότερα ὁ ἱστορικὸς Παῦλος Καρολίδης σημειώνει:

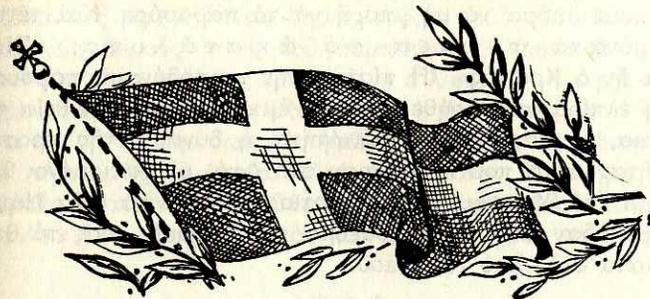
«Τὸ ἐνεργότατον μέρος εἰς τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας τοῦ Γένους ἀγῶνα ἔλαβεν ἡ Ἐκκλησία καὶ διὰ τῶν πολεμικῶν πράξεων τῶν λειτουργῶν αὐτῆς καὶ διὰ τῶν μεγαλοπρεπεστάτων θυσιῶν εἰς τὸν θωμὸν τῆς πατρίδος, ἐν τῷ μεγάλῳ ἀγῶνι τῷ ἀρξαμένῳ τὴν 25ην Μαρτίου 1821».

Ἐνῶ οἱ ἱστορικοὶ Δ. Κόκκινος καὶ Κ. Βοβολίνης — γιὰ νὰ περιορισθοῦμε σ' αὐτούς — ἐπιγραμματικὰ τονίζουν, ὁ μὲν πρῶτος ὅτι «οἱ θυσιασθέντες χάριν τοῦ ἐθνικοῦ καθήκοντος κληρικοὶ, ἀποτελοῦν ἡρωϊκὴν λεγεῶνα» καὶ ὁ δεύτερος ὅτι «ἔπεσαν ἐκεῖνοι ἄγνωστοι, ἀλλὰ τὸ ἔργον των, ἡ Ἐλευθερία, εἶναι γνωστόν».

Ναί, τὸ ἔργο τους ἔμεινε γνωστό. Τὸ ἔζησαν γενεές γενεῶν τὰ 150 χρόνια, πού πέρασαν ἀπὸ τότε. Ζοῦμε ἐλεύθεροι καὶ σήμερα χάρις σ' αὐτούς, σ' αὐτοὺς πού ἔχυσαν τὸ αἷμα τους. Μὰ ὡστόσο ἡ σκόνι τῶν αἰῶνων καὶ τῆς ἐποχῆς μας ἡ ἀγλὺς σκεπάζει τὴν ὑπέρτατη τούτη προσφορά τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὁρθοδόξου Ράσου. Καὶ κάνει πολλοὺς νὰ τὴν προσπερνοῦν κάποτε ἀδιάφορα. Ὡστόσο, ἂν εἴμαστε σωστοὶ ἄνθρωποι, δὲν ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ κάνουμε κάτι τέτοιο. Ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ κοσμοθεωρία μας, πρέπει νὰ ὑποκλιθοῦμε μὲ σέβας μπρὸς στὶς ὑπέρτατες θυσιές τους. Ὁ βαθὺς σεβασμὸς μας τοὺς ἀνήκει!

Οἱ κληρικοὶ μας, οἱ ἀκαμπτοὶ ὄδηγοὶ καὶ ἐμψυχῶνται τῆς Ἐθνεγερσίας.

**Ο ΚΛΗΡΟΣ
ΟΔΗΓΕΙ ΚΑΙ ΕΜΠΝΕΕΙ
ΤΟ ΜΑΧΟΜΕΝΟ
ΓΕΝΟΣ**

Τ Ο ΤΟΝΙΖΟΥΝ πολλοί: Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μας τὸ Εἰκοσιένα δὲν στάθηκε μόνο «αἰμοδότης» τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, ὑπῆρξε συχνά καὶ ἡ ψυχὴ του καὶ ὁ παλμὸς του. Οἱ Ἱεράρχαι, οἱ Ἱερεῖς καὶ οἱ Μοναχοὶ ἔδωσαν ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῆς μεγάλης τους καρδιάς τὸ νόημα τὸ βαθὺ τῆς Ἐθνεγερσίας. Δίδαξαν τὸ Γένος γιατί πρέπει νὰ ξεσηκωθῆ καὶ τοῦ ἔδειξαν ποῦ ἔπρεπε νὰ στηριχθῆ.

Ἐνας τέτοιος μεγάλος, ἄνισος Ἀγώνας εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ πνευματικὰ θεμέλια γιὰ νὰ πετύχη. Δὲν μπορούσε νὰ στηριχθῆ οὔτε σὲ οἰκονομικά, οὔτε σὲ ἄλλα ὑλικά θάθρα. Χρεια-

ζόνταν θάθρα ἀπράντακτα, θεμέλια γερά, πὺ κάθε θροχὴ καὶ ὅποια μπόρα νὰ μὴ μπορῆ νὰ τὰ παρασύρη. Καὶ τέτοια ἦταν μόνα τὰ αἰώνια, τὰ ἀκατάλυτα: «Ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός». Ἡ πίστις στὴν παντοδύναμη παρουσία του, ἡ ἐλπίδα στὴν βοήθειά του, ἡ ἐμπιστοσύνη στὴν θεία του Πρόνοια, ἡ πίστις στὴν Αἰωνιότητα, ἡ δύναμις τῆς προσευχῆς, ἦταν αὐτὰ πὺ πρόσφεραν στὸ λαό, οἱ φωτισμένοι λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου. Βαθειὰ ποτισμένοι ἀπὸ τὰ θεία Νάματα, μετέδιδαν ἀπὸ τὸ περίσσευμα τῆς καρδιάς τους τὰ θεῖα μηνύματα στὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς στὶς 23 Μαρτίου 1821 ὕψωσε πρῶτος τὴ σημαία τῆς Ἐλευθερίας στὴν πλατεία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ὥρκισε τοὺς πρῶτους ἀγωνιστάς. Σὲ δυὸ μέρες ὕψωσε τὸ λάβαρο τῆς Ἐλευθερίας στὴν Ἁγία Λαύρα καὶ κυκλοφόρησε τὴν ἐξῆς προκήρυξι:

«Οἱ Ἕλληνες τυραννόμενοι πάντοτε ἐπὶ πλέον ἀπὸ τοὺς Τούρκους, οἱ ὅποιοι ὥρκισθησαν νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσωσιν, ἀπεφάσισαν ὁμοφώνως ν' ἀποσείσωσιν τὸν ζυγὸν ἢ νὰ ἀποθάνωσι. Ἠγέρθημεν νὰ λάβωμεν τὰ δίκαιά μας καὶ εἴμεθα πεπεισμένοι, ὅτι ἅπασαι αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις, θὰ γνωρίσωσιν τὴν δικαιοσύνην τοῦ Ἀγῶνος μας, καὶ ὄχι μόνον δὲν θὰ παρεμβάλωσι προσκόμματα εἰς αὐτόν, ἀλλὰ καὶ θὰ μᾶς βοηθήσωσιν, ἀναπολοῦσαι ὅπόσον οἱ πρόγονοί μας ὠφέλησαν τὴν ἀνθρωπότητα».

Ὁ ἐλληνικὸς ξεσηκωμὸς στηριζόταν σὲ μιὰ δίκαια ἀπαίτησι. Ποθοῦσε ἡ Ἑλλάδα νὰ ἀνακτήσῃ τὸ θεῖο δῶρο τῆς ἐλευθερίας, πὺ ἔχει στὸν ἄνθρωπο χαρίσει ὁ Θεός. Δὲν ἦταν κατακτητικὸς, ἦταν ἀπελευθερωτικὸς ὁ πόλεμος τοῦ 21. Συχνὰ θὰ συναντήσουμε τὴν πίστι πολλῶν ἀγωνιστῶν *στὸ δίκαιο τοῦ Ἀγῶνος*, στὴν ἱερότητα τοῦ ξεσηκωμοῦ.

Ὁ Ταλαντίου Νεόφυτος, ὅταν ἐκήρυξε τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως στὴν Ἐπίδαυρο στὶς 15 Δεκεμβρίου 1821 μὲ τὰ λόγια πὺ ἀκολουθοῦν, τόνισε τὴν ἱερότητα τοῦ Ἀγῶνος:

«Ὁ κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος ἡμῶν, μακρὰν τοῦ νὰ στηρίζεται εἰς ἀρχὰς τινὰς δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις, ἢ ἰδιοτελεῖς μέρους τινος τοῦ σύμπαντος Ἑλληνικοῦ Ἔθνους σκοποῦς, εἶναι πόλεμος ἐθνικὸς, πόλεμος ἱερός, πόλεμος τοῦ ὁποίου μόνη αἰτία εἶναι ἡ ἀνάκτησις τοῦ δικαίου τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς τιμῆς, τὰ ὅποια... ἀπὸ ἡμᾶς μόνον ἢ σκληρὰ καὶ ἀπαραδειγματίστος τῶν Ὀθωμανῶν τυραννία ἐπροσπάθησε μὲ βίαν νὰ ἀφαιρέσῃ καὶ ἐντὸς τοῦ στήθους ἡμῶν νὰ πνίξῃ».

Ὁ πόλεμος ἐκεῖνος ὁ ἱερός, ὁ Ἀγῶνας τοῦ 1821 ὁ δίκαιος, στηρίχθηκε στὴ θαθεῖα πίστι τῶν ἀρχηγῶν του, πὺ τὴν μετέδιδαν στὸ μαχόμενο λαὸ μὲ κάθε τρόπο: Μὲ τὸν προφορικὸ λόγον, μὲ τὶς προκηρύξεις τους, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν σύνθεσιν ἐδικῶν ὕμνων.

Ὅταν ἔφθασε ὁ καιρὸς τῆς κηρύξεως τῆς Ἐπαναστάσεως ὁ Ἐπίσκοπος Ἐλους Ἄνθιμος συνέταξε «Ἐξαποστειλάριο καὶ στιχηρό», πὺ οἱ μεμυημένοι τὰ ἔβαλλαν στοὺς ναοὺς μετὰ τὴν παράκλησιν. Ἔλεγον:

«Δεῦρο, Μῆτερ τοῦ Χριστοῦ καὶ ρῦσαι ἡμᾶς κεκακωμένους, τυραννόμενους ὑπὸ τῶν τυραννικῶν ἀπειλῶν καὶ τῆς δεινῆς μανίας τῶν Ἀγαρηνῶν, ὑφ' ὧν ὡς αἰχμάλωτοι καὶ γυμνοὶ διωκόμεθα, καταφεύγοντες εἰς ὄρη καὶ σπήλαια... Ἀπάλλαξε ἡμᾶς, Θεὲ Παντοδύναμη, ἀπὸ τῆς τυραννίας τῶν Ἀγαρηνῶν, ἐνίσχυσε καὶ ἐνδυνάμωσε ἡμᾶς καὶ τοὺς εὐσεβεστάτους ἡμῶν Πρίγκηπας καὶ Ἡγεμόνας (τοὺς Ὑψηλάντας) καὶ δὸς νὰ κατατροπώσωμεν τοὺς ἐχθροὺς τῆς Ἁγίας σου Ἐκκλησίας, ἀναφανόμενοι νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι καὶ μιμηταὶ τοῦ εὐσεβοῦς Βασιλέως Κωνσταντίνου, ἀκούοντες τῆς οὐρανοῦ φωνῆς: ἐν τούτῳ τῷ Σταυρῷ νικᾶτε, ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων οἱ χριστόνομοι...».

Στὸν ἀγῶνα ὁ Ἐπίσκοπος Ἄνθιμος ἔπαιξε ἕναν ἀπὸ τοὺς πρῶτους ρόλους. Ἔτρεχε ἀπὸ ἐπαρχία σὲ ἐπαρχία καὶ ἐνεθάρρυνε καὶ εὐλογοῦσε τὰ παλληκάρια. Στὶς ἀρχῆς τοῦ 1821

πήγε στην "Υδρα και κατώρθωσε να ξεομαλύνη τις ξριδες και τις άκαταστασιες. Άργότερα στην πολιορκία της Τριπολιτσάς, πήγαινε από ταμπούρι σε ταμπούρι και με το Σταυρό σταύρωνε τους μαχητάς, κοιμόταν κατά γης σαν στρατιώτης.

Κάθε Κυριακή και μεγάλη γιορτή μπρός στα τείχη της Τριπολιτσάς λειτουργούσε πάνω στο βράχο του Μαινάλου και μιλούσε στο λαό του, αναρριπίζοντας το φρόνημά του και αναπτερώνοντας τις ελπίδες του.

Η θεία λατρεία στον καιρό της Έθνεγερσίας ήταν πηγή παρηγοριάς και δυνάμεως. Τα καθολικά των μοναστηριών, οι εκκλησίες των πόλεων, τα ήσυχια παρεκκλήσια, κάποτε και το ύπαιθρο, φυσικός ναός του Θεού, όλα ήταν οί πνευματικές φωλές, που δέχθηκαν μυριάδες προσευχές και την θαυμασία Όρθόδοξη θεία λειτουργία.

Και πόση δύναμη, πόσο κουράγιο δέν μεταλαμπάδευαν οί ιερές άκολουθίες στις πονεμένες και ταλαιπωρημένες καρδιές των σκλάβων!

Ποιός θα μπορέση αλήθεια να θυθομετρήση τις πνευματικές και ψυχικές τονώσεις, που πρόσφερε στο άγωνιζόμενο γένος ή θεία Λειτουργία!

Άλλά οί πνευματικές έπιτεύξεις δέν μετριόνται με την στατιστική, δέν μπαίνουν κάτω από αριθμούς. Καταγράφονται όμως στας δέλτους του Ούρανοϋ.

★ ★ ★

Άλλ' άς γυρίσουμε στους πνευματικούς ήγέτας του 1821.

Συνεργάτης του Έλους Άνθίμου ήταν ο Έπίσκοπος Βρεσθένης Θεοδώρητος, από τις πιο φωτεινές μορφές του 1821. Ο Άν. Γούδας τονίζει ότι «διέπραξε περιφανέστατα έργα» και Πρόεδρος της Πελοποννησιακής Γερουσίας και αντιπρόεδρος του Βουλευτικού έκλεχθείς και εις φονικωτάτας μάχας συνεκστρατεύσας και δυσχερείας ούκ όλίγας ξεομαλύνας και έξόχους άλλας ύπηρεσίας μετά θαυμασίας ικανότητος έκτελέσας».

Στις αρχές του Άγώνος συνελήφθη αιχμάλωτος από τους Τούρκους και υπέφερε πέντε μήνες σκληρά βασανιστήρια με γενναιότητα και καρτερία. Μετά την άπελευθέρωσί του, δταν έγινε αντιπρόεδρος του Βουλευτικού σε μιá προκήρυξι του (3 Δεκεμβρίου 1823) τονίζει το μεγάλο σκοπό της Παλιγγενεσίας, που στηρίχθηκε στην «ιέρα πίστι».

«Άνδρες Έλληνες! Όλοι μικροί και μεγάλοι ήξεύρετε τον μέγαν σκοπόν, διά τον όποιον έμβήκαμεν εις αυτόν τον ιερόν και πολυπαθή άγώνα, ότι ήτο να άπολαύσωμεν την *έλευθερίαν της ιεράς ήμών πίστεως*, να ζώμεν ως αδελφοί, με ιδικούς μας νόμους, να είμεθα όλοι όμοιοι έμπροσθεν αυτών...».

Μάς μιλάει για έλευθερία της πίστεως, βαθύ πόθο των Έλλήνων, ύστερα από τόσους αιώνας σκληράς καταπιέσεως, συνεχών διωγμών, που προσπάθησαν να σθήσουν από τις ψυχές τα σκιρτήματά της. Όχι μόνο δέν πέτυχαν τον σκοπό τους μα τώρα ο άγώνας είναι και για την *έλευθερία της πίστεως*...

Τούτο πίστευε και ο Έπίσκοπος Καρύστου Νεόφυτος, που στις 19 Αυγούστου 1821 ζήτησε ενίσχυσι από τους Προκρίτους της Υδρας για την άπελευθέρωσι της έπαρχίας του. Άνάμεσα σ' άλλα τους έγραφε:

«Εις όλους είναι γνωστόν ότι ο ιερός ούτος άγών πρέπει να είναι με φιλοτιμίαν εις όλους κοινός, διότι αποβλέπει εις το κοινόν συμφέρον και εις την κοινήν έλευθερίαν του Γένους...».

Με σύνεσι ενίσχυε το λαό του, με δραστηριότητα και άνιδιοτέλεια διηύθυνε όλους και όλα «προσευχόμενος και έργαζόμενος υπέρ έλευθερίας του Θεόθεν λαχόντος αυτώ ποιμνίου» ως την ύστατη ώρα της ζωής του. Πέθανε «εις άκραν πενίαν, ένεκα της όποίας ούδε τα έξοδα της ταφής του εύρέθησαν».

Την ίδια γραμμή άκολούθησε και ο Έπίσκοπος Άνδρούσης Ίωσήφ, που έγινε «Μινίστρος της Θρησκείας» (Υπουργός Θρησκευμάτων θα λέγαμε σήμερα).

Σὲ μιά του ἐγκύκλιο ἀναφέρει καὶ τοῦτα τὰ λόγια, πού μᾶς ὑπογραμμίζουν γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ τὰ θεμελιακὰ γνωρίσματα, πού στήριζαν τοῦ Ἔθνους μας τὴν Ἐλευθερία:

«Τρέξατε μὲ ὀρμὴν, ἤξεύρετε ὅτι μαζί σας εἶναι ὁ Θεός... Ὅλοι ὁμοθυμαδὸν τρέξατε μὲ πίστιν, μὲ ἀγάπην καὶ μὲ ἀπόφασιν, ὅλοι ἔχετε προσοχὴν, ὑπακοὴν καὶ σέβας εἰς τοὺς Ἀρχηγούς... Ταῦτα πράττετε, ἢ δὲ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Παναγίου Πνεύματος ἔσται μετὰ πάντων ἡμῶν εἰς σωτηρίαν καὶ ἐλευθερίαν ψυχῆς καὶ σώματος».

Τὴν θεία χάρι μετέδιδε καὶ ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος Β΄ πού, ὅταν ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸν θρόνον του, ἀφωσιώθηκε στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἐλληνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος. Ἐφθασε στὴ Σάμο τὴν ἡμέρα πού κατέπλευσε ἐκεῖ ὁ ἐλληνικὸς στόλος.

«Συγκινητικὴ ὑπῆρξε, γράφει ὁ Γεώργιος Κορομηλάς, ἡ ὑποδοχὴ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς σπετσιωτικῆς ναυαρχίδος, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁ Πατριάρχης ἐν στολῇ (φέρων τὰ ἱερά ἄμφια), ἠλόγησε τὰ ἐλληνικά ὄπλα καὶ τὰ πλοῖα...». Κατόπιν πῆγε στὸ Ναύπλιο. Ἡ ἱστορία ὑπογραμμίζει ὅτι «ἡ ἐμφάνισις τοῦ Πατριάρχου ἐνέπνεεν ἀπερίγραπτον ἐνθουσιασμὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας μαχητὰς καὶ ναύτας».

Τὸν ἴδιο ἐνθουσιασμὸ μετέδιδε καὶ ὁ Μητροπολίτης Ρέοντος καὶ Πραστοῦ (Κυνουρίας) Διονύσιος, πού τιμῶταν ἀπὸ τοὺς Σπετσιώτας σὰν ἅγιος. Ἦταν Ἱεράρχης ἐνθουσιώδης, ζηλωτής, ἀσκητικός. Πολλὲς φορὲς στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου προσεφώνησε μὲ ἐνθουσιασμὸ τὰ ναυτικὰ πληρώματα πρὶν ξεκινήσουν γιὰ διάφορες πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Τὸ 1821 τὸν στείλανε σὰν πρεσβευτὴ στὴ Ζάκυνθο, γιὰ νὰ πετύχῃ τὴν συνδρομὴ τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως γιὰ τὴν ἀγωνιζομένη Πατρίδα του. Στὰ 1823 πῆρε μέρος στὴν «ἐν Ἀστρεὶ Ἐθνικὴν Συνέλευσιν» καὶ πρωτοστάτησε στὴ σύνταξι τοῦ «Ἐγκληματικοῦ Κώδικος».

Ἀνάμεσα στοὺς ἠλιοψημένους ναυτικούς μας ἔδρασε καὶ ὁ Μητροπολίτης Μυρρίνης (τῆς Μικρᾶς Ἀσίας) Σωφρόνιος, πού συνδεόταν μὲ στενὴ φιλία μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Κανάρη καί, ὅπως σημειώνει ἡ ἱστορία, «μεγάλως ἐπέδρα ἐπὶ τῆς ψυ-

χῆς αὐτοῦ». Ὁ Σωφρόνιος πολλὰς φορὲς μὲ λόγια πίστεως ἐνίσχυσε τὸν λαὸ τῶν Ψαρῶν καὶ μετὰ τὸ ἀνδραγάθημα τοῦ Κανάρη, πού πυρπόλησε τὴν τουρκικὴ ναυρχίδα, τὸν ὑποδέχθηκε σὰν θριαμβευτὴ στὰ Ψαρά, προέστη στὴν πάνδημη δοξολογία καὶ μετέδωσε στὸν ἔνδοξο Πυρπολητὴ τὰ Ἄχραντα Μυστήρια.

Ἀνάγκη τονώσεως καὶ συμπαραστάσεως εἶχαν καὶ οἱ πολεμιστὰς τῆς ξηρᾶς, διπλά στοὺς ὁποίους θρέθηκε καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιος μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Χαλκιδικῆς, ὅταν κατέβηκε στὴν Πελοπόννησο. Περιώδευσε τὰ στρατόπεδα τῆς Μονεμβασίας «τὰ ὁποῖα δι' εὐγλώττων προσλαλιῶν ἐνεθάρρουν εἰς τὸν τραχὺν ἀγῶνα, καθιστάμενος παράδειγμα ἀρετῆς, πτωχείας καὶ μετριοφροσύνης». Ἐπίσης ὅπου θρῖσκόταν μάζευε τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς μάθαινε γράμματα, ἐνῶ συνάμα συνιστοῦσε στοὺς Προύχοντας νὰ ἰδρῶν Σχολεῖα.

Ἰγνάτιος ἐπίσης ὀνομαζόνταν καὶ ὁ Μητροπολίτης Ναυπάκτου, πού «ἐτέθη ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως καὶ δι' ὅλων τῶν πνευματικῶν του ἐφοδίων ἐξυπηρέτησε τὸν Ἀγῶνα κατὰ τρόπον διπλωματικώτατον». Τὸν Ἰγνάτιο χαρακτηρίζει ὁ Κοραῆς «Καύχημα τοῦ Γένους μας».

Ὅλοι τοὺς καὶ ἄλλοι, πού δὲν ἀναφέραμε, ὑπάρχουν ὁμῶς στὸ βιβλίο τοῦ Κ. Βοβολίνη «Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν Ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας», ἦταν «καύχημα τοῦ Γένους», γιὰτὶ συνεδύαζαν πίστι καὶ ἀρετὴ. Φωτιῆς ἱερές, πού δὲν τις κράταγαν κάτω ἀπὸ τὸν μῦθο, ἀλλὰ τις μεταλαμπάδευαν μὲ τὸ παράδειγμα καὶ τὸν λόγο τοὺς στὶς ψυχὰς τῶν Ραγιαδῶν.

Ἐνθουσιώδεις ὑπέροχες στὸ Γένος, πού εἶναι ζήτημα ἂν τις ἔχουμε ἐκτιμῆσει ὅσο ἀξίζουν!...

Δίνεται ὁμῶς σὲ τοῦτο τὸ μεγάλο ἐθνικὸ σταθμὸ ἡ εὐκαιρία νὰ τοὺς ξαναθυμηθοῦμε καὶ μεταγγίζοντες στὶς ψυχὰς μας ἀπὸ τὸν παλμὸ καὶ τὴ δύναμί τους, στὰ ἴχνη τους νὰ πορευώμεθα!

Εἶναι ὁμῶς γνωστὸ, ὅτι μετὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Ἐπα-

ναστάσεως, έχουμε μιὰ πνευματική κάμψη. Ἡ πρώτη θερμὴ πίστις ἀτόνισε. Ἡ εὐσέβεια, ποὺ ἦταν στὴν ἀρχὴ φλόγα δυνατή, τὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια, μετὰ τὶς πρώτες νίκες, τοὺς θριάμβους ποὺ καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ Ἀγωνισταὶ ἴσως δὲν τοὺς περίμεναν, ἄρχισε νὰ ὑποχωρῇ. Ἡ διχόνοια εἶχε γιὰ καλὰ φουντώσει, ἡ ἰδιοτέλεια συχνὰ κυριαρχοῦσε σὲ πολλές ψυχές.

Τότε φάνηκε καὶ ὁ μέγας κίνδυνος, ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἴμπραῆμ. Κάποια ὥρα κινδύνευσε νὰ σθῆσι ἡ Ἐπανάστασις καὶ νὰ ξανατουρκέσῃ ἡ Ἑλλάς. Ἀλλὰ δὲν ἔγινε κάτι τέτοιο, γιατί σὲ πολλές καρδιές Ἑλλήνων κληρικῶν ἔκαιγε τῆς πίστεως ἡ φλόγα καὶ ὁ πόνος γιὰ τὴν χιλιοθασανισμένη πατρίδα.

Αὐτὸς ὁ πόνος καὶ αὐτὴ ἡ πίστις ἔκαιγε στὴν ψυχὴ τοῦ Μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου, ποὺ ζοῦσε στὰ ξένα. Τὸ μεγάλο του κύρος ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνας καὶ στοὺς ξένους τὸ χρησιμοποιοῦσε γιὰ τὴν προαγωγὴ τῶν ἑλληνικῶν θεμάτων στὶς αὐλές τῶν Ἡγεμόνων τῆς Δύσεως. Τὸ πρακτικὸ καὶ πολιτικὸ του μυαλὸ τὸ χρησιμοποιοῦσε, γιὰ νὰ δίνη συμβουλές στοὺς Προύχοντες τῆς Ἐπαναστάσεως, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχε πυκνὴ ἀλληλογραφία. Καὶ τώρα, ποὺ οἱ διχόνοιες ταραζοῦν τοὺς ἐπαναστατημένους Ἕλληνας, γράφει ἀνάμεσα σ' ἄλλα «πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος»:

«Ἀρχισε τὸ γένος καλὰ μὲ τὸ ἢ ἐλευθερία ἢ θάνατος, ἀλλὰ δὲν ἐστάθη εἰς τοῦτο. Τώρα εἶναι ἢ τὸ δεῖνα ἀξίωμα νὰ λάθω ἢ χρήματα νὰ λάθω ἢ ὁ λόγος μου νὰ περάσῃ ἢ ἄλλῶς νὰ χαθῇ τὸ πᾶν. Μὲ τοιαύτας ἀρχὰς καὶ μὲ τὴν διχόνοιαν, ἥτις πηγάζει φυσικὰ ἐκ τούτων, δὲν προβλέπω καλὰ ἀποτελέσματα. Καὶ ἄς ὄψωνται οἱ αἴτιοι, οἱ ὁποῖοι θέλουν μὲν καταστρέψῃ τὸ Ἔθνος, ἀλλὰ θέλουν καταστραφῇ πρώτοι αὐτοί. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος καὶ δὲν θέλουν ἀποφύγει τὴν ἀγανάκτησίν του...».

Ὁ ἴδιος πόνος καὶ ἡ θερμὴ πίστις φαίνονται ἀνάγλυφα καὶ σὲ ἓνα ἀληθινὰ ὑπέροχο ἔγγραφο ποὺ συνέταξαν πέντε Ἀγωνισταὶ Ἀρχιερεῖς, ποὺ εἶχαν προσφέρει πολλὰ στὸν ξεσηκωμὸ τοῦ Γένους. Εἶναι ἓνα ἔγγραφο πρὸς τὴν Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευσι, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχη τίποτα ἀπὸ τὴν τυπικότητα

τῶν ἐγγράφων. Εἶναι ἓνα κείμενο γεμάτο παλμό, ἀγάπη γιὰ τὸ λαό, ἀλλὰ συγχρόνως κήρυγμα ἀφυπνιστικὸ. Μὲ προφητικὸ τόνο μιλοῦν γιὰ τὴν ἠθικὴ πτώσι, ἐπισημαίνουν τὸν κίνδυνο καὶ δίνουν κατευθύνσεις.

Γράφουν:

«...Μόλις ἔλαμψεν ὁ σπινθὴρ τῆς ἐλευθερίας, ἀμέσως ἀψηφήσαντες κατεταράξαμεν τὴν Πατρίδα τὴν ἀνώμητον καὶ ἁγίαν Πίστιν ἡμῶν κατεφρονήσαμεν τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον ἐκ τῶν ψυχῶν ἡμῶν ἀπεσκορακίσσαμεν τοὺς ἱερούς νόμους παρὰ νόμοις ποσὶ κατεπατήσαμεν... Ἐνεκα τούτων παραχωρήσει τοῦ δικαιοκρίτου Θεοῦ, περιεπέσαμεν εἰς Ἰλιάδα πολλῶν δυστυχημάτων. Τὸ ἱερὸν Ἔθνος ἠχμαλώτισε καὶ αἰχμαλωτίζει γένος μιαρὸν καὶ ἀσήμαντον (οἱ Αἰγύπτιοι τοῦ Ἴμπραῆμ) ὁ θάνατος καταθερίζει ἡμᾶς ὡς στάχυν ἐλεεινῶς καθ' ἑκάστην ὁ λιμὸς καταπιέζει ἡμᾶς ἐσχάτως οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι ἔφεραν πάντα τὰ κακὰ καὶ τὴν τελείαν ἀπονάρκωσιν αἱ ἄρπαγαί, αἱ βίαι, αἱ καταδυναστεῖαι οὖσαι ἀπαραδειγματίστοι μᾶς κατερήμωσαν καὶ πρὸ πάντων καὶ ἐν πᾶσι ἡ φρικώδης καταφρόνησις τῆς ἱεράς ἡμῶν Πίστεως μᾶς ἀπελπίζει τὴν σωτηρίαν μας...».

Δὲν μένουν ὅμως στὴν διαπίστωσι μιᾶς θλιβερῆς καταστάσεως. Σὰν ποιμένες ποὺ τὴν καρδιά τους φλογίζει ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Ἀρχιποίμενα, ζητοῦν ἀπὸ τὸ λαὸ τους ἀνάηψι ψυχικὴ, τόνωσι τῆς πίστεως, νέα ὄρμη γιὰ τὴν ὀλοκλήρωσι τῆς Ἐλευθερίας. Λένε:

«Ἡμεῖς εὐρεθέντες ποιμένες πνευματικοί, πονοῦντες ψυχικῶς, δίκην σάλπιγγος βοῶμεν, ὅτι ἂν δὲν ἀνακαλέσωμεν ὅλως ἡμῶν δυνάμεσι τὴν ὀρθότητα τῶν χριστιανικῶν ἡμῶν ἠθῶν, καὶ ἂν δὲν μεριμνήσωμεν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀναχαίτισιν τῶν καταχρήσεων, καὶ νὰ παραδειγματισθῶσιν αἱ πανταχοῦ γινόμεναι παρανομίαι, εἶναι ἀδύνατον νὰ σωθῶμεν ἐκ τοῦ κινδύνου καὶ τῶν δεινῶν μας, ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχωμεν ὅπερ ἐλπίζομεν. Ὅθεν μετὰ θερμότητος καὶ ζήλου ἀξιοῦμεν τὴν Σεβαστὴν ταύτην Συνέλευσιν, ἵνα προσ-

καλέση ἐπ' αὐτῷ τούτῳ καὶ ἄλλους κανονικοὺς τῶν Ἱερει-
ρέων ὅσους ἂν ἐγκρίνοι ἀξιόους καὶ εἰδήμονας, διὰ νὰ ἔλθω-
σιν ἐνταῦθα, ὥστε συσκεφθέντες μετὰ τῆς Πανιερότητος των
ἀναφερθῶμεν ἐντελέστερον προτιθέντες ὑπ' ὄψιν τῆς Σεβαστῆς
ταύτης Συνελεύσεως τὰ ἀναγκαῖα εἰς διατήρησιν τῶν ἐκκλη-
σιαστικῶν κανόνων' μένομεν,

Τῆ 21 Φεβρουαρίου 1827 ἐν Ἑρμιόνη.

- Ὁ Κορίνθου Κύριλλος
- Ὁ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ
- Ὁ Τριπόλεως Δανιὴλ
- Ὁ Βρεσθένης Θεοδώρητος
- Ὁ Ρέοντος Διονύσιος».

Συγκλονιστικὲς, ἀλήθεια, γραμμὲς, ποὺ δείχνουν ὄχι μόνο
τὸν πόνο τῶν πέντε αὐτῶν Ἱεραρχῶν γιὰ τὸ πνευματικὸ ξε-
στράτισμα τοῦ λαοῦ τους, ἀλλὰ ζωηρὰ μᾶς παρουσιάζουν
καὶ τὸ αἶσθημα τῆς *εὐθύνης*, ποὺ τοὺς κατεῖχε. Δὲν μέ-
νουν ἀπαθεῖς, ζητοῦν σύγκλησι μιᾶς εὐρυτέρας Ἐπιτροπῆς,
νὰ μελετήσῃ τὸ θέμα, νὰ λάβῃ μέριμνα, νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ἑλ-
ληνας.

Ἐπέροχη συμπεριφορὰ ἀνωτέρων Κληρικῶν ποὺ καὶ γιὰ
τὴν ἐποχὴ μας εἶναι τόσο διδακτικὴ καὶ ἐπίκαιρη!

Δὲν ἦταν μόνο οἱ Ἱεράρχαι ποὺ προσέφεραν μεγάλες πνευ-
ματικὲς ὑπηρεσίαι στὴν Ἐθνεγεσία. Καὶ οἱ ὑπόλοιποι Ἑλ-
ληνες κληρικοὶ βοήθησαν στὴν *πνευματικὴ καὶ μεταφυσικὴ
θεμελίωσι* τοῦ «ὑπὲρ πάντων» Ἀγῶνος. Κι ὅσοι ἀπὸ θαθεῖα
ταπεινῶσι προτίμησαν τὴν ἰσόβια διακονία στὸν ἱερατικὸ θα-
θμό, καὶ οἱ ἄλλοι ἔδωσαν μὲ τὸ λόγο τους καὶ τὴν πέννα τους
μηνύματα θεῖα, ποὺ βοήθησαν στὴν καλὴ τοποθέτησι τῆς ὑ-
περάνωθρωπης προσπάθειαι τὰ τραγικὰ ἐκεῖνα χρόνια.

Μιὰ ἀπὸ τίς διαλεκτὲς μορφὲς τῆς Ὁρθοδόξου μας Ἐκ-

κλησίας τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἦταν ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἁνθιμος
Γαζῆς. Ὑπῆρξε ἡ ψυχὴ τῆς προετοιμασίας τῆς ἐπαναστάσεως
στὴν Θεσσαλία. «Πᾶς λόγος τοῦ ἠκούετο παρὰ τῶν Θεσσα-
λῶν ὡς φωνὴ οὐρανοῦ καὶ ἔφερον ἡγεμονικῆς διαταγῆς τὸ
κύρος».

Λίγες ἡμέρες πρὸ τῆς Ἐθνεγεσίας ἔγραφε στοὺς ἀδελ-
φοὺς Λάζαρο καὶ Γεώργιο Κουντουριώτη:

«Τὸ πρᾶγμα, ἀδελφοί, ἔλαβε κίνησιν μεγάλην καὶ νὰ στα-
θῇ πλέον εἶναι ἀδύνατον... Λοιπὸν δὲν εἶναι πλέον ἀμφιβολία
μήτε δισταγμός. Ἡ ἡμέρα ἐκείνη, τὴν ὁποῖαν ἐπιθυμοῦσαν οἱ
πατέρες μας νὰ τὴν ἴδου, ἔφθασε καὶ ὁ Νυμφίος ἔρχεται...
Ἐφθασεν ὁ καιρὸς διὰ νὰ *λάμψη πάλιν ὁ Σταυρὸς* καὶ νὰ
λάβῃ πάλιν ἡ Ἑλλάς, ἡ δυστυχῆς πατρίς μας, τὴν ἐλευθερίαν
τῆς... Ὁ καιρὸς ἦλθε καὶ πρέπει νὰ ἀνάψῃτε τὴν λαμπάδα
τοῦ πατριωτισμοῦ... Σᾶς παρακαλεῖ ἡ πατρίς, φίλοι! Ἐτοι-
μασθῆτε! Ἐτοιμασθῆτε!...».

Λίγες ἡμέρες κατόπιν ξεσήκωσε τὴν Κασσάνδρα, τὴν Μα-
γνησίαν καὶ ὅλη τὴν περιοχὴ τοῦ Ὀλύμπου. Ὁ ξεσηκωμὸς ὀ-
μως ἐκείνους πνίγηκε στὸ αἷμα. Μετὰ τίς ἄτυχες ἐκστρατεῖαι,
κατέβηκε στὴν Πελοπόννησο καὶ ἐξελέγη μέλος τοῦ Ἀρείου
Πάγου. Φλογερὸς φωτιστὴς στίς μάχαι, ἡσυχολεῖτο μὲ τὴν Ἰ-
δρυσι σχολείων τὸν ἄλλο καιρὸ:

Ὁ Ἁνθιμος Γαζῆς ἔλεγε ἀργότερα:

«Ὅ,τι καὶ ἂν ἐκάμαμεν, εἴτε ἐγὼ εἴτε οἱ συνάδελφοί μου,
εἴτε ὡς ἐταῖροι τῆς Φιλικῆς, εἴτε ὡς ἀγωνισταί, *ἦτο ἔμπνευ-
σις καὶ ἔργον τῆς θείας Προνοίας, καὶ οὐδὲν ἠθέλομεν
πράξει ἄνευ τῆς ἔμπνεύσεως αὐτῆς*».

Θαυμάσια λόγια, ποὺ φανερόνουν ποῦ στήριζαν τὴν δράσι
καὶ τοὺς κόπους τους οἱ Ἀγωνισταί. Δὲν τὸ ἐνοιῶσαν ἔργο
δικό τους τὸ ὑπεράνωθρωπο ἐκεῖνο ἔργο. *Ἦταν ἔμπνευσις
καὶ ἐκτέλεσις τῆς θείας Προνοίας*. Αὐτοὶ ἦταν τὰ ὄργανα
στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ. Πιστοί, ταπεινοὶ ἐκτελεστοὶ τῆς θείας
Βουλῆς. Γιατὶ τὸ ἐνοιῶσαν, τὸ ἔβλεπαν, τὸ παραδεχόντουσαν,
πῶς οἱ δικές τους δυνάμεις καὶ λίγες ἦσαν καὶ ἀνίσχυρες νὰ
ἀντεπεξέλθουν στοῦ ἐχθροῦ τὴν δύναμι. Ἔτσι, ὅ,τι ἔγινε, στὸ
Θεὸ τὸ ἀπέδιδαν. Μὲ τὴν δύναμι Του ὁ μικρὸς Δαυὶδ νικούσε
τὸν γίγαντα Γολιάθ.

Ἡ ἴδια δύναμις κινούσε καὶ τὸν ἀρχιμανδρίτη Νεόφυτο Βάμβα τὰ χρόνια τοῦ πολέμου.

Ὁ ἴδιος διηγεῖται πῶς ἐνίσχυσε τοὺς Ὑδραῖους νὰ κατέβουν στὸν Ἀγῶνα. Ἀκούστε τον:

«Ὅτε ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ καὶ ἤχουν οἱ κώδωνες, ἦτο θέαμα κατανυκτικὸν νὰ βλέπη τις τὸν Λαόν, ἐκ πάντων τῶν μερῶν τῆς θεατρικῆς ἐκείνης πόλεως καταβαίνοντα εἰς τὸ παράλιον. Ὁλη ἡ παράλιος πλατεῖα, τὰ καταστρώματα καὶ τὰ κατάρτια τῶν προσωρμισμένων πλοίων, ἡ ὄροφῆ τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς, πάντα ἦσαν πλήρη ἀπὸ τοῦ πλήθους. Τότε ἀναθὰς ἐπὶ τὸ θῆμα, ὡς ἔνθους ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων, ἐν μέσῳ θαυτάτης σιωπῆς, παρέστησα τὸ δίκαιον τοῦ ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀνοιχθέντος ἐλληνικοῦ ἀγῶνος, τὰ δεινὰ τῆς πολυχρονίου τυραννίας, καὶ τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀγωνισθῶμεν ἐν μιᾷ ψυχῇ καὶ καρδίᾳ, *πεποιθότες εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ Κυρίου τῶν Δυνάμεων*. Κατέβην ἀπὸ τοῦ θήματος, ἐν μέσῳ σοβαρᾶς σιωπῆς τοῦ ἡρωϊκοῦ ἐκείνου λαοῦ καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ὠπλίσθησαν καὶ ἠτοιμάσθησαν τριάκοντα, τὰ καλύτερα πλοῖα, διὰ νὰ ἐνωθῶσι μετ' ἄλλων τοσούτων ἐκ τῶν Σπετσῶν, καὶ νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς Ψαρά».

Λίγο καιρὸ ἀργότερα σ' ἓνα Συμβούλιο εἶπε στὸν Δ. Ὑψηλάντη, τούτη τὴν παραίνεσι, πού ἔμεινε ἱστορική:

«*Ἐξελθε, καὶ ἐγὼ κρατῶν τὸν Σταυρὸν προπορεύομαι κηρύττων: Ὅστις εἶναι Χριστιανὸς καὶ πιστὸς Ἕλληνα, ἄς ἀκολουθήσῃ...».*

Θαυμάσια παραίνεσι, πού μᾶς δίνει ἄλλη μιὰ φορά τὸ ὑπέροχο δίπτυχο: *Σταυρὸς καὶ κληρὸς*. Στὴν ἱστορία τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων συχνὰ τούτη ἡ σκηνὴ παρουσιάσθηκε. Προπορεύεται ὁ κληρικὸς — ὄχι ὅμως μόνος, ὄχι στηριζόμενος στὶς δικές του δυνάμεις — ἀλλὰ πάντα κρατώντας τὸ σύμβολο τῆς θυσίας, ἀλλὰ καὶ τῆς δυνάμεως. Σὲ ἓνα ξύλινο, ταπεινὸ Σταυρὸ θεμελιώνεται ἡ πίστις μας καὶ πάνω στὸ Σταυρὸ κάθε προσπάθεια καὶ κάθε ἀγώνας, πού στὴν πίστιν στηρίζεται.

Στὸ αἰῶνιο αὐτὸ θάβρο, τὴν πίστιν, στήριζε καὶ τὴν προσπάθεια πού κατέβαλε νὰ τονώη τοὺς ἀγωνιστὰς καὶ ὁ δια-

πρεπῆς ρήτορας καὶ ἱστορικὸς καὶ ἀγωνιστὴς τοῦ λόγου πρεσβύτερος Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ἐξ Οἰκονόμων.

Μυήθηκε στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία καὶ ἔγινε διαπρύσιος κήρυκας, ἀναζωπυρώντας τὸν πατριωτισμὸ καὶ προτρέποντας τοὺς ἀκροατὰς του σὲ θυσίες καὶ δλοκαυτώματα. Παραμένει κλασσικὸς ὁ προτρεπτικὸς του λόγος, πού ἐξεφώνησε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1821. Σ' αὐτὸν τονώνει τοὺς ἀγωνιστὰς τὴν πίστιν στὴν παρουσία καὶ συμπαράστασι τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς ἐνισχύει νὰ συνεχίσουν τὸν Ἀγῶνα.

Διαβάστε μερικὰ θαυμάσια κομμάτια του:

«Ὁ Βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν σὰς ἐξέλεξε ἐλευθερωτὰς τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ὡς ὑπηρετῆται λοιπὸν τῆς θείας Προνοίας, τρέχετε γενναίως καὶ ἀνεπιστρόφως τὸν ἀγῶνα τῆς Πίστεως, εἰς τὸν ὁποῖον Σὰς συνεκάλεσεν ἡ φωνὴ τοῦ Ὑψίστου. Σπεύσατε νὰ διώξητε τῆς πίστεως τοὺς ἐχθροὺς ἀπὸ τοῦ καλοῦ προσώπου τῆς Ἑλλάδος, ὡς διώκονται τὰ φάσματα τῆς νυκτὸς ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων. Τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ Σὰς ὠδήγησεν ἐξ ἀρχῆς, αὐτὸ τὸ παντοδύναμον πνεῦμα Σὰς βοηθεῖ τί λοιπὸν μένει νὰ φοβηθῆτε; *Ὁ Θεὸς μεθ' ἡμῶν...* Εὐλογημένη ἡ γῆ εἰς τὴν ὁποῖαν στρατοπεδεύετε. Εὐλογημένα τὰ νικηφόρα σας ὄπλα. Εὐλογημένος ὁ ἀκαταμάχητος στόλος σας...»

»Ἦδη βλέπω ἀνεγειρομένης διὰ τῶν γενναίων σας θραχιόνων τὰ Λύκεια, τὰς Ἀκαδημίας τῶν προπατόρων. Ἦδη βλέπω τὰς Μούσας μετὰ τῶν Τεχνῶν καὶ Ἐπιστημῶν ἐπιστρεφούσας εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ διαιωνίσωσι τὰ κατορθώματά σας. Ἦδη βλέπω ἀνορθουμένης τὰς παλαιὰς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κορίνθου, τῶν Θεσσαλονικέων, καὶ ἄλλας ἄλλαχού καὶ αὐτὴν ποτε τὴν Ἁγίαν Σοφίαν λαμπρῶς ἐγκαινιζομένην, καὶ πάσας ἕμα πανταχοῦ πανηγυρίζουσας τῆς εὐσεβείας τὸν θρίαμβον Ἰτε, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες! Χωρεῖτε γενναίως, νὰ διώξητε ὅσον δύνασθε μακρότατα τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Θεοῦ. Προχωρεῖτε νὰ ἐκτείνητε μακρότατα τὰ ὄρια τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος, ἕως νὰ στήσητε τὸν σταυρὸν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πύλην τοῦ Βυζαντίου...».

Σ' αὐτὸ τὸ κομμάτι ἀπὸ τὸν περίφημο λόγο τοῦ Κων-

σταντίνου Οικονόμου μᾶς παρουσιάζεται ζωντανά μπροστά μας ὁ πόθος γιὰ τὴν ἀποκατάστασι τῶν Ἱερῶν Πόθων. Τετρακόσια χρόνια ἐπέζησε τὸ ὄνειρο αὐτὸ καὶ τὰ χρόνια τῆς Ἐπαναστάσεως ἦταν ὁ καημὸς βαθύς, πολὺ βαθύς νὰ ξανακερδίσουν αὐτὰ ποὺ ἔχασαν. Πάλι παρουσιάζεται ἡ πύλη τοῦ Βυζαντίου, πάλι ἡ Ἁγία Σοφία. Καὶ ὁ ἀγώνας, ποὺ γίνεται μὲ κόπους καὶ σκληρὰς θυσίες, γίνεται καὶ γι' αὐτὰ τὰ Ἱερά τοῦ Γένους Παλλάδια.

Ἄς θυμηθοῦμε ἐπίσης, μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτή, ὅτι ὅταν ἐγκρινόταν τὸ 98ο ἄρθρο τοῦ προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου, ἐδηλοῦτο ὅτι «αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ διαδικασίαι θάσιν ἔχουσιν τοὺς νόμους τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων». Καὶ ἀργότερα, ὅταν Ἕλληνες πρόκριτοι θγήκαν σὲ ἀναζήτησι Βασιλεῶν, ἐπισκέφθηκαν καὶ τὸ Landulph, ἄσημη κωμόπολι τῆς Ἀγγλίας, ὅπου ἐνομιζέτο ὅτι εἶχαν θρεθῆ οἱ τάφοι τῶν τελευταίων Παλαιολόγων. «Εἶναι βέβαιον, σημειώνει ἕνας σύγχρονος μελετητής, ὅτι οἱ εἰρηνικοὶ πολῖται, ποὺ κοιμῶνταν τὸν αἰώνιον ὕπνον στοὺς τάφους τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Landulph οὔτε μιὰ ρανίδα αὐτοκρατορικοῦ αἵματος δὲν εἶχαν στίς φλέβες τους. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει σημασίαν. Τὸ διάθημα τοῦ Ἔθνους, ἀναζητητὰς στίς μακρυνὲς χώρες τοῦ Βορρᾶ τοὺς νόμιμους συνεχιστὰς τῆς Βυζαντινῆς παραδόσεως, δείχνει εὐγλωττα καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τίς ἰδέες τους».

Ἄλλ' ἄς γυρίσουμε στίς φωτισμένες ἱερατικὲς μορφές τοῦ μεγάλου Ἀγῶνος, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε μερικῶν ἀκόμα τῆ δρᾶσι, ἀνασύροντάς τους ἀπὸ τὴν πολυπληθῆ φάλαγγα, ποὺ μᾶς παρουσιάζει ὁ Κ. Βοβολίνης στὸ ἔργο του: «Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας».

Ὁ παπα-Εὐθύμιος, πνευματικὸς στίς Σπέτσες ἀπευθύνει στοὺς «φιλόθεους καὶ φιλογενεῖς» συμπατριώτας του μιὰ ἐπιστολὴ καὶ τοὺς καλεῖ στὰ Ἱερά Μυστήρια τῆς ἔξομολογήσεως καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας.

Γράφει:

«Κάμετε φίλον τὸν Κύριον Σαβαῶθ διὰ τῆς ἔξομολογήσεως, μετανοίας καὶ τῆς συγκεχωρημένης μεταλήψεως τῶν

ζωοποιῶν Μυστηρίων μας. Ἐνωθῆτε ὅλοι ὡς ἀδελφοὶ μὲ τὸν ἀδιάρρηκτον σύνδεσμον τῆς κοινῆς καὶ ἀπαθοῦς ἀναμεταξύ σας ἀγάπης. Ἐπειτα ἀρματωθῆτε καὶ μὲ ἄρματα, τὰ αὐτὰ ὅπου ἔως τώρα, Θεοῦ βοηθοῦντος, ἐπολεμήσατε τὸν ἐχθρὸν γενναίως· καὶ τότε ὄχι ἐγὼ ἢ ἄλλος γήινος ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, ὅπου δι' εὐχῆς τοῦ Ἐζεκίου τοῦ Βασιλέως εἰς μίαν νύκτα ἐφόνευσεν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε χιλιάδας τῶν ἀλλοφύλων ἀπίστων, αὐτὸς, λέγω, ὁ ἴδιος θέλει σᾶς φωνάξῃ: «Ἄκουε Λαὸς μου! Ὑμεῖς πορεύεσθε σήμερον εἰς τὸν πόλεμον ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν· μὴ φοβεῖσθε! μὴ φύγετε ἀπὸ προσώπου αὐτῶν. **Ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν συμπολεμήσει ἡμῖν τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν**. Οὕτως ἀρματωθῆτε, ἀδελφοί μου, πεποιθότες ἐπὶ τὸν Κύριον καὶ θέλει ἰδῆτε τὸ ἔλεος καὶ τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

»Ὁ ἐν Καμένη τῶν Σπετσῶν ἐλάχιστος Πνευματικὸς παπα-Εὐθύμιος, 1821».

Νὰ σχολιάσουμε τὰ ὑπέροχα αὐτὰ λόγια τοῦ ταπεινοῦ ἐκείνου Λευίτου! Μὰ κάθε σχόλιο ἴσως θὰ μείωνε τὴν ἀξίαν τους. Μόνα τους μᾶς δείχνουν τὸ πλοῦσιον τῆς ψυχῆς του περιεχόμενον καὶ τὴν φροντίδα του γιὰ τὸ λαὸν του. Φροντίδα ἀληθινὰ πνευματικὴ ἀνθρώπου, ποὺ πνευματικὰ μηνύματα φροντίζει νὰ μεταδώσῃ καὶ στοὺς συνανθρώπους του!

Τὴν ἴδια γραμμὴ ἀκολούθησαν καὶ ὁ ἱερομόναχος Βενιαμὴν ὁ Λέσβιος, «πολυμαθής, ἀκάματος, τολμηρὸς, περιτρέχων ἀδιακόπως πόλεις καὶ στρατόπεδα καὶ κηρύττων κατὰ τῆς τυραννίας», ποὺ ἔπεσε θῦμα τοῦ ναυπλιακοῦ τύφου τὸ 1824», ὁ ἱερεὺς Ἀντώνιος Κριεζῆς, ὁ ὁποῖος «μεγάλως ἠκούετο παρὰ τῶν Ὑδραίων προυχόντων, παριστάμενος εἰς τὰς συσκέψεις αὐτῶν», ὁ ἐφημέριος Ἰωάννης Σακελλαρίδης, ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἱερώνυμος Βλαχάκης, ὁ ἐπίσης ἀρχιμανδρίτης Ἱερόθεος Ἀθανασόπουλος, στενὸς συνεργάτης τοῦ Παπαφλέσσα, ὁ παπα-Γιῶργης Ἀθανασίου, πρωτοπαλλήκαρος τοῦ Γ. Δουσοβυνιώτου, οἱ ἱερεῖς Παρθένιος ἀπὸ τὴν Τριφυλία, Θεοδόσιος καὶ Γεώργιος ἀπὸ τὸ Ναύπλιο, Φώτιος ἀπὸ τὴν Κορώνη, Δανιὴλ Γεωργόπουλος, Δοσίθεος Μιχαλακόπουλος, παπα-Δημήτρης ἀπὸ τὸ Χρυσοβίτσι, ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς Δημητσάνης Ἀ-

γάπιος Ἀντωνόπουλος, πού ξμαθε τοὺς μαθητάς του τὴν «παρασκευὴ φυσιογῶν» καὶ ἄλλοι.

Ἀκόμα ἄς ἀναφέρουμε τὸν ἀρχιδιάκονο τοῦ Ἐπισκόπου Κερνίτσης Δαμασκηνόν, τὸν διάκονο Σελίνου Γαλακτίτην Ψαρομήλιγγον, τὸν ἱεροδιάκονο Γρηγόριον Πούμπουραν, κατόπιν Ἐπίσκοπο Τυρολόης καὶ ἀργότερα Καλλιουπόλεως. Καὶ ἰδιαίτερος ἄς τονίσουμε τὴν δρᾶσι τοῦ ἱεροδιακόνου Θεοφάνους. Ὁ Θεοφάνης Σιατιστεύς, καταγόταν ἀπὸ τὴν Μακεδονία καὶ ὑπηρετοῦσε σὰν γραμματεὺς καὶ σύμβουλος τοῦ Μακεδόνοσ Ἀρχηγοῦ Ἐμμανουήλ Παπαῦ. Μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆσ Ἐπαναστάσεωσ τῆσ Κασσάνδρασ, κατέθηκε στὴν Πελοπόννησο καὶ πῆρε μέρος σὲ πολλῆσ προσπάθειεσ. Συγκέντρωνε τοὺσ συμπατριῶτεσ του Μακεδόνεσ, τοὺσ συγκροτοῦσε σὲ στρατιωτικὰ σώματα καὶ τοὺσ ἔστελνε στὸν πόλεμο. Διετέλεσε γραμματεὺς καὶ ἔμπνευστήσ τοῦ σπετσιώτου πλοιάρχου Γεωργίου Ἀνδρούτσου καὶ φλογερόσ ἱεροκήρυκασ στὰ πληρώματα τῶν σπετσιώτικων πλοίων.

Ἄς ἔρθουμε τώρα στοὺσ ἡγουμένουσ καὶ ἄς ἀναφέρουμε τοὺσ ἡγουμένουσ τῶν μονῶν Ταξιάρχῶν Σεραφεῖμ Καρακαλινόν, Ἐλῶνησ Νεόφυτον, Ἀγίου Νικολάου (Ἄνδρου) Γερμανόν Γαλανόν ἢ Εὐδοκιάδην, Σπάρμου Ὀλύμπου Παρθένιον, Βράχου Δανιήλ, Φενεοῦ Ναθαναήλ, Πρέβελησ (Κρήτησ) Μελχισεδέκ Τσουδερόν καὶ τόσουσ ἄλλουσ, πού ἔδρασαν στὰ χρόνια τῆσ Ἐθνεγερεσίασ.

Καὶ ἀπὸ τοὺσ μοναχοὺσ, πού ἀποτελοῦν πολυάριθμη φάλαγγα, ἄς μνημονεύσουμε μερικὰ ὀνόματα, ὅπωσ τοὺσ Ἀνδριώτασ μοναχοὺσ Νικηφόρο Σκόρδον, Καλλίνικον Μαθαῦ καὶ Ἀμβρόσιον Κράχην, πού ὕψωσαν τὴν σημαία τῆσ ἐλευθερίασ, τὸν μοναχὸ Ζαχαρία Μαθαῦ, κατόπιν Ἐπίσκοπο Θήρασ καὶ συγγραφέα τοῦ καταλόγου τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεωσ, πού πῆρε μέρος στὴν ἐκστρατεία τῆσ Καρύστου, τὸν μοναχὸ Διονύσιο Κουλοχέρη, γιὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἱστορία σημειῶνει ὅτι ἦταν «πολεμιστήσ γενναίος καὶ εὐφύεστατοσ διαπρέψασ καὶ ὡσ ὀδηγόσ τοῦ σώματοσ τοῦ στρατηγοῦ Κριεζώτου», τοὺσ μοναχοὺσ Δανιήλ Κεραμῦ καὶ Μακάριον Μαλαξόν, πού θυσίασαν καὶ τὸ «τελευταῖον μονόλεπτόν των εἰσ

τὸν ἀγῶνα τῆσ Ἐλευθερίασ». Λαμπρόσ ἐπίσης ἀγωνιστήσ ὕπῆρξε καὶ ὁ μοναχόσ καὶ δάσκαλοσ τοῦ ἑλληνικοῦ Σχολεῖου στὸ Δελθινάκι τῆσ Ἡπειροῦ Κωνσταντῖνοσ Γκιώνησ ἢ Φλέντοσ. Δίδασκε τὰ Ἑλληνόπουλα στὸ Νάρθηκα τοῦ ναοῦ τῆσ Κοιμήσεωσ τῆσ Θεοτόκου, ὥστε «τὸ Δελθινάκιον νὰ ἐκπέμπη ἐφ' ἅπαν τὸ τμήμα τὰσ θερμογόνουσ αὐτοῦ ἀκτίνασ».

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε τὴν συμβολὴ στὸν Ἱερό τῆσ Φυλῆσ μασ Ἀγῶνα τῶν **Ὁρθοδόξων μασ ναῶν καὶ τῶν ἱερῶν μονῶν**.

Οἱ ἐκκλησίεσ καὶ τὰ μοναστήρια στὸ διάβα τῶν εἴκοσι αἰῶνων ὑπῆρξαν «παλλάδια» ἐθνικῶν ἐξορμήσεων καὶ καταφύγια κοινωνικῆσ Προνοίασ. Στοὺσ Βυζαντινοὺσ αἰῶνεσ καὶ τὰ μαῦρα χρόνια τῆσ σκλαθιάσ ἀπὸ τοὺσ μεγαλοπρεπεῖσ ναοὺσ ἢ τὰ ταπεινὰ καθολικὰ τῶν μονῶν, ξεκινούσαν οἱ Ἕλληνεσ γιὰ τῆσ ἐθνικῆσ τουσ ἐξορμήσεισ. Ἐκεῖ ἐπίσης εὕρισκαν ζεστή φωλιά τὰ Ἑλληνόπουλα, συσσίτια καὶ ζωοτροφῆσ οἱ βουνησίοι ἀγωνισταὶ καὶ οἱ κατατρεγμένοι ραγιαδέεσ.

Τὴν ἴδια γραμμὴ ἀκολούθησε ἡ μαρτυρικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μασ καὶ στὰ χρόνια τῆσ Ἐπαναστάσεωσ. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ ἐκκλησίεσ τῶν πόλεων καὶ τῶν χωριῶν ἦταν καὶ τότε τὰ κέντρα τῶν ἐθνικῶν ἐξορμήσεων. Μνημονεύσαμε τοὺσ Ἁγίουσ Ἀποστόλουσ τῶν Καλαμῶν, τοὺσ Μητροπολιτικὺσ Ναοὺσ τῆσ Τριπόλεωσ, τοῦ Ναυπλίου, τῆσ ἐκκλησίεσ τοῦ Μεσολογγίου, τῆσ Λειθαδειᾶσ καὶ τόσων ἄλλων πόλεων, ἀπ' ὅπου μετὰ ἀπὸ θερμὴ προσευχή, ξεκίνησαν οἱ ἀγωνισταὶ γιὰ τὴν μεγάλη ἐξόρμησι. Ἄς ἐπισημάνουμε ἀκόμα τοὺσ τρεῖσ ναυτικὺσ ναοὺσ, τὴν Κοίμησι τῆσ Θεοτόκου στὴν Ὑδρα, τὸν Ἅγιο Νικόλαο στίσ Σπέτσαισ καὶ τὸν ἐπίσης Ἅγιο Νικόλαο τῶν Ψαρῶν, πού «εἶχον καταστή μέγιστα ἐθνικὰ καὶ ἀγωνιστικὰ κέντρα». «Τὰ καθιδρύματα ταῦτα — γράφει ὁ Ἀνδρέασ Τριανταφύλλου — συνδέονται ἀναποσπάτωσ, μὲ τὰσ κρισιμωτέρασ, ὠραιότερασ καὶ ἐνδοξότερασ ἡμέρασ τῶν τριῶν νήσων» εἶναι ἄλλαι κολυμβήθραι, ἐν αἷσ ἐβαπτίσθη τὸ Ναυτι-

κόν τοῦ Ἀγῶνος καί ἐξ ὧν ἐξήλθε ψυχικῶς ρωμαλεώτερον εἰς τοὺς ναοὺς τούτους ἐζητεῖτο ἡ θεία ἐνίσχυσις πρὸ τοῦ ἀπόπλου καὶ ἐτελοῦντο δοξολογία μετὰ τὸν κατάπλου. Εἰς τὰ κελλία τούτων ἐλάμβανον χώραν αἱ σπουδαιότεραι συγκεντρώσεις τῶν προκρίτων, ἀπεφασίζοντο καταπληκτικαὶ διὰ τὴν τόλμην καὶ τὴν γενναιοψυχίαν ναυτικαὶ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις...».

Ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὰ ἐπόμενα κεφάλαια, ἀπὸ τὶς ἐκκλησίαις αὐτῆς τῶν νησιῶν μας ξεκίνησαν οἱ ἀτρόμητοι ὀνομαστοὶ θαλασσομάχοι, ποὺ κατήγαγαν νίκες λαμπρές. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πάλι πέρασαν καὶ λιγώτερο γνωστοὶ ἥρωες τῆς θάλασσας.

Ἐπιπλέον ἀπὸ προσευχὴ θερμὴ στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Νικολάου ἀσπάσθηκε τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Νικολάου τῶν Σπετσῶν ὁ Κοσμάς ὁ Μπαρμπάτης, ὅταν μόνος του στὶς 8 Σεπτεμβρίου 1822 ἐπρόκειτο νὰ πλησιάσῃ μὲ μικρὴ θάρκα τὴν τουρκικὴ ναυαρχίδα, ποὺ μὲ τὶς ἀπειλές του κατεπτόησε καὶ ἔτρεψε σὲ φυγὴ.

Τὰ ματόθρεκτα ἐκεῖνα χρόνια καὶ τὰ μοναστήρια ἦταν καταφύγια τῶν παιδιῶν καὶ τῶν κατατρεγμένων Ραγιαδῶν. Τὰ ἐπτὰ χρόνια τῆς Ἐθνεγερσίας εἶχαν τὶς πόρτες τους ἀνοιχτές, γιὰ νὰ περιθάλλουν τὰ παλληκάρια, τὰ κελλιά τους γιὰ νὰ βρῖσκουν καταφύγιο οἱ διωγμένοι καὶ οἱ πρόσφυγες, τοὺς νάρθηκάς τους, γιὰ νὰ διδάσκωνται λίγα γράμματα τὰ παιδιά τῶν ἀγωνιστῶν. Καὶ οἱ μοναχοί, ὅταν δὲν ἔπαιρναν μέρος στὶς μάχες, ἦταν οἱ καλοὶ ἀδελφοὶ τοῦ Ἑλέους. Φρόντιζαν τοὺς τραυματίαις, μάζευαν τροφές γιὰ τοὺς πεινασμένους.

Ἄς θυμηθοῦμε τὴν μονὴ τῆς Δομποῦς στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Πόσες φορές τὰ παλληκάρια καὶ οἱ Ὀπλαρχηγοὶ ἐδῶ δὲν βρῆκαν καταφύγιο! Ἐδῶ ξαπόσταινε καὶ ὁ ἡρωϊκὸς Καραϊσκάκης καὶ ὁ θρυλικὸς Ἀνδρουτσός.

Καὶ ἡ μονὴ τῆς Βαρνάκοβας ἐπίσης στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα ὑπῆρξε φρούριο ἱερό. Μετὰ τὴν πτώσι τοῦ Μεσολογγίου οἱ Ἕλληνες ὀχυρώθηκαν στὴ Μονή. Τότε ὁ Κιουταχῆς ἔστειλε 4 χιλιάδες Τούρκους, ποὺ τὴν πολιορκήσαν ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ Μαΐου 1826. Ἐπιπλέον ἀπὸ ἄμυνα ἡρωϊκὴ «οἱ πολιορκούμε-

νοι ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Μονήν. Συμβουλίου δὲ γενομένου μεταξὺ τῶν μοναχῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν, ἡ ἀπόφασις αὕτη ὠρίσθη νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ τὰ μεσάνυκτα τῆς 26ης Μαΐου 1826, ὅτε οἱ Ἕλληνες, ξιφήρεις καὶ ὑπὸ χάλιασαν σφαιρῶν, διήλθον διὰ μέσου τῶν τάξεων τοῦ πολιορκουμένου ἐχθροῦ».

Ἄς μὴ παραλείψουμε ν' ἀναφέρουμε καὶ τὸ ὀλοκαύτωμα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς κοντὰ στὸ χωριὸ Βρονταμᾶ τῆς Λακωνίας στὶς 15 Αὐγούστου 1825. Γράφει ὁ ἱστορικὸς Δ. Κόκκινος: «Οἱ Βρονταμίται, τριακόσιοι περίπου ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά, εἶχαν καταφύγει εἰς τὴν παρὰ τὸν Εὐρώταν καὶ ἡμίσειαν ὄραν ἀπέχουσαν ἀπὸ τὸ χωριὸ θυζαντινὴν Μονὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἐντὸς σπηλαίου καὶ χρονολογούμενην ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος. Τοῦρκοι ἐντόπιοι ἀπὸ ἐκείνους ποὺ εἶχε φέρει μαζῆ του ὁ Ἰμβραήμ, ὠδήγησαν τοὺς Αἰγυπτίους πρὸς τὸ καταφύγιον, τοῦ ὁποῦ εἶχαν φράξει τὴν εἴσοδον οἱ Βρονταμίται. Ὁ στρατάρχης ἔδωκεν ἐντολὴν νὰ γίνουσι εἰς τοὺς ἐγκλειστοὺς προτάσεις πρὸς παράδοσιν μὲ τὰς συνήθεις ὑποσχέσεις, ἀλλ' ἐκεῖνοι ἠρνήθησαν. Ἐτηρεῖτο ἐκεῖ ἄλλην μίαν φορὰν ὁ δραματικὸς ὄρκος ποὺ εἶχε δοθῆ κατὰ τὴν κήρυξιν τῆς Ἐπαναστάσεως: Ἐλευθερία ἢ θάνατος. Οἱ Αἰγύπτιοι τότε ἤνοιξαν μίαν τρύπαν ἐπάνω ἀπὸ τὸ σπήλαιον καὶ δι' αὐτῆς ἔρριψαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν του ἔμπρηστικὰς ὕλας, τὰς ὁποίας ἀνέφλεξαν. Ἐλάχιστοι ἐσώθησαν ἐκ τῶν φλογῶν καὶ τῆς προκληθείσης ἀσφυξίας. Τὰ ὅσα τῶν τιμῶν ἐκείνων νεκρῶν φυλάσσονται εἰς ὀστεοθήκην τῆς καείσης μονῆς...».

Ἄς θυμηθοῦμε ἀκόμα τὴν Μονὴ τῆς Τατάρνης «ἡ ὁποία ἔνεκεν τῆς στρατηγικῆς αὐτῆς θέσεως, κειμένης ἐν τῇ ὁδῷ Εὐρυτανίας - Βάλτου, διεδραμάτισε σπουδαιότατον ρόλον κατὰ τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν ἀγῶνα, καταστάσα ὀρηκτῆριον πλείστων περιφανῶν ὀπλαρχηγῶν». Ἡ φιλοπατρία τῶν Μοναχῶν τῆς καὶ ἡ ἐπίκεντρον θέσι τῆς Μονῆς ὑπῆρξαν ἀφορμὴ νὰ ὑποστῇ πολλὰς λεηλασίας καὶ νὰ καταστραφῇ ὀλοσχερῶς τὸ 1823. Ἡ νέα Μονή, πεντακόσια περίπου μέτρα νοτιώτερα τῆς παλαιᾶς, εἶναι ἔργο τοῦ βασιλέως Ὀθωνος.

Νά και ἡ ἱστορική Μονή τῆς Παναγίας τῆς Προυσιώτισσας, πού προσέφερε μεγάλες ὑπηρεσίες τὰ χρόνια τοῦ Ἁγῶνος. Ἦταν καταφύγιο τῶν ἀγωνιστῶν καὶ τῶν κατατρεγμένων καὶ ἐστία γραμμάτων.

Ἄς υπογραμμίσουμε ἐπίσης τὴν δρᾶσι ἀνάμεσα σὲ τόσες ἄλλες μονές, πού βοήθησαν στὸν Ἁγῶνα, τοῦ Μοναστηριοῦ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τοῦ Καστριοῦ τῆς Κυνουρίας καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἐψηλάντου. Οἱ γενηαῖοι μοναχοὶ τοῦ πρώτου πήραν μέρος στίς μάχες τῶν Δολιανῶν, στίς ἐπιχειρήσεις ἔξω ἀπὸ τὴν Τριπολιτσά, στὴν ἐκστρατεία τοῦ Δράμαλη. Ὅταν ὅμως ὁ Ἱμπραήλ ἔσπερνε τὴ φωτιά καὶ τὸν θάνατο στὴν Κυνουρία, συγκέντρωσαν πολλές διωγμένες οἰκογένειες στὴν Ἱερή τους Μονή, πού περιέθαλψαν καὶ προστάτευσαν μὲ τὸ ὄπλο στὸ χέρι.

Τὸ δεύτερο Μοναστήρι συνδέεται μὲ τὴν τελευταία μάχη τοῦ Ἁγῶνος, γιατί ἐκεῖ εἶχε τὸ στρατηγεῖο τοῦ ὁ Δημήτριος Ἐψηλάντης καὶ ἀπὸ ἐκεῖ παρακολουθοῦσε τίς κινήσεις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Οἱ μοναχοὶ του προσέφεραν μεγάλες ὑπηρεσίες στίς τελευταῖες φάσεις τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἁγῶνος καὶ στὸ Ἡγουμενεῖο τῆς Μονῆς ὑπεγράφη ἡ συνθήκη στὸ Σεπτέμβριο 1829 μεταξὺ τοῦ Δημ. Ἐψηλάντη καὶ τοῦ Τούρκου στρατηγοῦ Οὐτζιάναγα μὲ τὴν ὁποία οἱ Τούρκοι ὑπεχρεοῦντο νὰ ἐκκενώσουν τὴν Στερεὰ Ἑλλάδα μέχρι τὴ Λαμία.

Ἄλλὰ καὶ στὰ νησιά μας τὸν ἴδιο ρόλο ἔπαιξαν τὰ Μοναστήρια.

Ἡ Μονή τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ στὴ Σαντορίνη «δὲν ἤμέλησε νὰ προσφέρῃ τὴν δυνατὴν βοήθειαν, ἵνα τὸ συντομώτερον ἀποτινάξῃ ἡ Ἑλλάς τὸν φοβερὸν ζυγὸν τῆς τουρκικῆς τυραννίας. Εἰς τὸν θωμὸν τῆς αἱμορροῦσης πατρίδος πολλὰ τῶν θαρυτῶν σκευῶν τῆς Μονῆς προσηνέχθησαν. Ὁ ἀναγνώστης δύναται ἐγγράφους ἀποδείξεις περὶ τῶν ἀναφερομένων νὰ ἴδῃ κειμένας ἐν τῷ Ἀρχεῖφ τῆς Μονῆς».

Τὴν ἴδια γραμμὴ ἀκολούθησε καὶ τὸ Μοναστήρι τῆς Εὐαγγελιστρίας στὴ Σκιάθο. Ὁ Στρατηγὸς Καρατάσος σὲ μιὰ ἀναφορά του πού σώζεται στὴ Μονή τῆς Σκιάθου μᾶς δίνει

μιὰ συγκινητικὴ περιγραφή τῆς φιλόξενης καὶ ἀνιδιοτελοῦς προσφορᾶς τῶν μοναχῶν. Γράφει:

«Εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Τούρκων κατὰ τῆς νήσου μας, ὁ ταπεινὸς ἡγούμενος παπᾶ-Ἀλύπιος ἀνοίξας τὰς θύρας τοῦ ἱεροῦ Μοναστηρίου ἅμα δὲ καὶ τὰς πατρικὰς ἀγκάλας του, ἐδέχθη ἔσωθεν ὄλους, μικροὺς καὶ μεγάλους, πλουσίους καὶ πένητας, καὶ ὄχι μόνον εἰς τοῦτο ἐφάνη ἡ καλοκαγαθία τοῦ ἀνδρός, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ὄλην τὴν ἐσοδεῖαν τοῦ μοναστηρίου καὶ τὴν ἀναγκαίαν ζωοτροφίαν τῶν πατέρων προθύμως καὶ ἀλύπως κατεδαπάνησε καὶ ἔτι χρείας καλούσης ἐτοιμῶς εἶχε καὶ αὐτὴν τὴν ἴδιαν ψυχὴν ἀπολέσαι κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἐντολήν, ἵνα σωθῶσιν ὄλοι οἱ κινδυνεύοντες ξένοι καὶ αὐτόχθονες. Πρὸς τούτοις ἔτι καὶ ὄσοι ἐδικοί μας στρατιῶται εἰς αὐτὸν τὸν πόλεμον ἐλαβῶθησαν, ὄλους εἰς τοῦτο τὸ Μοναστήρι τοὺς ἐστείλαμεν καὶ ἐκεῖ ἐστάθησαν καὶ ἐνοσοκομήθησαν δύο καὶ τρεῖς μῆνας ἕως οὗ ἰατρεύθησαν. Αὐτά, λοιπὸν, ὁποῦ γράφομεν καὶ μαρτυροῦμεν, *ἐν φόβῳ Θεοῦ ἔγιναν τότε...*».

Ἡ τελευταία φράσις τοῦ Στρατηγοῦ μᾶς δίνει τὸ ὑπόβαθρο, ὅπου στηρίχθηκαν ὄλες αὐτὲς οἱ ἐκφάνσεις τῆς ἀγάπης στὰ χρόνια ἐκεῖνα τοῦ σκληροῦ πολέμου. Τὸ ὑπόβαθρο ἦταν ὁ *φόβος τοῦ Θεοῦ*, πού τοὺς κινούσε σὲ ἔργα, πού ἔφθαναν μέχρι τὴν αὐτοθυσία. Πάντα ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ ὀδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους στίς κορυφές τῆς ἀρετῆς!

Μπρὸς τὴν πολύμορφη καὶ πολυποικίλη δρᾶσι τοῦ ἑλληνικοῦ ὀρθοδόξου κλήρου τὰ ἑπτὰ χρόνια τῆς Ἐθνεγερεσίας, ἡ ἱστορία καταθέτει δάφνινο στεφάνι.

Ὁ Φ. Φωτᾶκος σημειώνει:

«Οὕτω δὲ μεγάλῃ ἐνέργεια ἐγένετο καὶ ἡ Πελοπόννησος ὄλη ὑπόκωφα ἐσειέτο· διότι ἡ Πελοπόννησος κυρίως εἰπεῖν ἦτο ὁ τόπος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐπειδὴ εἰς αὐτὴν ὑπῆρχαν ὄλα τὰ στηρίγματα π. χ. ἡ Μάνη, τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τὰ ὄρη, *οἱ Ἀρχιερεῖς τῆς καὶ ἅπας ὁ λοιπὸς κλήρος, ὅστις αὐθορμήτως ἐκινήθη...*».

Καὶ ὁ ἱστορικὸς καὶ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος — γιὰ νὰ περιορισθοῦμε σ' αὐτούς — τονίζει:

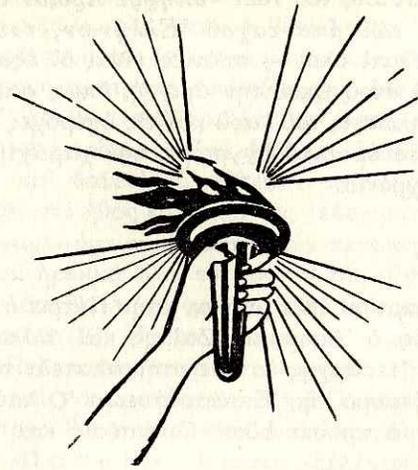
«*Ἐν τῷ πανελληνίῳ ἐκείνῳ συναγερωῶ δὲν ὑπελείφθησαν οἱ κληρικοὶ Ἐπίσκοποι, Πρεσβύτεροι, Διάκονοι, Μοναχοί, οἱ ὁποῖοι ἡρωϊκῶς ἠγωνίσθησαν ὑπὸ τὴν Σημαίαν τοῦ Σταυροῦ κατὰ τῶν βαρβάρων, ἢ ποικιλαχῶς συνετέλεσαν εἰς τὴν διεξαγωγὴν καὶ ἐπιτυχῆ ἔκβασιν τοῦ μεγάλου καὶ ἱεροῦ ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ἀγῶνος*».

Πολύμορφο, πολυποίκιλο τὸ ἔργο τους — στὸ ὁποῖο σύντομες μόνο ρίξαμε ματιές — ἔργο ὅμως, πὺ δὲν ἀρκεῖ νὰ θαυμάσουμε μόνο. Ἔχουμε χρέος νὰ τὸ ἐκτιμήσουμε ὅσο τοῦ ἀξίζει, θγάζοντας τὶς συνέπειες.

Ἐποκλινόμενοι μπρὸς στοὺς κόπους, τοὺς μόχθους, τὸν ἰδρῶτα τους γιὰ τὴν τόνωσι τῶν γενναίων τοῦ 1821 ἀγωνιστῶν, ἄς δώσουμε καὶ σήμερα στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους μας τὴν ἴδια πορεία. Πορεία, πὺ ὀδηγεῖ ἄτομα καὶ λαοὺς στὶς Κορυφές!

Παλληκάρια καὶ λαὸς βροντοφωνοῦν: «Ὁ Θεὸς εἶναι μεθ' ἡμῶν».

**ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ
ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑ**

ΑΝ ΕΓΡΑΨΑΝ οί Έλληνες τὰ χρόνια τῆς Ἐπαναστάσεως σελίδες ὑπέροχες, ἦταν γιατί δὲν τις ἔγραψαν μὲ τὸν διαβήτη τῶν καλῶν λογαριασμῶν, ἀλλὰ μὲ τὴν θεία φλόγα τῶν μεγάλων ἐνθουσιασμῶν, μὲ τὴν ἀσάλευτη πίστι στὰ ὑψηλότερα ἰδανικά τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ὑπέροχα φαινόμενα, πὼς τοῦτος ὁ σκλάβος λαός, ὅταν σήμανε ἡ ὥρα, ἔε-
χασε τις τέσσερες πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς καὶ παραδόθηκε ὀλόψυχα στὴ μέθη τοῦ ἠρωϊσμοῦ. Περιφρόνησε τὴν ἐχθρότητα τῆς Εὐρώπης, δὲν φοβήθηκε τὴν ἀπομόνωσί του, οὔτε τὸν δέιλιασε ὁ μικρὸς ἀριθμὸς του, ἀλλὰ πίστεψε στὴ θαυματουργὴ δύναμι τῆς θείας Ἀντιλήψεως καὶ βοηθείας.

Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 «*ὑπῆρξε προῖον τῆς ὁμαδικῆς συνεργασίας τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων, τοῦ Ἔθνους ὁλοκλήρου*». Γιατί ὅλοι — σπάνιες εἶναι οἱ ἐξαιρέσεις — πίστευαν θαθειά στοῦ Θεοῦ τὴν ἀρωγή, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς διάφορες ἐκδηλώσεις τοῦ λαοῦ καὶ τὶς ὑπέροχες ὁμαδικές διακηρύξεις καὶ τὰ ὁμαδικὰ ἔγγραφα, πού χαράχτηκαν στὰ δύσκολα ἐκεῖνα χρόνια.

Στις 23 Μαρτίου 1821 μπῆκαν στὴν Πάτρα ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης καὶ ἄλλοι ὄπλαρχηγοί. Ὁ ἀτρόμητος Ἱεράρχης ἔστησε στὴν πλατεία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τὸν Σταυρὸ τῆς Ἐπανάστασεως. Ὁ λαὸς γεμάτος ἀπὸ ἐνθουσιασμό προσκυνοῦσε. Γονάτιζαν καὶ θροντοφωνοῦσαν:

— Ἐλευθερία ἢ θάνατος!

— *Ὁρκίζομαι ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος*, ἔλεγαν ἄλλοι.

Φιλοῦσαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον μὲ τέτοιες εὐχές:

— Καλὴ Ἀνάστασι, παιδιά.

— Καὶ στὴν Πόλι, νὰ δώση ὁ Θεός.

Τὴν τελευταία εὐχὴ τὴν ἀναφέρει μὲ διακριτικὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα στὴν ἱστορία του ὁ ἀκριθέστατος Ἰωάννης Φιλήμων καὶ τὴν ἐπικυρώνει ὁ Σπυρίδων Τρικούπης.

Ἦταν ἡ εὐχὴ αὐτή, ὄχι μόνο, ὅπως εἶδαμε, τῶν πνευματικῶν ἡγετῶν τῆς Ἐπανάστασεως, ἀλλὰ τῶν πανελλήνων εὐχὴ. Ἐζησε τὸ Γένος τὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, πολέμησε σκληρὰ στὴν Ἐθνεγερασία, ἱστορικὰ ἀναπόσπαστα ἀπὸ τὶς ρίζες του, τὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα καὶ τὴν μακραίωνη Βυζαντινὴ παράδοσι. Ὅταν ὁ λαὸς θροντοφωνοῦσε στὴν Πόλι, δὲν ἐννοοῦσε μόνο τὴν ἱστορικὴ ὁμορφὴ Νύφη τοῦ Βοσπόρου, ἐννοοῦσε ὅτι ἤθελε νὰ συνεχίσῃ τὴν ἱστορία τοῦ Βυζαντίου, πού ἡ τραγικὴ ἡμέρα τῆς 29 Μαΐου 1453 εἶχε διακόψει. Αὐτὴ ἡ πίστις στὴ συνέχεια τῆς Φυλῆς, τοῦ ἔδινε πολὺ κουράγιο, χαλύβδωνε τοὺς μαχητάς.

Ὁ ἴδιος θρησκευτικὸς καὶ ἔθνικὸς παλμὸς δονοῦσε καὶ τὶς καρδιές τῶν Ρουμελιωτῶν, ὅταν ὁ Ἐπίσκοπος Ἡσαΐας εὐλόγησε τὰ λάβαρα τους στὸ ἱστορικὸ μοναστήρι τοῦ Ὁσίου Λουκά. Στὴν ὑπέροχη προτροπὴ του «*Θάρρος ἀδέλφια. Ὁ Θεὸς εἶναι μεθ' ἡμῶν*», παλληκάρια καὶ λαὸς ἀπάντησαν μὲ μιὰ ψυχὴ καὶ μιὰ καρδιά: «*Ναὶ ὁ Θεὸς εἶναι μεθ' ἡμῶν!*»

Τὸ ἔλεγαν καὶ θαθεῖα τὸ πίστευαν οἱ ρωμαλεοὶ στὸ σῶμα, στὸ νοῦ, καὶ στὸ ἦθος κάτοικοι τῆς λεβεντογεννήτρας Ρούμελης. Καὶ δυναμωνόμενοι ἀπὸ αὐτὴ τὴν πεποίθησι πολέμησαν σκληρὰ, μὰ καὶ ἡρωϊκὰ ὅλα τὰ χρόνια τῆς Ἐθνεγερασίας.

Νὰ καὶ τὸ «ἀποδεικτικὸν καὶ κυρωτικὸν γράμμα» μὲ ἡμερομηνία 29 Μαΐου 1821 τῆς π ρ ὶ τ η ς συνελεύσεως, πού ὠνομάσθηκε «Πελοποννησιακὴ» μὲ ἀρχηγὸ τὸν Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη καὶ γραμματέα τὸν Ρήγα Παλαμῆδη. Πάνω-πάνω, πού ἀργότερα θὰ σημειώνεται ὁ τίτλος τοῦ Κράτους, θά-λανε τὴ λέξι «Π α τ ρ ί ς». Κατόπιν ἐξέλεγαν τοὺς πρώτους πού θὰ ἀποτελοῦσαν τὴν «Γερουσίαν ὅλου τοῦ δήμου τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου», οἱ ὅποιοι «νὰ συσκέπτωνται, προβλέπωσι καὶ διοικῶσι ἀπάσας τὰς ὑποθέσεις, διαφορὰς καὶ πᾶν ὅτι συντείνει εἰς τὴν κοινὴν εὐταξίαν, ἀρμονίαν, ἐξοικονομίαν τε καὶ εὐκολίαν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος μας, καθ' ὅποιον τρόπον ἢ *θεία Πρόνοια* τοὺς φωτίσῃ νὰ γνωρίσωσιν ὠφέλιμον...».

Λίγους μῆνες ἀργότερα στὴν Συνέλευσι τῆς Ἐπιδαύρου τοῦτο τὸν ὄρκο ἔδωσαν οἱ πρῶτοι πληρεξούσιοι τοῦ Ἔθνους. Εἶπαν:

«Ὁρκιζόμεθα εἰς τὸ ὄνομα *τῆς Τρισυμποστάτου Θεότητος* καὶ εἰς τὸ σεβαστὸν ὄνομα τῆς Πατρίδος νὰ συσκεπτώμεθα ἐν εὐλικρινεῖα καθαρᾷ καὶ ἀδελφικῇ ἀγάπῃ, ἀδιαφοροῦντες περὶ τῶν προσωπικῶν συμφερόντων μας καὶ φροντίζοντες περὶ μόνου τοῦ κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος συμφέροντος».

Καὶ στὴν 1 Ἰανουαρίου 1822 ψηφίσθηκε ἀπὸ τὴν Συνέλευσι τῆς Ἐπιδαύρου ἡ ἱστορικὴ πρώτη διακήρυξις τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, μὲ αὐτὰ τὰ ὑπέροχα λόγια: «*Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, τὸ ὑπὸ τὴν φοικῶδη Ὀθωμανικὴν δυναστείαν μὴ δυνάμενον νὰ φέρῃ τὸν βαρύτερον καὶ ἀπαραδειγματίστον ζυγὸν τῆς τυραννίας, καὶ ἀ-*

ποσεῖσαν αὐτὸν μὲ μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διὰ τῶν νομίμων παραστατῶν του, εἰς ἐθνικὴν συνηγμένων συνέλευσιν, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν».

Μεγάλες, ἱερὲς ἐκείνες οἱ στιγμές! Ἔνα Ἔθνος σηκώνεται ἀπὸ τὴν τέφρα του. Ἔνα Ἔθνος μὲ μεγάλη, πολυκύμαντη ἱστορία κηρύττει «ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων» τὴν πολιτικὴν του καὶ ἠθικὴν του ἀνεξαρτησίαν, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη διακήρυξι, ποὺ ἐξεδόθη μετὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου. Λέει ἀνάμεσα σ' ἄλλα:

«Δέκα μῆνες ἤδη παρήλθον ἀφοῦ ἠρχίσασμεν νὰ τρέχωμεν τοῦτο τὸ στάδιον τοῦ ἐθνικοῦ πολέμου. Ὁ Ὑψιστος Θεὸς μᾶς ἐβοήθησε, καίτοι ὄχι ἱκανὰ προπαρασκευασμένους, εἰς τὸ τοιοῦτον μέγα τῶ ὄντι ἐπιχείρημα».

Πάνω στὰ ἴδια ἀπαρασάλευτα αἰώνια θάβρα στηρίχθηκε καὶ ἡ πρώτη Συνέλευσις τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Ἄρχισε τὶς ἐργασίες της στὶς 4 Νοεμβρίου 1821 μὲ τὴν ἀκόλουθη προκήρυξι:

«Ἐν ὀνόματι τῆς Παναγίας καὶ ἀδαιρέτου Τριάδος.

»Ἡ παντελής ἀπελπισία, ἀποτελεσμα τοῦ σκληροτάτου ζυγοῦ τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας, ἔβαλεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων τὰ ὄπλα. Ἡσθάνθησαν ὅτι δὲν ἠμποροῦσαν πλέον νὰ ζήσουν εἰς τὴν πατρίδα των, ἀλλ' ἢ αὐτὴν ἔπρεπε ν' ἀφήσουν, ἢ ὑπὸ τὴν μάστιγα τῆς τυραννίας καὶ εἰς τὸν ζόφον τῶν δεσποτικῶν ν' ἀποθάνουν, ἢ μὲ μέρος τοῦ αἵματός των νὰ ἐξαγοράσουν ἐκεῖνο τῶν ἐπιλοίπων ἀδελφῶν των, τῶν γυναικῶν καὶ τέκνων των. Ἀπεφάσισαν τὸ τρίτον καὶ ἔλαβον τὰ ὄπλα».

Ἀφοῦ συζήτησαν τὰ θέματα ποὺ τοὺς ἀπασχολοῦσαν οἱ Πληρεξούσιοι ἔδωσαν τοῦτον τὸν ὄρκο, γεμάτο ἱερὲς ὑποσχέσεις:

«Ἡμεῖς οἱ συνελθόντες εἰς ταύτην τὴν ὑπὲρ τοῦ κοινού συμφέροντος τῆ Πατρίδι συνέλευσιν τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, ὀρκιζόμεθα εἰς τὸ ὄνομα τῆς ὑπερουσίου Τριάδος καὶ τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν Πατρίδος, νὰ βουλευώμεν μὲ πίστιν καὶ εὐλκρινείαν καὶ νὰ προβάλωμεν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο συνέδριον

μόνα τὰ συμφέροντα τῆ Πατρίδι, χωρὶς ἰδιαίτερον συμφέρον κέρδους ἢ φιλοδοξίας, ἐπικατάρτοι δὲ ἂν ἀπ' ἐναντίας πράξωμεν, καὶ τῆς Πατρίδος ἀνάξιοι».

Δὲν ἦταν ὅμως μόνο ἡ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ ἡ Πελοπόννησος, ποὺ κινήθηκαν τότε. Ὅλα τὰ τμήματα τῆς ἑλληνικῆς γῆς ξεσηκώθηκαν τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1821, γιὰ νὰ πετύχουν τὸν προαιώνιο πόθο τους: τὴν Ἑλευθερίαν. Ἡ Μακεδονία, ἡ Ἡπειρος, ἡ Θεσσαλία, τὰ αἰγαιοπελαγίτικα νησιά, ἡ Κρήτη ἀδράχουν τὰ ὄπλα στὸν «ὑπὲρ πάντων Ἀγῶνα», ζητώντας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας τὴν βοήθειαν.

Σ' ἓνα μανιάτικο δημοτικὸ τραγούδι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης — καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι θγαίνει ἀπὸ τὰ σπλάγχνα τοῦ λαοῦ — παρακαλεῖ ὁ ἀνώνυμος στιχουργὸς του:

«Βοήθα, Χριστέ καὶ Παναγιὰ
τ' εἶναι ἡ περίστασι κακιὰ...
Κλαίτε μαννοῦλες γιὰ παιδιὰ
τὰ παλληκάρια τῆς Ἑλλάδος...
Καὶ νὰ βοηθήσῃ ἡ Παναγιὰ
ἂν θέλῃ νὰ σώσῃ τὸ κακὸ
σὲ ὄλον τὸν Χριστιανισμόν,
σ' ὄλα μας τὰ στρατεύματα
στὴ θάλασσα καὶ στὴ στεριά».

Νὰ λίγες γραμμὲς καὶ ἀπὸ τὸ ἔγγραφο, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη ἐπαναστατικὴ πράξι τῆς Ὑδρας:

«Ἐν ὀνόματι Θεοῦ Παντοκράτορος,

»...Τὸ ἱερὸν ὄνομα τῆς Ἑλευθερίας ἀντηχεῖ εἰς ὄλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ πᾶσα ἑλληνικὴ καρδιά ἀναφλέγεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ πολύτιμον τοῦτο δῶρον τοῦ Θεοῦ ἢ νὰ ἀπολεσθῇ εἰς τὸν ὑπὲρ τούτου ἀγῶνα».

Καὶ ἐκεῖ κάτω στὴν Σάμο γράφουν ἀπὸ τὸ χωριὸ Δομάτια στὸν Πρόκριτό τους Λυκοῦργο Λογοθέτη:

«Πρὸς τὸν ἐκλαμπρότατον καὶ φιλογενῆ ἀρχιστράτηγον Λυ-

κοῦργον Λογοθέτην καὶ λοιποὺς ἀπαξάπαντας φιλάτους ἡμῶν ἀδελφοὺς ἐκ ψυχῆς ἀσπαζόμεθα.

1821 Ἰουλίου 19, Δομάτια.

»Τὸ αἷτιον τοῦ παρόντος ἡμῶν ἀδελφικοῦ γράμματος νὰ τοῖς φανερῶσωμεν ἐν συντομίᾳ ὅτι *τὸ θάρρος μας πρῶτον εἶναι εἰς τὸν ἅγιον Θεὸν* καὶ δεύτερον εἰς ἐλόγου σας νὰ μᾶς ἐλευθερώσετε ἀπὸ τὸν μέγαν κίνδυνον, ὅπου εὐρισκόμεθα ἡμέρας τε καὶ νύκτας, τὰ ὁποῖα δὲν ἤμποροῦμεν νὰ σᾶς περιγράψωμεν τὰ ὅσα δοκιμάζομεν. Ὅθεν δι' *ἀγάπην Χριστοῦ* νὰ κάμητε νὰ μᾶς ἐλευθερώσητε μίαν ὥραν ἀρχήτερα, προσμένοντες ἕως τὴν Πέμπτην ξημέρωμα νὰ ἐλθῆτε διὰ νυκτός, νὰ εἴμεθα καὶ ἡμεῖς ἕτοιμοι, καὶ διδομεν εἶδησιν καὶ εἰς τὸ Κελεπέσι. Αὐτοὶ οἱ Ἄγαρηνοὶ ὅπου φυλάγουν τὸ χωριὸν μας εἶναι ἕως ἑκατὸν ἄνθρωποι. Ταῦτα ἐν βίᾳ καὶ περιμένομεν τὸν καλὸν σας ἐρχομόν.

Κωνστ. Χ. Πιτούρογλους, Χ. Γεώρ. Δούκογλους, Μακάριος Ἱερομόναχος πνευματικὸς καὶ λοιποὶ Χριστιανοὶ τοῦ χωρίου Δομάτια».

Ἀπέρριτο κείμενο, ὥστόσο ὅμως φανερώνει ὄλο τὸν δυναμισμό τῆς πίστεως, πὺ δονοῦσε τὶς ψυχὰς τους. Ἦταν ἡ πίστις πὺ ἐνισχύει καὶ τονώνει καὶ ὄλους τοὺς ἄλλους μαχητάς σ' ὄλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, πὺ δὲν ἀναφέρουμε, γιὰ νὰ μὴ μακρύνουμε πολὺ τὸ μικρὸ τοῦτο πόνημα.

★ ★ ★

Βαθειὰ πίστι ἀποπνέει καὶ ἡ ἐκκλησις τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων, πὺ στείλανε στὶς Εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις πὺ συνεδρίαζαν στὴν Βερόνα, τὸν Αὐγουστο τοῦ 1822. Ζητοῦν σ' αὐτὴν τὴν συμπάραστασι τῶν φίλων Κρατῶν, ἀλλὰ δὲν λησμονοῦν καὶ τὴν βοήθεια τοῦ Παντοδυνάμου Θεοῦ. Δὲν μένουν ἀδρανεῖς, νοιώθουν ὅτι χρειάζονται καὶ τὴν ἀνθρώπινη συναντίληψι, ἀλλὰ οὔτε στιγμή σταματοῦν νὰ ἀτενίζουν τὸν Οὐρανόν. Αὐτὸ εἶναι τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀγωνιζομένου Ἔθνους: *Ὁ συνδυασμὸς ἀνθρωπίνου καὶ θείου παραγόντος!*

Νὰ λίγες χαρακτηριστικὰς γραμμὰς ἀπὸ τὸ σημαντικώτατο αὐτὸ ἔγγραφο:

«Ἄν ἐγκαταλειφθῶσιν οἱ Ἕλληνες (ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Εὐρώπης), ὄντες ἀδύνατοι, θὰ ἐλπίσωσιν *εἰς τὸν Θεὸν τῶν δυνάμεων, ἀλλὰ, καταρτιζόμενοι μὲ τὴν παντοδύναμον χεῖρα Του, δὲν θέλουσι κλείνει τὸν ἀσχεῖνα ἐνώπιον τῆς τυραννίας, ὄντες Χριστιανοὶ καὶ καταδιωκόμενοι, διότι ἐμεῖναμεν πιστοὶ εἰς τὸν Σωτῆρα μας, τὸν Βασιλέα καὶ Κύριόν μας. Θέλομεν δὲ ὑπερασπίσει μέχρις ἐνὸς τὴν Ἐκκλησίαν Του, τὰς ἐστίας μας καὶ τοὺς τάφους μας*. Εἶναι δὲ εὐτυχία μας ἢ νὰ καταβῶμεν εἰς αὐτοὺς ἐλεύθεροι καὶ Χριστιανοί, ἢ νὰ νικήσωμεν, καθὼς μέχρι τοῦδε ἐνικήσαμεν, διὰ μόνης τῆς θείας δυνάμεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τῆς θείας Του βοήθειας».

Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα ἀπευθύνονται συχνὰ οἱ μαχηταὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Φιλέλληνας τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Πολλὰ εἶναι τὰ ἔγγραφα τῶν Γενικῶν Συνελεύσεων καὶ τῶν προσωρινῶν Κυβερνήσεων, στὰ ὁποῖα διεκτραγωδοῦν τὶς ἀνάγκες τοῦ Γένους σὲ χρῆμα, πολεμοφόδια καὶ τροφίμα καὶ ζητοῦν τὴν συνδρομὴ τους καὶ τὴ βοήθειά τους, γιὰ νὰ συνεχίσουν τὸν τιτάνιο ἀγῶνα τους.

Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐγγράφων αὐτῶν, ξεχωρίζουμε λίγες γραμμὰς τῆς Γ' Γενικῆς Συνελεύσεως πρὸς τοὺς Φιλέλληνας. Γράφουν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἔθνους:

«Φιλάνθρωποι, φιλοδίκαιοι καὶ φιλόχριστοι Φιλέλληνες, ὄσους τὸ εὐγενὲς αἶσθημα τοῦ οἴκτου κινεῖ εἰς δάκρυα, ὄσους ἢ πρὸς τὸν πλησίον, πρὸς τὸν ἄνθρωπον, *πρὸς τὸν Χριστιανὸν ἀγάπη* κινεῖ εἰς εὐσπλαγχνίαν καὶ εἰς συμπάθειαν, ὄσους ἢ πολύχρονος καὶ πικρὰ δουλεία τοῦ Ἕλληνοῦ ἐκατεπίκρανε καὶ ἐκίνησεν εἰς δικαίαν ἀγανάκτησιν, μὴ πρὸς Θεοῦ, μὴν ἀπαυδήσητε, μὴ παύσητε τοῦ νὰ τὸν εὐεργετῆτε μὲ τὰ γενναῖα Σας βοηθήματα μέχρι τέλους τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος του, διὰ νὰ θερίσετε τὸν καρπὸν τῶν εὐεργεσιῶν Σας καὶ νὰ εὔρετε εἰς τὴν συνειδησίᾳ Σας πηγὴν ἀνεξαντλήτων ἀνεκτιμῆτων ἀνταμοιβῶν».

Εἶναι γνωστὸ πὺς τόσο οἱ ἐκκλήσεις τους, ἀλλὰ περισσό-

τερο τὰ ἀνδραγαθήματά τους, ξεσήκωσαν τὴ φάλαγγα τῶν Φιλελλήνων ποὺ βοήθησε πολὺ νὰ μεταστραφοῦν οἱ Αὐλές τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ φθάνουν στὴ μικρὴ αὐτὴ γωνιά τῆς γῆς πολεμοφόδια καὶ τροφές. «Οἱ μας κάποτε ἔχουμε συγκινηθῆ μὲ τοὺς Φιλέλληνας, ποὺ ἐγκαταλείπουν τὶς ἀνέσεις τους καὶ ἔρχονται στὴν φτωχὴ ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα καὶ ἀγωνίζονται δίπλα στὰ παιδιά της, μέσα σὲ στερήσεις, καὶ πείνα καὶ κακουχίες ἀπίστευτες. Κλίνουμε εὐλαβικὸ γόνυ μπρὸς στὴν θυσία τοῦ Λόρδου Βύρωνος στὸ Μεσολόγγι, στοὺς κόπους τοῦ Φαβιέρου, στὴν προσφορά τῶν ξένων Ναυμάχων στὸ Ναυαρίνο.

Συχνὰ στὴν διάρκεια τῆς Ἐπαναστάσεως οἱ Ἕλληνες μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τους στὶς Γενικὲς Συνελεύσεις ἐκφράζουν τὴν θαθεῖά τους εὐγνωμοσύνη σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς ξένους, ποὺ μὲ διαφόρους τρόπους καὶ θυσίες σκληρὲς βοηθοῦσαν τὸν «ὑπὲρ πάντων» Ἀγῶνα τους.

Γράφουν οἱ Ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἔθνους πρὸς τὸν Φιλέλληνα Ἐυνάρδο τοῦτα τὰ γεμᾶτα πίστι λόγια:

«Πρὸς τὸν Ἐκλαμπρον Ἰπέα Ι. Γ. Ἐυνάρδον.

» Ἄν τὰ εὐεργετούμενα Ἔθνη δὲν εἶναι ἀχάριστα, καὶ ἂν τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀπεδείχθη τῷ ὄντι ἄξιον τῶν ἀπαραγράπτων δικαίων του, ὅσον βοηθεῖται ἀπὸ τὸν πολιτισμένον κόσμον εἰς τὸν ἱερόν του ἀγῶνα, τόσον ἀμιλλᾶται νὰ γενῆ ἄξιον τοῦ αἵωνος τῶν φωτῶν, καὶ ν' ἀποδείξῃ ὅτι λογίζεται ἀρετὴν τὴν εὐγνωμοσύνην.

» Ἡ Ἑλλάς ἤδη συνηγμένη εἰς Γ' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, σπεύδει νὰ διακηρύξῃ ἐπισημῶς Εὐεργέτην της τὸν Κύριον Ἐυνάρδον, καὶ ἀφιερῶσα ὡραιότατας Σελίδας τῆς Ἱστορίας της εἰς τὰς ἐναρέτους αὐτοῦ πράξεις, διαδίδει τὸ αἶσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης της εἰς ὅλας τὰς ἐπερχομένας τῶν Ἑλλήνων γενεάς... Ὅποια πολύτιμα τ' ἀποτελέσματα τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ πολιτισμοῦ! Ἡ ὑπαρξὶς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἢ ὑπεράσπισις τῶν ἱερῶν τοῦ ἀνθρώπου δικαίων ἢ ἀπόλαυσις τῶν ἐκ τῆς ἐλευθερίας ἀγαθῶν! Ὡς πηγαὶ ἀνεξάντλητοι ἀνεκτιμήτων ἀνταμοιβῶν ὡς πρὸς τὸν ἐνάρετον ἄνδρα, ὅστις δὲν ἀγνοεῖ ὅτι εἶναι Θεοῦ ἴδιον τὸ εὐεργετεῖν. Ὁ Ἕλληνα μάχε-

ται ἀνευδότης ὑπὲρ τῆς πίστεως τοῦ **ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ**, καὶ ὑπὲρ τῆς **ΦΙΛΑΤΑΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΤΟΥ**».

Ξέρουμε τὶς διακυμάνσεις ποὺ εἶχε ὁ τιτάνιος ἐκεῖνος Ἀγῶνας. Ἐσωτερικὲς ἀνωμαλίες καὶ οἱ τρομερὲς ἐκείνες ἐπεμβάσεις τοῦ Ὁμῆρ Πασᾶ καὶ τοῦ Ἰμπραήμ Πασᾶ δοκίμασαν σκληρὰ τὸ ἐπαναστατημένο Γένος.

Τότε φάνηκε γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἡ πίστις καὶ ἡ ἀνδρεία. Δὲν λύγισε κάτω ἀπὸ τὸν τρομερὸ διωγμὸ, δὲν κάμφθηκε ἀπὸ τὶς ἐκατόμβες τῶν θυμάτων, ποὺ πρόσφερε στὸ θωμὸ τῆς Ἐλευθερίας. «Μὲ τὴν ψυχὴ στὸ στόμα» συνέχισε τὸν ἀγῶνα.

Θυμηθῆτε τὰ ὀλοκαυτώματα τῶν Ψαρῶν, τῆς Χίου καὶ τοῦ Μεσολογγίου. Μαχηταί, γέροντες, γυναῖκες, παιδιά πρόσφεραν καὶ τὴ ζωὴ τους σὰν θυμίαμα στὸ θωμὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος. Οἱ θυσίες τους εἶναι πράξεις γραμμένες μὲ αἷμα καὶ φλόγα, ἀπὸ τὴν πιὸ καθαρὴ καὶ ὑψηλὴ πνοή, ποὺ ὁ Θεὸς ἔχει φυσήσει σ' ἀνθρώπινα στήθη. Ἡ ἱερὴ σύναξι τῶν πιὸ εὐγενικῶν καὶ ἀγνῶν μαρτύρων τῆς Χριστιανωσύνης θ' ἀναγνώριζε καὶ στὸν τελευταῖο μαχητὴ τους ἕναν ἀδελφὸ ἰσάξιο.

Ἄς μείνουμε ὅμως λίγο περισσότερο στὸ ὀλοκαύτωμα τοῦ Μεσολογγίου... Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι - φαντάσματα, ποὺ μόλις μποροῦν νὰ κρατοῦν τὸ ντουφέκι στὸ χέρι, ἔχουν καταβάλλει τὸν ἀριθμὸ, τὴ δύναμι, τὰ κανόνια, τὴν συντριπτικὴ ὑπεροχὴ τῆς ὕλης καὶ στέκουν ἀλύγιστοι, πιστοὶ στὸ θεῖο θέλημα, ποὺ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπο ἐλεύθερο. Πεθαίνουν κάθε στιγμὴ ἀπὸ τὴν πείνα, μὰ μένουν ὡστόσο ἀλύγιστοι, γιὰ δὲν ἀκοῦνε παρὰ τὶς οὐράνιες σάλπιγγες, ποὺ τοὺς καλοῦν στὴν ἐκπλήρωσι τῆς θείας βουλήs.

«Οἱ αὐτοὶ οἱ Μεσολογγίτες — λέει ὁ Ἐλβετὸς συντάκτης τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν» — θὰ εἶναι σὲ λίγες ἡμέρες σκιὲς ἀγγέλων, μάρτυρες, μπροστὰ στὸ θρόνο τοῦ Θεοῦ...».

Καί στο φύλλο τῆς 3 Φεβρουαρίου 1826, τὸ ἴδιο περιοδικό, ποὺ τυπωνόταν στὸ πολιορκημένο Μεσολόγγι γράφει:

«Δέκα ὀλόκληροι μῆνες ἐπέρασαν ἀφ' ὅτου ὁ Ρούμελ-Βαλεσῆς Ρεσίτ Μεχμέτ πασᾶς ἐπλησίασεν εἰς τὰ τεῖχη μας. Μὲ 100.000 θόμβας καὶ κανονίων σφαίρας ἐκεραυνοβόλησεν ὁ Σερασκέρης οὗτος τὸ δχύρωμά μας εἰς τοῦτο τὸ διάστημα. Ἐφοδοὶ συνεχεῖς καὶ μάχαι ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἀλλεπάλληλοι δὲν μᾶς ἄφησαν νὰ λάβωμεν καθόλου τὴν ἀναπνοὴν μας, ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου 1.500 ἀδελφοί μας κατέβησαν εἰς τοὺς τάφους. Καθ' ὅλον δὲ τὸ μέγα καὶ τρομερὸν τοῦτο στάδιον ἡ Εὐρώπη ἐστάθη ἀτάραχος καὶ ἴσως ἐχύθη ὑπὲρ ἡμῶν κανὲν κρυφὸν δάκρυον, ἀλλ' αἱ ἄκαμπτοι καρδίαι τινῶν διπλωματικῶν τῆς Εὐρώπης δὲν ἐθεώρησαν παρὰ ὡς ἀπελπισμένους ὄλους αὐτοὺς τοὺς μεγάλους ἀγῶνας μας. Ἄλλοίμονον ὅμως! Κατέστησαν σιδηροὺς τοὺς θραχίονάς μας καὶ ἔδωκαν νέαν καρτερίαν εἰς τὰς ψυχὰς μας, ὄχι ἡ ἀπελπισία, ἀλλ' ἡ ὑπὲρ Πατρίδος μας ἀγάπη, ὁ ὑπὲρ Χριστοῦ ἔργος καὶ ἡ σταθερά μας τελευταία ἀπόφασις τοῦ νὰ ζήσωμεν Χριστιανοὶ ἐλεύθεροι, εἰδεμὴ νὰ χαθῶμεν. Τὸ δχύρωμά μας κατεστράφη, αἱ οἰκίαι μας ἐκρημνίσθησαν, τὰ ὑποστατικά μας κατεδαφίσθησαν, οἱ ἀδελφοί μας ἐτάφησαν, ἀλλ' ἡ ἐνδοξος σημαία τοῦ Στανουρῶ μένει καὶ κυματεῖ ἐπάνω εἰς τὰ ἑρείπια καὶ εἰς τοὺς τάφους. Τὰ στήθη μας εἶναι οἱ νέοι προμαχῶνες, καὶ ἡ σταθερά ἀπόφασις τοῦ νὰ ἀποθάνωμεν ὑπὲρ Πατρίδος, τὸ μόνον μας ὄπλον. Καὶ ἰδοὺ ὅτι ὁ Κιουταχῆς δὲν ἐστάθη ἱκανὸς νὰ μᾶς δαμάσῃ, ἡ Εὐρωπαϊα καὶ Ἀσιατικὴ Τουρκία ἐπρόσκειραν εἰς τὰ στήθη μας, καθὼς τὰ ἀφρίζοντα κύματα τῆς θαλάσσης προσκρούουν εἰς τοὺς θράχους. Καὶ ἔνεκα τούτου ἔγινε χρεῖα νὰ μετακαλεσθοῦν οἱ ἀπὸ τῆς Ἀφρικῆς, οἱ ὁποῖοι καὶ ἔφθασαν ἀμέσως. Ἀπέναντι λοιπὸν τοῦ ὀχυρώματός μας θλέπει σήμερον ὁ θεατὴς ἐν στρατόπεδον ὡς ἐκεῖνο τοῦ Ξέρξου. Ποικίλων χρωμάτων σημαῖα ἐπαπειλοῦσαι κυματοῦν εἰς τὸν ἀέρα τῆς Ἀρκτου, καὶ περισσότερα ἀπὸ τεσσαράκοντα πύρινα στόματα ξεροῦν, διὰ νὰ εἴπω οὕτω, ἐκ νέου τὸν θάνατόν μας... Ὅλα ὅσα διδάσκει ἡ πολεμικὴ ἐπιστήμη, ὅλα θέλουν βαλθῆ εἰς ἐνέργειαν διὰ τὴν καθυποδούλωσιν μιᾶς φούκτας Χριστιανῶν».

Μετὰ τὴν ἀπαρίθμησι τῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ τὰ «Ἐλληνικά Χρονικά» ἔγραψαν:

«...Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς δυνάμεις λοιπὸν ἔχομεν νὰ ἀντιπαρταχθῶμεν, αἱ δὲ ἡμέτεραι δὲν εἶναι ἄλλαι, *εἰμὴ ὁ Θεός, ἡ Πατρίς καὶ οἱ θραχίονές μας*. Ἡ Εὐρώπη θέλει ἰδῆ τὴν μεγάλην αὐτὴν κρίσιν καὶ θέλει θαυμάσει διὰ τὸ ἄνισον αὐτὸ τῆς πάλης μας. Οἱ δὲ Ἕλληνες στηριζόμενοι εἰς τὴν *ἐξ Ὑψους βοήθειαν*, ἐλπίζουν νὰ ματαιώσουν τὰ βουλευόμενα τοῦ ἐχθροῦ καὶ διὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ Προστάτου των, ὅστις ἀπαρχῆς ἐνίσχυσε τοὺς θραχίονάς των, νὰ ἀναδειχθοῦν θριαμβευταί, καὶ νὰ στέψουν τὰς κεφαλὰς των μὲ νέους στεφάνους εὐκλείας καὶ δόξης».

Οἱ τρεῖς αὐτὲς ἄρρηκτα σφιχτοδεμένες δυνάμεις «ὁ Θεός, ἡ Πατρίς καὶ οἱ θραχίονές μας» καὶ ἡ συνεχὴς ἐπικοινωνία τους μὲ τὸν Οὐρανό, ἦταν χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα καὶ τῆς Φρουρᾶς καὶ τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ τῆς Ἱερῆς Πολιτείας. Γράφει ὁ Ἀνδρέας Καραντώνης: «Οἱ πολιορκημένοι ἔχουν πάψει νὰ ζοῦν πιά ὅπως οἱ κανονικοὶ ἄνθρωποι. Λειτουργοῦν ἐντατικὰ σὰν πνευματικὰ ἠθικὰ ὄντα, ὥστε ἔχουν ξεπεράσει τὸν ἑαυτό τους. Οἱ ἄνδρες ἄρματώνονται γιὰ τὴν Ἐξοδο, καὶ οἱ γυναῖκες κάνουν τὴν στερνὴν δέησι στὸν Παντοδύναμο, θυμαίνοντας μὲ ἄκρα εὐλάβεια τὶς ἅγιες εἰκόνες, αὐτὲς τὶς θεῖες παρηγοριᾶς τῶν σπιτιῶν... Οἱ μορφές τους εἶναι χλωμότατες καὶ διάφεγγες σὰν τὰ πρόσωπα τῶν βυζαντινῶν Ἁγίων καὶ ἀτενίζουν ψηλά, πρὸς τὴν ἀληθινὴν Πατρίδα τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως, τὰ πρόσωπα αὐτὰ εἶναι λουσμένα σ' ἓνα χαμόγελο νίκης, τῆς ἠθικῆς νίκης, τῆς νίκης ποῦ ἀληθινὰ δοξάζει καὶ ἀθανατίζει τὸν ἄνθρωπον. Νίκησαν τὸ σῶμα τους, τὴν χαρὰ τῆς ξένοιαστῆς ζωῆς, τὴν ἡδονὴ τῶν ἐφήμερων, τὴν φωνὴ τῶν παιδιῶν τους... Ὁ ἄνθρωπος πραγματοποιεῖ τὸ μεγαλεῖο τοῦ μόνο σὰν σπάση τὰ δεσμά τῆς ὕλης...».

Ἀντρειωμένοι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἀπεφάσισαν τὴν ἔξοδο οἱ Μεσολογγῖτες μ' αὐτὰ τὰ λόγια: «*Ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος*. Βλέποντες τὸν ἑαυτόν μας, τὸ στράτευμα καὶ τοὺς πολίτας ἐν γένει μικροὺς καὶ μεγάλους ὑστερημένους ἀπὸ ὅλα τὰ κατεπεύγοντα ἀναγκαῖα τῆς ζωῆς... θαρροῦν-

τες ἐξ ἄλλου ὅτι μᾶς ἐξέλιπε κάθε ἐλπίς βοηθείας... ἐνῶ εὐ-
ρισκόμεθα νικηταί τοῦ ἐχθροῦ, ἀποφασίσαμεν ὁμοφώνως: **Ἡ**
ἐξοδός μας νὰ γίνη τὸ βράδυ εἰς τὰς δύο ὥρας τῆς νυ-
κτὸς τῆς 10 Ἀπριλίου 1826 ἡμέρα Σάββατον καὶ ξη-
μερώνοντας τῶν Βαίων».

Πρὶν κινήσουν ἄλλοι φιλοῦσαν τὸ χῶμα τοῦ Μεσολογγίου
καὶ ἄλλοι ἔκαναν τὸ σταυρὸ τους, λέγοντας:

— **Καλὴ ψυχὴ,** παιδιά.

— **Καλὴ ψυχὴ,** ἀποκρίνονταν οἱ ἄλλοι.

— **Νὰ ζῆ τὸ Μεσολόγγι,** φώναζαν ἄλλοι.

Καὶ τὴν ὥρα, πού ὤρμησαν νὰ διασπᾶσουν τίς φάλαγγες
τοῦ ἐχθροῦ, τοῦτα τὰ θεῖα λόγια ἔλεγαν:

— **Ἐμπρός! Ἐμπρός! Γιὰ τὸν Χριστὸ καὶ τὴν Πα-**
τρίδα.

Ὁ ἐθνικός μας ποιητὴς ὁ Δ. Σολωμὸς θάζει στὸ στόμα
τους τὸ μόνο λόγο, πού ταιριάζει σὲ τέτοια στιγμή:

«Μνήσθητι Κύριε — εἶναι κοντά.

Μνήσθητι Κύριε — ἐφάνη».

«Σ' αὐτὸ τὸ ποιητικὸ τεκμήριο, ὅπως εἶναι «Οἱ ἐλεύθεροι
πολιορκημένοι» τοῦ Σολωμοῦ, οἱ δυὸ αὐτοὶ στίχοι δὲν εἶναι
μονάχα γεμᾶτοι ἐγκαρτέρησι καὶ ἱερὸ δέος, ἀλλὰ καὶ λουσιμέ-
νοι στὸ φῶς τῆς καθαγιασμένης ἐλπίδος. Νὰ μὴ φύγουν ἀπὸ
τὴν Μνήμη τοῦ Κυρίου. Αὐτὴ τὴν ἀνταμοιβὴ ζητοῦν, αὐτὸ τὸ
ἀντίδωρο προσδοκοῦν γιὰ τὴ θυσία τους. Καμμιά διανόησις,
καμμιά φιλοσοφία, δὲν μποροῦν ν' ἀποκαλύψουν τέτοιες πνευ-
ματικές ρίζες, νὰ δημιουργήσουν τέτοιο θαθὺ χριστιανικὸ
κλίμα».

Σύγχυσι ἐπηκολούθησέ τὴν ἔξοδο. Ἄλλοι τράθηξαν μπρός,
ἄλλοι γύρισαν πίσω, οἱ περισσότεροι ἔπεσαν κάτω ἀπὸ τὰ
σπαθιά τῶν Τούρκων, λίγοι σώθηκαν ρακένδυτοι καὶ κατέφυ-
γαν στὸ Ναύπλιο.

Ἡ θυσία τους, πού ἔφθασε στοὺς ὑψηλότερους ἀναβαθμοὺς
της, ἔθλιψε κατάκαρδα τὸ Γένος, μὰ καὶ τοῦ ἔδωσε νέα φτε-
ρὰ νὰ συνεχίσῃ τὸν Ἄγωνα. Εἶπε τότε ὁ Δ. Ὑψηλάντης:

«Σᾶς φοβίζει ἡ πτώσις τοῦ Μεσολογγίου; Ἀφιερωθῆτε, ὡς
καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἄγωνα, εἰς τὴν χαρακτηριστικὴν ἐνέρ-
γειαν καὶ εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων. **Τὸ στήθος**
κάθε Ἑλληνοῦ εἶναι δεύτερο Μεσολόγγι».

Τοῦτο ἐνοιωθᾶν οἱ ὑπερασπισταὶ καὶ ἄλλων ἐλληνικῶν πό-
λεων καὶ φρουρίων.

Ὁ Κεσέρ Πασᾶς ἠθέτησε τὴν συμφωνία, πού εἶχε κάνει μὲ
τὸ Σούλι καὶ ἐτοιμαζόταν νὰ ἐπιτεθῆ στὸν ἡρωϊκὸ αὐτὸ προ-
μαχῶνα. Οἱ Σουλιῶται πληροφορήθηκαν τὰ γεγονότα καὶ ἐ-
τοιμάσθηκαν ν' ἀμυνθοῦν μέχρις ἐσχάτων.

Παρεκάλεσαν τοὺς Ἱερεῖς νὰ τοὺς ἐξομολογήσουν ὄλους,
ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ νὰ τοὺς κοινωνήσουν τῶν Ἀχράντων
Μυστηρίων τὴν ἐπομένη τὸ πρωῖ. Μετὰ τὴν θεῖα Λειτουργία
ἔβαλαν στὸ τραπέζι τὸ Εὐαγγέλιο καὶ ὠρκίσθησαν ὄλοι τὸν
ἀκόλουθο ὄρκο:

«Ὅρκίζομαι εἰς τοῦτο τὸ ἅγιον **Εὐαγγέλιον** καὶ εἰς τὰ
αἵματα τῶν ὑπὲρ Πατρίδος ἀποθανόντων Πατέρων μου νὰ χύ-
σω καὶ τὴν ὑστερινὴν σταλαγματιὰν τοῦ αἵματός μου ἐδῶ...».

Τὸν ἴδιο παλμὸ φανερώνει καὶ ἡ προκήρυξις πρὸς τοὺς Ἑ-
πτανησίους, πού ἔστειλαν οἱ λίγοι ὑπερασπισταὶ τῆς Σπάρ-
της. Γράφουν:

«Ἄνδρες φιλογενεῖς καὶ φιλόχριστοι.

»Ἐφθασε τέλος πάντων εἰς τὰς ἐσχάτας ταύτας ἡμέρας νὰ
μάχηται ἡ Αἴγυπτος μὲ τὴν Σπάρτην μάχην τόσον πεισμα-
τώδη, ὅσον ἡμπορεῖ νὰ φαντασθῆ νοῦς ἀνθρώπινος, ἂν καὶ
ταῦτα τὰ δύο μέρη φαίνονται ἐκ διαμέτρου ἐνάντια. Καθότι
ἢ μὲν Αἴγυπτος εἶναι πλουσιωτάτη ἀπὸ ζωτροφίας καὶ πο-
λεμικὰ μέσα, ἢ Σπάρτη ἐκ τοῦ ἐναντίου πτωχὴ καὶ ἄπορος.
Ὅθεν ἐκεῖνη μὲν ἐπιστηρίζει τὰς ἐλπίδας τῶν εὐτυχημάτων
της εἰς τὸν πλοῦτον καὶ τυραννικὸν της, ἢ δὲ Σπάρτη ἐξαρτᾶ
τὰς χρηστάς της ἐλπίδας καὶ τοὺς θριάμβους της, πρῶτον μὲν
εἰς τὸν **Σταυρὸν** καὶ δεύτερον εἰς τὰ τέκνα της, τὰ ὅποια ἐ-
παγγέλλονται, οὐ μόνον νὰ τὴν διασώσουν, ἀλλὰ σὺν Θεῷ
καὶ τὸν αἰγύπτιον γῦπα νὰ ἀποσκορακίσουν ἀπὸ τὴν πτωχὴν
Ἑλλάδα, τὴν ὅποιαν αὐτὸς ἐξέσχισε μὲ τοὺς ἀγρίους του καὶ
μεμελανωμένους ὄνυχας..

»Ὁ ἐχθρὸς μας ἀντικρυς εἰς τὸν Μεσσηνιακὸν κόλπον, παρωρισμένους ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν του (μετὰ τὴν ἥττα του στὴ μάχη τῆς Βέργας), φρυάττει καὶ λυσσᾷ καθ' ἡμῶν, ὅθεν καὶ ἡμεῖς, λαμβάνοντες πρόνοιαν, *ἐκτείνομεν πρῶτον ἰκέτιδα χεῖρα πρὸς Θεὸν ἐν πνεύματι ταπεινώσεως διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν ἀμπελῶνα του*, καὶ ἐπειδὴ σὺν Ἀθηναῖς καὶ χεῖρα δεῖ κινεῖν, στρέφομεν τοὺς ὀφθαλμούς μας μὲ δάκρυα πλήρεις πρὸς ὑμᾶς τοὺς γνησίους υἱοὺς καὶ εὐεργέτας ἀνέκαθεν τῆς Ἑλλάδος... καὶ εἴμεθα θεβαιότατοι ὅτι τευξόμεθα τῶν δικαίων καὶ ἀναγκαιοτάτων μας θερμῶν αἰτημάτων. Ἔχομεν χρεῖαν ἀπὸ πολεμοφόδια καὶ ζωτροφίας, κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ὑποσχομέθα, σὺν Θεῷ, νὰ ἀποκρούσωμεν τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ τὸν καταστήσωμεν εἰς παντελεῖ ἄμηχανίαν...

»Οἱ ταπεινοὶ δοῦλοι καὶ πληρεξούσιοι τῆς Σπάρτης Μιχάλης Πικουλάκης, Δημ. Γεωργίου κ. ἄ.».

Αὐτὰ τὰ ἔγγραφα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ χαραγμένα στὶς πιὸ δύσκολες στιγμὲς τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἐκείνου ἀγῶνος μᾶς φέρνουν πιὸ κοντὰ τόσο στὴν ἀγωνία τους, ὅταν ὁ Ἰμπραήμ λεηλατοῦσε τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ στὶς θαυμάσιες τους ρίζες, ποὺ τοὺς χάριζαν θάρρος καὶ ἐλπίδα. Καὶ ἐδῶ τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολο τοῦ πόνου καὶ τῆς θυσίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀκαταγώνιστης δυνάμεως ὁ Σταυρὸς, τοὺς ἐνισχύει, τοὺς τονώνει.

«*Σταυρὸς πολεμίων τὸ κραταίωμα*». Τὸ ἴδιο ὄπλο κρατοῦν στὰ χέρια καὶ θρονιασμένο εἶναι καὶ στὶς καρδιὰς τῶν σκλάβων Ἀθηναίων. Οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἀποφασισμένοι νὰ ὑπερασπίσουν τὴν ἔνδοξη πατρίδα τους μέχρι θανάτου κατὰ τίς ἐπιθέσεις τοῦ Ὁμέρ Πασᾶ, συνέταξαν τὸ ἀκόλουθο πρακτικὸ, ποὺ ὑπεγράφη ἀπὸ πλῆθος Ἀθηναίων, ποὺ ἦσαν κλεισμένοι στὸ φρούριο τῆς Ἀκροπόλεως:

«Κρίνομεν χρέος μας ἱερόν, ἀφοῦ εὐρέθημεν ἐπάνω εἰς τὸν *Σταυρὸν* καὶ εἰς τὸ σπαθί μας διὰ νὰ σώσωμεν τὰς ἱεράς Ἀθήνας ἢ νὰ συγκαταστραφῶμεν εἰς τὴν πλέον ἐπιθυμητὴν γῆν, *πρῶτον νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν θεῖαν βοήθειαν* εἰς τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ ἐπιχειρήματά μας, καὶ δεύτερον νὰ προκηρύξωμεν εἰς ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς καὶ εἰς τὸν ἄλλον κό-

σμον ὁποῖας ἐλπίδας καὶ ὁποῖα αἰσθήματα πρέπει νὰ ἔχωσι δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὰς Ἀθήνας.

»Τὸ Μεσολόγγιον ἐγινε τὸ μόνον παράδειγμα τῆς ἀνδρείας εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὅθεν ἡμεῖς ἔχοντες *τὴν θεῖαν δύναμιν βοηθῶν* καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀδελφικὴν ἀγάπην, ἐφωδιασμένοι μὲ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα καὶ πολεμοφόδια, θέλομεν πολεμήσει τὸν ἐχθρὸν μέχρις ἐσχάτης ἀναπνοῆς, ἔχοντες παράδειγμα τοὺς ἀθανάτους τοῦ Μεσολογγίου μὲ τὸν ἐνθουσιασμόν ἐκείνον τὸν ὁποῖον γεννᾷ *ἡ θρησκεία καὶ ὁ πατριωτισμός*. Ἐὰν δὲ ἐξ ἐναντίας διὰ τὰς ἀμαρτίας μας ἤθελε μᾶς ἐγκαταλίπει ὁ Θεὸς ἀπροστατεύτους, μᾶς ἀφήσουν οἱ ἀδελφοὶ μας ὁμογενεῖς ἀβοηθήτους, καὶ οἱ Χριστιανοὶ μείνωσι ἀργοὶ θεαταί, τότε δὴ τότε θέλουσι σκεπάσει τὰ σώματά μας οἱ Ναοὶ τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ Ἐρεχθέως, τὰ λείψανα τῶν Προπυλαίων...».

Οἱ πόλεις τῆς Ἑλλάδος εἶχαν μεταβληθῆ σὲ φρούρια, ποὺ σκληρὰ καὶ μὲ ἀπίστευτες θυσίες ὑπεράσπιζαν οἱ γενναῖοι πρόμαχοί τους. Καὶ εἶχαν τὴν δύναμι «μὲ τὰ δόντια» νὰ τὰ ὑπερασπίζου, γιατί οἱ ψυχές τους εἶχαν μεταβληθῆ *σὲ φρούρια τοῦ Πνεύματος*. Naί, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀκλόνητη πεποιθήσις στὴν ὑπαρξί του καὶ στὴν ἀσύγκριτη δύναμι ποὺ μεταγγίζει, κάνει τοὺς φρουροὺς νὰ πεθαίνουν, ἀλλὰ νὰ μὴ παραδίδουν τὰ «κλειδιά» τῶν ἡρωϊκῶν πόλεων καὶ φρουρίων.

Ἄλλὰ δὲν ἦταν μόνο οἱ φρουροί, ποὺ θυσιάζονταν γιὰ τὴν «πίστι τὴν ἀγία καὶ τῆς πατρίδος τὴν ἐλευθερία». Ἐκατόμβες ἀποτελοῦν οἱ Ἕλληνες, ποὺ προτίμησαν σκληρὸ θάνατο, ἀπὸ ἀτιμωτικὴ προδοσία. Σ' ὅποιο σημεῖο τοῦ Ἑλληνισμοῦ κι ἂν θρέθησαν τὰ χρόνια τῆς Ἐπαναστάσεως, τὴν ὥρα ποὺ οἱ Τούρκοι δικασταὶ τοὺς πρότειναν ν' ἀρνηθοῦν τὴν χριστιανικὴ Ἀλήθεια γιὰ νὰ ζήσουν ἡσυχὰ ἢ καὶ ν' ἀποκτήσουν πλοῦτη καὶ τιμές, ἕνα «ἔχι» ἡρωϊκὸ ἀπάντησαν. «Ἄχι», ποὺ τοὺς κόστισε θασανιστήρια ἢ καὶ τὸν θάνατο.

Τρεῖς Σπετσιῶτες ὁ Νικόλαος, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Σταμάτιος συνελήφθησαν στὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, κοντὰ στὸν Τσεσμέ, καὶ ὠδηγήθηκαν στὸν Πασᾶ τῆς Χίου, «ὅστις ἐξεβίαζεν αὐτοὺς νὰ προσέλθουν εἰς τὴν μωαμεθανικὴν πί-

στιν' άλλ' άρνηθέντες ν' άρνηθώσι την πατρώαν ευσέβειαν, άπειτηθήσαν τās κεφαλās τὸ 1822».

Σήμερα οί τρεῖς αὐτοί "Ηρωες τῆς Πίστεως εἶναι πολιοῦχοι τῶν Σπετσῶν.

★ ★ ★

Στὴν Ἐθνικὴ Ἀνάστασι τοῦ 1821 πῆραν μέρος ὄλες οἱ ἠλικίες: Γέροι, γυναῖκες καὶ νέοι. Κανείς — ἐκτός ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων — δὲν ἔμεινε μακριὰ ἀπὸ τὴν μεγάλη αὐτὴ προσπάθεια. Ἄλλοι προσέφεραν τὸ λίγο ποῦ εἶχαν, ἄλλοι κόπους πολλοὺς καὶ ἰδρώα, πολλοὶ καὶ τὴ ζωὴ τους προσφορὰ ἱερῇ γιὰ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ καὶ τὴν πατρίδα.

Ἄπὸ τοὺς μεσήλικες καὶ γέροντες, ὅσοι εἶχαν δυνάμεις νὰ κρατήσουν ὄπλα, πολεμοῦσαν κοντὰ στὰ παλληκάρια. Ἄλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι βοηθοῦσαν στὴν ἐτοιμασία τῆς πυρίτιδος, ἔφτιαχναν βόλια, μετέφεραν τροφές.

Ἰδιαιτέρως στὶς πολιορκίες οἱ γέροντες ἦταν δίπλα στοὺς πολεμάρχους στὶς τάπιες. Κι αὐτοὶ ἀντινάζαν συχνὰ πυριδαποθήκες, ὅπως ὁ γέροντας Καψάλης στὸ Μεσολόγγι.

Ὅταν οἱ Ἀραπάδες περικύκλωσαν τὴν ἀποθήκη, ὁ γενναῖος Καψάλης, κρατώντας στὰ χέρια ἓνα δαυλὸ ἀναμμένο, μάζεψε τριγύρω του τοὺς Ἕλληνας, ποῦ ἔτρεξαν ἐκεῖ γιὰ νὰ σωθοῦν, σήκωσε τὰ μάτια του στὸν Οὐρανὸ καὶ λέγοντας «*Μνήσθητί μου Κύριε...*», ἔβαλε φωτιά στὰ βαρέλια μὲ τὸ μπαρούτι καὶ τινάχθηκαν στὸν ἀέρα.

Κι ἓνας παλαιὸς Μεσολογγίτης ἀξιωματικὸς ὁ Ἀποστόλης Τζαλαχᾶς, ἀρματωλὸς ἀπὸ ἔφηθος, γέρος πιά καὶ ἄρρωστος, ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ ἀκολουθήσῃ στὴν ἔξοδο, ξεζώστηκε τὰ ὄπλα του καὶ τὰ παρέδωσε στὸν ἀνηψιὸ του Γεώργιο Σεῖζην.

— Παιδί μου, τοῦ εἶπε, ἀπὸ μικρὸς κλέφτης καὶ ἀρματωλὸς αὐτὰ ἐκέρδισα. Πάρε τα. Δὲν τὰ ἐντρόπιασα πουθενά. Τὰ γόνατά μου δὲν βαστοῦν νὰ τρέξω τόσον κάμπο καὶ τόσον ἀνήφορο. Σοῦ τὰ δίνω μὲ τὴν εὐχή μου. Ἐγὼ πιά θὰ μείνω νὰ πεθάνω ἐδῶ, ὅπου θὰ πλέψῃ τὸ μοσχάρι στὸ αἷμα!

Σὲ μιὰ ἔφοδο τῶν Τούρκων ἐναντίον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου στὴ Μεθώνη, σκοτώθηκε καὶ ὁ Τριφύλιος Δημήτριος Χαλαζονίτης. Ὁ πατέρας του ποῦ θρῖσκόταν στὸ στρατόπεδο τοῦ Νεοκάστρου, γέρος πιά, μόλις πληροφορήθηκε τὸ θάνατό του, εἶπε:

— Ἄς πάῃ τὸ παιδί μου στὴν εὐχή μου. Δόστε μου τ' ἄρματά του νὰ πιάσω ἐγὼ τὸν τόπο του.

Ἡ ἡλικία μικρὸ ρόλο παίζει, ὅταν ἡ καρδιά φουντώνῃ ἀπὸ πίστι στὴν αἰωνιότητα καὶ ἀγάπη στὴν πατρίδα. Τότε ὁ γέρος συμπεριφέρεται σὰ νέος. Ἐνῶ ὁ νέος ποῦ δὲν πιστεύει σὲ τέτοια ἰδανικά, πῶ γέρος καὶ ἀπὸ τὸν πιὸ γέρο μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ.

★ ★ ★

Εἶναι γνωστὴ ἡ μετοχὴ καὶ τῶν Ἑλληνίδων στὸν «ὑπὲρ πάντων Ἀγῶνα». Θυσιάσθηκαν ὁμαδικὰ στὸ Ζάλογγο, στὸ Μεσολόγγι, στὰ Ψαρά, στὴ Νάουσα.

Ἄς σταθοῦμε λίγο στὴν ὁμαδικὴ θυσία στὶς 22 Ἀπριλίου 1822 τῶν «γυναικῶν καὶ παρθένων τῆς Ναούσης, αἱ ὅποια εἶχον συγκεντρωθῆ πλησίον τῆς γεφύρας τῆς Ἀραπίτσας... καὶ ἐν ἀπογνώσει προσεπάθουν νὰ εὑρουν τρόπον διαφυγῆς, ἀλλὰ δυστυχῶς ἐγένοντο ἀντιληπταὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἐκυκλώθησαν παρὰ τὸν ὁμώνυμον καταρράκτην. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐγράφη ἐπικὴ σελῖς, ἀξία τῶν ἡρωϊκῶν τέκνων τῆς Ναούσης καὶ ἀπὸ τὰς σπανίας τῆς ἱστορίας τῶν ἐλευθέρων λαῶν. Ἄντι τῆς ἀτιμώσεως καὶ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ αἱ ἀδελφαὶ καὶ αἱ μητέρες τῶν πολεμιστῶν τῆς Ναούσης ἐπρωτίμησαν τὸν τραγικὸν μὲν, ἀλλ' ἐνδοξότερον θάνατον. Μὴ ἐπιθυμοῦσαι ἐξ ἄλλου νὰ ἀφήσουν τὰ μικρὰ των τέκνα νὰ συλληφθοῦν καὶ νὰ μετατραποῦν εἰς γενιτσάρους, διώκτας τῆς Πατρίδος των ἀργότερον, κατεκρημνίσθησαν μετ' αὐτῶν εἰς τὸ θάραθρον τοῦ καταρράκτου καὶ ἐφονεύθησαν ἅπασαι...».

Ἄλλες πάλι γυναῖκες πολεμοῦσαν, δίπλα στὰ παλληκάρια, μὲ τὸ καρποφύλλι στὸ χέρι, καὶ οἱ περισσότερες βοηθοῦσαν τοὺς ἀγωνιστάς, ἐτοιμάζοντάς τους πολεμοφόδια καὶ τροφές,

δένοντάς τους τὰ τραύματα, μετέχοντας στήν συλλογή χρημάτων καί εἰδῶν γιά τοὺς πολεμιστάς.

Μὲ λίγα λόγια μὰ τόσο παραστατικά, ζωγραφίζει τὸ ἔργο τῆς Ἑλληνίδος στὰ 1821, ὁ ἔθνικός μας ποιητής, ὁ Διονύσιος Σολωμὸς στὴ «Γυναίκα τῆς Ζάκυνθος»:

«Καί ἐσυνέθηκε αὐτὲς τίς ἡμέρες, ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἐπολιορκοῦσαν τὸ Μεσολόγγι καί συχνὰ ὀλημερνίς καί κάποτε ὀληνυχτίς ἔτρεμε ἡ Ζάκυνθο ἀπὸ τὸ κανόνισμα τὸ πολὺ.

»Καί κάποιες γυναῖκες Μεσολογγίτισσες ἐπερπατοῦσαν τριγύρω γυρεύοντας γιά τοὺς ἄνδρες τους, γιά τὰ παιδιά τους, γιά τ' ἀδέλφια τους ποὺ ἐπολεμοῦσανε...

»Καί τὲς ἔβλεπε ὁ κόσμος νὰ τρέχουνε τὰ τρίστρατα, τὰ σταυροδρόμια, τὰ σπίτια, τὰ ἀνώγια καί τὰ χαμῶγιά, τίς ἐκκλησίαις, τὰ ξωκκλήσια γυρεύοντας.

»Καί ἐλαβαίνανε χρήματα, πανιά γιά τοὺς λαθωμένους.

»Καί οἱ πλέον ἀάμπτωχοι ἐβόγανε τὸ ὄβολάκι τους καί τὸ δίνανε καί ἐκάνανε τὸ σταυρό τους κοιτάζοντας κατὰ τὸ Μεσολόγγι καί κλαίοντας».

Στὰ ἔργα τους αὐτὰ οἱ ἀνώνυμες ἡρωίδες τοῦ 1821 παραινούντο ἀπὸ τὴν φλόγα τῆς ἱεράς μας παραδόσεως καί τὴν θερμὴ πίστι στὸν Κύριο τοῦ παντός. Αὐτὰ τὰ ἰδανικά τὰ παρουσίασαν σὲ μιὰ ὑπέροχη ἀναφορά, ποὺ ἔγραψαν οἱ Ἑλληνίδες στίς 30 Δεκεμβρίου 1826 στὴν Αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσίας ζητώντας τὴν συμπαράστασί της. Ἀνάμεσα σ' ἄλλα ἔλεγαν:

«Εἶναι δυνατόν νὰ μὴν ἔλαθε συμπάθειαν ἡ εὐαίσθητος καρδιά τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος διὰ τὰς δεινάς συμφοράς μας; Θυγατέρες τῆς περιφήμου διὰ τὰ μεγαλουργήματα καί τὰ δυστυχήματα μητρός, τῆς ἀριζήλου Ἑλλάδος, ἐπενθούμεν διὰ τὸν πρό τεσσάρων αἰῶνων πολιτικὸν αὐτῆς θάνατον καί μὴ δυνάμεναι νὰ παρηγορηθῶμεν ἀπαλλαττόμεναι τῆς ἀτιμίας εἰμὴ διὰ τοῦ θανάτου ἤδη πνέομεν τὰ λοίσθια, καί δὲν ἐλπίζομεν σωτηρίαν *εἰμὴ ἀπὸ τὸν ἔφορον τοῦ δικαίου Θεόν, ἀπὸ τὸν φιλόανθρωπον Ἰησοῦν*, καί ἀπὸ τὰ οἰκτίρμονα σπλάγχνα τῶν δυνατῶν τῆς γῆς... Φιλόστοργοι μητέρες θρη-

νοῦσι τοὺς ἀγαπητοὺς ἄνδρας καί τὰ γλυκύτατα τέκνα των. Ὡραῖαι παρθένοι κλαίουσι τοὺς προστάτας τῆς τιμῆς των καί ζωῆς, καί τοὺς γηραιοὺς καί σεβασμίους γονεῖς των. Οἰμόζοντα θρέφη λιμοκτονοῦσιν ἐπὶ τὰ ἐξηραμμένα στήθη τῶν τεκουσῶν, καί χιλιάδες ἀθῶων ἀνηλίκων καί ἀξιεράστων πλασμάτων τοῦ δημιουργοῦ, ὅσα λυτρωθοῦν ἀπὸ τὸ πῦρ καί τὸν σίδηρον τοῦ δημίου Σουλτάνου, καταντῶσιν ἀνδράποδα καί ἀφαιροῦνται τοῦ λογικοῦ ὄντος τὴν ἀξίαν. *Ἀφωσιωμένα εἰς τὴν θεῖαν Πρόνοιαν, ὑπομένομεν ὅλα τὰ δεινὰ διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Σταυροῦ*, τῆς ἀληθείας καί τῆς Δικαιοσύνης, καί διαμαρτυροῦμεν ἐνώπιον τῶν ἐπερχομένων γενεῶν ἀπάντων τῶν αἰῶνων, *δεόμεθα τοῦ Ὑψίστου* νὰ συγχωρήσῃ τὸν κόσμον του, καί νὰ λυτρώσῃ ἀπὸ τὴν ἀτιμίαν τὸ πλάσμα του. Ἄλλ' ἐνῶ ὑποῦμεν δακρύνοντας τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν πρὸς τοὺς Οὐρανοὺς, ἐνατενίζουσαι καί πρὸς τὴν Υ. Μ., ἐπικαλούμεθα τὸ φιλόανθρωπον, γενναῖον καί ἀφιλοκερδὲς τῆς εὐαισθητοῦ καρδίας της...».

Καί ἐδῶ ἔχουμε τὰ ἴδια πνευματικά στοιχεῖα, ποὺ τόσες φορές συναντήσαμε στὴν ἔρευνά μας. Τὸ ὑπερφυσικὸ στοιχεῖο θάσι καί θεμέλιο ἀγώνων καί μόχθων, συντροφευμένο μὲ τὴν ἐπίκλησι τῆς ἀνθρωπίνης συμπαράστασεως.

★ ★ ★

Τὸ θαῦμα τοῦ Εἰκοσιένα στηρίχθηκε στὰ νιάτα. Νέοι ἦταν οἱ ἄρματωλοὶ καί οἱ κλέφτες. Νέοι καί τὰ παλληκάρια, ποὺ πολέμησαν μὲ θάρρος καί ἀνδρεία στὰ χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως. Νιάτα, ποὺ, ὅπως κληρικοὶ καί ὀπλαρχηγοί, θεμέλιωναν κι αὐτὰ τὸν ἀγῶνα καί τὸν μόχθο καί τὴν θυσία τους στὰ ἱερά θεμέλια τῶν πιὸ εὐγενικῶν ἰδανικῶν.

Τιμητικὴ θέσι στὴν παράταξι τῶν νέων, ποὺ μὲ πίστι στὸν Ἀρχηγὸ τῶν Νέων καί μὲ φλογερὸ πατριωτισμὸ ἀγωνίσθηκαν τὰ ἡρωϊκά ἐκεῖνα χρόνια, ἀνήκει στοὺς *Ἱερολοχίτας*.

Ξέρομε πὼς πρῶτοι ποὺ ἔτρεξαν στὸ κάλεσμα τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντου τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1821 ἦταν τοῦτοι οἱ σπουδασταί, συγκροτοῦντες τὸν πρῶτο τακτικὸ στρατὸ στὴν ἱστορία

τῆς Ἑθνεγεροσίας. «Στρατὸν ἱερὸν ἀληθῶς ἐξαίρετον», τὸν χαρακτηρίζει ὁ Ἰωάννης Φιλήμων.

Στις 26 Φεβρουαρίου στὸ ναὸ τῆς μονῆς τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν στὸ Ἱάσιο εὐλογήθηκε πανηγυρικά ἡ σημαία τοῦ Ἱεροῦ Λόχου καὶ ἔδωσαν τὸν ὄρκο τους οἱ Ἱερολοχίτες.

Τὰ λόγια τους εἶναι «ἐνδεικτικὰ τοῦ ἰδεολογικοῦ περιεχομένου αὐτῆς τῆς φοιητικῆς Ἐπαναστάσεως», σημειώνει ἡ Ζωὴ Γκενάκου - Μουρούτη.

«Ὡς Χριστιανὸς Ὁρθόδοξος, ἔλεγαν, καὶ υἱὸς τῆς ἡμετέρας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὀρκίζομαι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Παντοδυνάμου μας Θεοῦ, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, *να διαμείνω πιστὸς εἰς τὴν θρησκείαν μου καὶ εἰς τὴν πατρίδα μου.*

»Ὀρκίζομαι νὰ χύσω καὶ αὐτὴν τὴν ὑστέραν ρανίδα τοῦ αἵματός μου *ὕπερ τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδος μου.*

»Νὰ χύσω τὸ αἷμα μου, ἵνα νικήσω τοὺς ἐχθροὺς τῆς θρησκείας μου, ἢ νὰ ἀποθάνω ὡς *μάρτυς* διὰ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν».

Στὰ χρόνια μας, ποὺ οἱ νέοι κλονίζονται στὸ ἰδεολογικὸ πεδίο, ἡ ὑπενθύμιση μιᾶς συμφωνίας νέων ὑπογραμμένη μπροστὰ στὸ Θεὸ καὶ στοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἕνα θαρυσήμαντο ἱστορικὸ γεγονός.

Γιὰ νὰ φθάσουν ὅμως οἱ Ἱερολοχίται στὴν μεγάλη στιγμή τῆς θυσίας, ἐπῆραν δύναμι καὶ τόνωσι καὶ ἀπὸ τὴν *προσευχή*.

Ξέρουμε τὸ ρόλο ποὺ ἔπαιξε ἡ προσευχή, ἡ ἀτομικὴ καὶ ἡ ὁμαδικὴ στὴ θεία Λατρεία, στοῦ Γένους μας τὴν Ἀνάστασι. Σ' ὅλες τὶς ὄρες τὶς δύσκολες καὶ στὰ χαρούμενα γεγονότα Ἱεράρχαι καὶ Προύχοντες, Ὀπλαρχηγοὶ καὶ παλληκάρια στὸ «Θεὸ τῶν δυνάμεων» κατέφευγαν, ζητώντας τὴν δύναμὶ του καὶ τὴν χάρι του ἢ εὐχαριστώντας τον ὕστερα ἀπὸ κάθε νίκη.

Καὶ στὴν περίπτωσι τῶν Ἱερολοχιτῶν ἔχουμε τὴν χρησιμοποίησι τοῦ ἴδιου ὄπλου. Σώθηκε ἕνα ἐγκόλπιο προσευχῶν, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἱερολοχίτες. Πρόκειται γιὰ μιὰ συλ-

λογή δεήσεων, «Συναπταὶ καὶ ἐκτενεῖς, λεγόμεναι ἐν καιρῷ πολέμου κατ' ἔθνων ἐπερχομένων ἡμῖν... ἐκδοθεῖσαι δὲ διὰ τῶν κόπων, δαπάνη τῆς ἐν Ἱασίῳ φιλογενοῦς ἑταιρείας τῶν φιλικῶν, χάριν τῶν ὁμογενῶν», ποὺ τυπώθηκε τὸ 1821.

Μέσα ἀπὸ τὶς λιγοστὲς σελίδες τοῦ ἀναπηδᾶ ὄλος ἐκεῖνος ὁ πνευματικὸς θησαυρὸς τῆς πίστεως, ποὺ συγκλόνιζε τὶς νεανικὲς τους καρδιές. Ἦταν ἡ πεποίθησις πὼς ὁ πόλεμος δὲν ἐπρόκειτο νὰ κερδηθῇ μὲ τὴν δύναμι τῶν ὄπλων ἢ τὴν προσωπικὴ παλληκαριά. Ἀλλὰ μὲ τὴν θεϊκὴ συμπαράστασι καὶ ἐνίσχυσι.

«Οὐκ ἐπὶ τῷ τόξῳ ἡμῶν ἐλπιούμεν, Κύριε, ἔλεγαν, οὐδὲ ἡ ρομφαία ἡμῶν σώσει ἡμᾶς, ἀλλὰ τὴν σὴν παντοδύναμον βοήθειαν αἰτούμενοι καὶ τὴν σὴν δυναστείαν θαρροῦντες, κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν κραταιούμεθα, καὶ τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον ἐν πίστει ἐπικαλούμεθα, καὶ ἐν κατανύξει δεόμενοι, Παντοδύναμε Κύριε, ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς ἐπάκουσον ἡμῶν καὶ ἐλέησον ἡμᾶς».

Ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ πόσο τὰ ἡρωικὰ ἐκεῖνα Ἑλληνόπουλα κράτησαν πιστὰ τὸν ὄρκο τους καὶ ἔμειναν δεμένα μὲ τὸν Θεό. Στὴν μάχη τοῦ Δραγατσανίου, στὶς 6 Ἰουνίου 1821 παίρνουν μέρος καὶ οἱ Ἱερολοχίτες. Οἱ Τούρκοι τοὺς ἐπιτίθενται μὲ ὄρμη. Ἡ μάχη εἶναι φοβερὰ ἄνιση. Ἀλλὰ κανεὶς ἀπὸ τοὺς νέους αὐτοὺς δὲν ἀφήνει τὴ θέσι του. Μάχονται ὅλοι γύρω ἀπὸ τὴ Σημαία τους, ἐνῶ θερίζονται ἀπὸ τὰ πυκνὰ πυρὰ τῶν Τούρκων. Σὲ λίγη ὥρα διακόσια παλληκάρια θυσιάζονται στὸ θωμὸ τῆς πατρίδος. Οἱ σπουδασταὶ τῆς Ὁδησοῦ καὶ τοῦ Βουκουρεστίου γίνονταν ἥρωες καὶ μάρτυρες.

Ἡ θυσία τους ὅμως δὲν πῆγε χαμένη. Μεγάλυνε τὸ Γένος, ἔγινε ὁ σπόρος τῆς Ἐλευθερίας. Ἄς μὴ λησμονοῦμε:

«Ἡ μεγαλωσύνη τοῦ Ἔθνους μας δὲν μετριέται
μὲ τὸ στρέμμα,
μὲ τῆς καρδιάς τὸ πύρωμα μετριέται
καὶ τὸ αἷμα».

Πρωτοπόροι οί Ἱερολοχίτες, δὲν ἔμειναν μόνοι στῆς προσφορᾶς τὴν πορεία. Ἔχουμε καὶ ἄλλους νέους, ποὺ τὸ ἀγγελμα τῆς Ἐπαναστάσεως τοὺς θρῖσκει πάνω στὶς σπουδές τους. Εἶναι ἡ ομάδα τῶν ὑποτρόφων τῆς «Ἐταιρείας τῶν Φιλομούσων», ποὺ ἀφήνει τὶς σπουδές της καὶ κατεβαίνει στὴν Ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα.

Τὸ ξεκίνημα τῶν νέων αὐτῶν μᾶς περιγράφει στὰ ἀπομνημονεύματά του ὁ Γεώργιος Ψύλλας, ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ δυναμικούς τῆς παρέας. Γράφει:

«Κατέβημεν εἰς Λειψίαν. Εὐρομεν τοὺς ἐκ Γοτίγγης συμμαθητάς μας ἤλθομεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἡμέραν τῶν Βαΐων καὶ ὅτε ὁ ἱερεὺς μᾶς ἐνεχείριζε, κατὰ τὸ ἔθιμον, τὸν κλάδον τῆς δάφνης, ἔλεγεν εἰς ἕκαστον ἐξ ἡμῶν: *«Τοῦτο ἔστω δι' ἡμᾶς τὸ σύμβολον τῆς νίκης»*. Συνεσκέφθημεν ὅλοι ὁμοῦ ποῖον δρόμον νὰ πάρωμεν καὶ ἀπεφασίσθη νὰ καταβῶμεν εἰς Βιέννην, ὅπου οἱ περισσότεροι ἐξ ἡμῶν εἶχον τὰς σχέσεις των καὶ ἐκεῖθεν νὰ διαβῶμεν εἰς Ρουμανίαν, ὅπου ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης εἶχε πρῶτος ἀναπετάσει τὴν σημαίαν τῆς Ἐλευθερίας. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπράξαμεν διαβαίνοντες 15 Ἑλληνας μαθηταὶ ὡς ἐν θριάμβῳ διὰ Δρέσδης καὶ Πράγας καὶ πολλῶν ἄλλων πόλεων, κωμοπόλεων καὶ πολιχνίων, παρακολουθούμενοι καὶ θαυμαζόμενοι ὑπὸ τῶν κατοίκων».

Ἀπὸ τὴν Τεργέστη ποὺ περνοῦν σὲ λίγο καιρὸ, γιὰ νὰ διεκπεραιωθοῦν στὴν ἀγωνιζομένη Πατρίδα θὰ συναντήσουν Ἐπτανήσιους νέους καὶ ἄλλους ποὺ κατεβαίνουν γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ.

Ἀνάμεσα στοὺς μορφωμένους νέους, ποὺ ἦρθαν καὶ πῆραν μέρος στὸν ἀγῶνα ἄς ἀναφέρουμε τὸν Κωνσταντῖνο Ἀσώπιο, τὸν δάσκαλο Στέφανο Κανέλλο καὶ τὸν Σπυρίδωνα Τρικούπη. Ὁ τελευταῖος ἦταν γραμματεὺς τοῦ Λόρδου Γκίλφορντ, σπούδαζε στὸ ἐξωτερικὸ καὶ προοριζόταν γιὰ τὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία. Ὡστόσο αὐτὸς ὁ τόσο προικισμένος νέος μὲ «τὸ παράστημα εὐθύ, τὸ φρόνημα φιλελεύθερον, τὸ ἦθος εὐσταθές καὶ τὸν νοῦν ἡσκημένον διὰ τῆς μελέτης τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων... ἔσπευσεν ἄμ' ἀκουσθείσης τῆς Ἐπαναστάσεως

νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Πατρίδα πνέων τὸν ἐνθουσιασμόν τὸν ὑπαγορεύσαντα τὸ «Κλέφτικον» ἄσμα τοῦ Δήμου».

Μιὰ ὁμῶς ποὺ φθάσαμε πάλι στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, ἄς στρέψουμε τὴ ματιά μας σὲ μιὰ ἄλλη πολυπληθὴ ομάδα νέων — Ἀθηναῖοι αὐτοὶ — ποὺ θάδισαν θεληματικὰ στὸν δρόμον τὸν ἱερὸ.

Ἡ ομάδα αὐτὴ τῶν νέων δὲν ἦταν ὀργανωμένη, ὅπως οἱ Ἱερολοχίτες. Ἦταν μαζῇ μὲ τοὺς Ὀπλαρχηγούς καὶ τοὺς στρατιῶτες στὴν πολιορκημένη Ἀθήνα. *Τριακόσιοι ἑβδομήντα νέοι*, ἀναφέρεται, ἀποφασισμένοι νὰ μείνουν καὶ νὰ κρατήσουν τὸν Ἱερὸ Βράχο. Ἐφοδιάζουν, ἐπιδιορθώνουν καὶ ὀχυρώνουν τὸ φρούριο, δουλεύοντας μέρα-νύκτα κοντὰ στὰ παλληκάρια.

Ὡστόσο δὲν θὰ ἀναφέραμε ἐδῶ τὴν ομάδα αὐτὴ τῶν νέων τῆς Ἀθήνας, ἂν δὲν εἶχαμε ἕνα σύντομο, μὰ περιεκτικὸ κείμενό της. Πρόκειται γιὰ μιὰ κοινὴ ἐπιστολὴ, ποὺ ἔστειλαν στοὺς γονεῖς καὶ συγγενεῖς τους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν καταφύγει στὴν Αἴγινα καὶ στὴν Σαλαμίνα.

Ἀπὸ τὶς γραμμὲς ποὺ χαράζουν οἱ ἄνθρωποι καὶ δὲν τὶς προορίζουν γιὰ δημοσιότητα φαίνεται ἡ φτώχεια ἢ ὁ πλοῦτος τῆς ψυχῆς τους. Καὶ στὴν περίπτωσι ποὺ μελετᾶμε, ἀπὸ τὶς γραμμὲς τῆς σύντομης ἐπιστολῆς τους ἀναπηδᾷ ὅλο τὸ ψυχικὸ τους μεγαλεῖο, ποὺ στηρίζεται στὴν ἀκλόνητη πίστι τους. Γράφουν:

«Ἀγαπητοὶ γονεῖς, φίλοι, συγγενεῖς καὶ λοιποὶ συμπολιταί!

»Ἡ Πατρίς μας, θλέπετε, κινδυνεύει τὰ ἔσχατα. Ἡμεῖς μὴ δυνάμενοι νὰ πράξωμεν ἄλλως πως, ἀπεφασίσσαμεν νὰ μείνωμεν ἐδῶ, διὰ νὰ τὴν ὑπερασπισθῶμεν ὅλοι ὁμοῦ μὲ ἀπόφασιν νὰ χύσωμεν καὶ τὴν ὑστερνὴν σταλαγματιὰν τοῦ αἵματός μας.

»Τίποτε ἄλλο δὲν ζητοῦμεν ἀπὸ σᾶς εἰμὴ τὴν εὐχὴν σας, τὴν ἀγάπην σας καὶ τὴν ὑγείαν σας *καὶ νὰ παρακαλῆτε τὸν Θεὸν διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Ἡ ὑπόθεσις τῆς πατρίδος εἶναι ὑπόθεσις τοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἐλπίζομεν εἰς τὴν θεῖαν βοήθειαν νὰ μὴ χαθῶμεν ἀδίκως μήτε ἡμεῖς, μήτε ἡ πατρίς.*

»Εἶθε ν' ἀπολαύσωμεν καὶ ἡμεῖς ἑσᾶς καὶ σεῖς ἡμᾶς καθῶς ἐπιθυμοῦμεν.

1η Ἰουλίου 1822».

Ἐχομε ὁμῶς ἀκόμα μιὰ συμμετοχὴ παιδιῶν στὴν ἀφύπνισι τῶν συνειδησέων, ὅταν ἡ Ἐπανástασις περνοῦσε δύσκολα χρόνια.

Ὁ Γεννάδιος θέλοντας νὰ κεντρίσῃ γιὰ στρατιωτικὴ δρᾶσι τοὺς Ἕλληνας στὰ χρόνια τοῦ Ἰμπραήμ συνεκέντρωσε στὴν πλατεῖα τοῦ Ναυπλίου τὰ παιδιὰ τοῦ σχολείου κι ἀφοῦ τοὺς μίλησε γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς πατρίδος, γονάτισαν καὶ σηκῶνοντας τὰ χέρια τους ψηλὰ ἀπήγγειλαν μὲ ὁμαδικὴ φωνὴ τούτη τὴν ἔκκλησι:

—³Ω κυβερνήται, στρατηγοί, στρατιῶται, ἄνδρες πολιτικοί, κινήθητε κατὰ τοῦ ἐχθροῦ Αἰγυπτίου σατράπου... *Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ ἐν τῷ γλυκεῖ αἰσθήματι τῆς πατρίδος ἡμῶν νὰ μὴ μένητε ἀδιάφοροι εἰς τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον...*

Πολλοὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος ἀναλύθησαν σὲ δάκρυα καὶ στὸ τέλος φώναξαν ὅλοι:

— Ἀμήν.

Τὴν ἔκκλησι τὴν εἶχε βέβαια μάθει στὰ παιδιὰ ὁ Γεννάδιος, ἀλλ' αὐτὴ ἀνταποκρινόταν στὰ αἰσθήματά τους καὶ θοήθησε στὸν ξεσηκωμὸ ἐναντίον τοῦ Ἰμπραήμ.

Νὰ σχολιάσουμε τόσο τὴν ὁμορφὴ ἔμπνευσι τοῦ Γενναδίου, ὅσο καὶ τῶν παιδιῶν τὴν ὀλοπρόθυμη μετοχὴ; Νομίζω κάθε σχολίον θὰ ὑποτιμοῦσε τὴν πρᾶξι τους, ποῦ μόνη τῆς μιλάει!

Οἱ νέοι καὶ τὰ παιδιὰ σχημάτιζαν συχνὰ ἀνεπίσημα βοηθητικὰ σώματα. Ἔτσι τὰ θρῖσκουμε στοὺς μύλους, ποῦ ἔφτιαχναν πυρίτιδα, στίς τάπιες τῶν πολιορκημένων πόλεων νὰ μεταφέρουν πολεμοφόδια καὶ τροφές, πρῶτα σὲ κάθε βοηθητικὴ δουλειά. Ὅταν δὲν μποροῦσαν νὰ χειρισθοῦν τὸ ὄπλο, χειρίζονταν ὅ,τι χρειάζονταν οἱ Πολεμάρχοι.

Κάποτε ἐπίσης τὰ θρῖσκουμε νὰ μετέχουν καὶ σὲ κοινωνικὲς ἀποστολές, σὲ ἐράνους, ποῦ ὀργανώνονταν γιὰ τοὺς πολεμιστὰς ἢ τοὺς πρόσφυγας. Νὰ μιὰ τέτοια συμμετοχὴ μιᾶς νέας κόρης:

Στὸν ἔρανο ποῦ ὀργάνωσε μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Μεσολογγίου ὁ δάσκαλος τοῦ Γένους Γεώργιος Γεννάδιος στὸ Ναύπλιο, γιὰ τὴν περιθαλψι τῶν προσφύγων τῆς Ἱερᾶς Πόλεως, πῆρε μέρος καὶ μιὰ ἀρχοντοπούλα, ἡ Καλλιόπη. Πρόσφερε καὶ τὸ δακτυλίδι τῶν ἀρραθῶνων τῆς, ποῦ τῆς εἶχε χάρισει ὁ μνηστήρας τῆς Σπυρ. Παπαλεξόπουλος.

Ὅταν μιὰ Φυλὴ γεννᾷ τέτοιες μορφές σεμνῶν νέων, χάρα σ' αὐτὴν. Τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσῃ τὸν δαφνόσπαρτο δρόμο τῆς!

Στὴν πανελλήνια αὐτὴ πνευματικὴ ἐθνεγεροσία ὁ Οὐρανὸς δὲν ἔμεινε βουθός. Ὁ Κύριος τὸν Δυνάμεων ἔδωσε στοὺς λίγους, μὰ πιστοὺς Ἕλληνας τὴν χάρι καὶ τὴν δύναμι του νὰ ἀντιμετωπίσουν «μυριάδες ἐχθρούς». Ἡ ὑπέρμαχος Στρατηγός, ἡ Παναγία μας, ὥπλισε μὲ ἀκατανίκητο θάρρος τοὺς ἀόπλους συχνὰ Ραγιαδες. Οἱ ἅγιοι, προστάται τῶν διαφόρων τόπων, ὑπῆρξαν οἱ μεσίται πρὸς τὸν Θεὸ γιὰ τὸ Γένος τῶν Ἑλλήνων, ποῦ ζητοῦσε νὰ κερδίσῃ, ὅ,τι αἰῶνες εἶχε στερηθῆ: τὴν ἐλευθερία του.

Εἶναι γνωστὲς οἱ ἀλλεπάλληλες νίκες τῶν Ἑλλήνων στὴν Τριπολιτσά καὶ στὰ Δερβενάκια ἢ οἱ ναυτικοὶ θρίαμβοι τῶν πυρπολητῶν μας.

Ἡ κάθε νίκη τῶν λίγων καὶ συχνὰ ἄοπλων Ραγιαδῶν ἦταν καὶ ἓνα θαυμαστὸ γεγονός, ποῦ κατέπλησσε τοὺς ξένους στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀμερικὴ. Ἦταν, μὲ τὰ ἀνθρώπινα μέτρα, ἓνα θαῦμα.

Ναί, *ὄλο τὸ 1821 ἦταν ἓνα θαῦμα!* Ἐνα θαῦμα ἐξαίσιον, ποῦ λίγα ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἡ παγκόσμια ἱστορία.

Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ μέρους θαύματα πολλὰ θὰ ἀντίκρυσαν οἱ πολέμαρχοι καὶ ὁ λαὸς στὰ ἑπτὰ χρόνια τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἴσως μερικοὶ νὰ χαμογελοῦν σὰν ἀκοῦνε τὴ λέξι θαῦμα. Μὰ ὡστόσο, ὅταν ὑπάρχη ζωντανὴ πίστις, δὲν ἀποκλείεται — ἢ σωστότερα — εἶναι ὀλοφάνερη ἢ θαυματουργικὴ ἐπέμβασις τοῦ Οὐρανοῦ. Καὶ πολλὲς φορὲς ἐπενέβη ὁ Θεὸς στίς ἀλλεπάλληλες διακουμάνσεις τοῦ τιτάνιου ἐκείνου Ἀγῶνος. Λίγες

ὅμως ὥστόσο θαυματουργικές ἐπεμβάσεις ἔχουν φθάσει ὡς ἐ-
μάς. Κι ἀπ' αὐτὲς δύο-τρεῖς ἄς ἀναφέρουμε:

Διηγῆται ὁ Ν. Κασομούλης:

«Ἄρχισεν ὁ πόλεμος στὰ Ἄγραφα κατὰ μέτωπον, παντα-
χόθεν. Οἱ Τοῦρκοι, ὠδηγημένοι ἴσως, ἠῦραν μίαν θέσιν καὶ
ἀνέθησαν ἀνακέφαλα εἰς τοὺς ἐδικούς μας, ἀπὸ τὰ χιόνια,
ἐτζάκισαν τὸ ἀριστερόν, ἐτζάκισθη καὶ τὸ δεξιόν· ἡ σπηλιὰ
ἦταν ἀπότομος, καὶ δὲν ἐδύνατο κανεὶς νὰ φύγη. Ἐκεῖ ἦτον
τὸ κέντρον.

—Ἐδῶ νὰ πεθάνωμεν ὅλοι, ὅσοι ἐμεῖναμεν! λέγει ὁ ἀρ-
χηγός.

»Στρώνει ὁ πόλεμος. Ἄνακαλεῖ ὁ σαλπικτῆς τοὺς τζακι-
σθέντας. Συνέρχεται ὁ στρατὸς ἀκούγων τὸν ἀρχηγὸν ὀπί-
σω· σταματᾷ, δέχεται τὴν ὀρμὴν τὴν ἀπαντᾷ, καὶ ὀρμοῦν ὅ-
λοι ἅπαξ κατὰ τῶν Τουρκῶν. Ἐμβαίνουν εἰς ἀταξίαν οἱ Τοῦρ-
κοι.

»**Χεῖρ Κυρίου**· ἐκείνην τὴν στιγμήν πίπτει ἓν νέφος κα-
ταχνιᾶς μόνον εἰς τὸ κέντρον, ὅπου πολεμοῦσεν ὁ ἀρχηγός.
Κερδίζει τὴν περίστασιν τοῦ σκότους, ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ ὄχυ-
ρώματά του, πηδᾷ ἔξω. Φονεύεται ὁ γενναῖος Ἄλθανός..., δει-
λιάζει ὁ στρατὸς τῶν ἐχθρῶν, καὶ ἐκ μιᾶς πανταχόθεν πηδή-
σαντες οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐδίωξαν ἕως τὸ Βραχόρι. Διεδόθη ὁ
τρόμος εἰς ὅλον (430) τὸ στρατόπεδον. Ἐφονεύθησαν πολλοὶ
τῶν Τουρκῶν, καὶ ἐγέμισαν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ λάφυρα. Ἐφο-
νεύθη ὁ ἐπιστήθιος τοῦ Καραϊσκάκη Μπακογιάννης ὅστις διὰ
τὰς στρατιωτικὰς του ἀρετὰς καὶ ἀγαθότητα ἔχαιρεν ὅλην
τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἀρχηγοῦ».

Νά, καὶ μιὰ θαυμαστὴ ἐπέμβασις πού ἐξῆσε ὁ Στρατηγὸς
Μακρυγιάννης.

Οἱ Ἕλληνες εἶχαν ταμπουρωθῆ στοὺς Μύλους. Τὰ कारा-
ούλια ἀπὸ θραδὺς τὰ φύλαξε ὁ Μακρυγιάννης μὲ τοὺς δικούς
του, καὶ ἀπὸ τὰ μεσάνυκτα ἴσαμε νὰ φέξη, ἄνδρες τοῦ Δ. Ὑ-
ψηλάντη, τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη καὶ τοῦ Χατζημιχάλη. Μὰ ἐ-
κείνοι, ἀφοῦ φύλαξαν καμμιά ὥρα μονάχα, παράτησαν τὸν

τόπο ἄδειο, μπῆκαν μέσα στοὺς Μύλους καὶ ἀποκοιμήθηκαν.
Καὶ διηγῆται ὁ Μακρυγιάννης:

«Ἐγὼ πάντοτε εἰς τέτοιες ἐποχὲς δὲν κοιμῶμαι χωρὶς
ἔγνοια. Πάντοτε προσέχω νὰ μὴν χαθῶ ἀδίκως· κι ἔχω κι ἄλ-
λους εἰς τὴν ὀδηγίαν μου καὶ τοὺς χάνω κι ἐκείνους. Βλέπω
εἰς τὸν ὕπνον μου κι ἔρχεται ἓνας καὶ μοῦ λέγει: «Σήκου!»
Τότε σηκώνομαι, τηράγω ἀπὸ τὸ παραθύρι καὶ γιόμωσε ὁ
τόπος Τοῦρκους. Καὶ τὸ περιθόλι ὅλο γιομᾷτο. Κι ἐμεῖς —
κανεὶς νὰ εἶναι ξευπνος· καὶ δὲν θὰ ἄφηναν ρουθοῦνι. Τότε
βάνω τὶς φωνές: «Τοῦρκοι! Τοῦρκοι!» Οἱ ἄλλοι πού μ' ἄκου-
σαν λέγαν: «Ὁ Μακρυγιάννης πέθανε ἀπὸ τὸν φόβον του
καὶ δὲν κοιμᾷται· ὅλο Τοῦρκους νειρεύεται!» Τότε εὐθὺς ἐ-
γὼ πῆρα καμμιά πενηνταριά συντρόφους μου καὶ πᾶμε ἀπὸ
τὰ τεῖχη τῶν Μύλων, ὅπου βαστοῦν τὸ νερό, καὶ ἦταν καλά-
μια κι ἄλλα χορτάρια καὶ δὲν φαινόμεστε, καὶ παίρνομεν τὴν
πλάτη τῶν Τοῦρκων καὶ τοὺς δίνομεν μίαν φωτιά ἄξαφνα καὶ
σκοτώσαμεν καμπόσους· καὶ τοὺς ριχτήκαμεν καὶ μὲ τὰ μα-
χαίρια· καὶ τοὺς θγάλαμεν ἀπὸ τὸ περιθόλι καὶ ἀπὸ οὐλες
τὶς θέσεις ὅπου ἔχαμεν κυργέψει καὶ τὶς λάθαμεν ἐμεῖς πίσου
εἰς τὴν ἐξουσίαν μας».

Τὴν θαυματουργικὴ ἐπέμβασις τῆς θείας Προνοίας ζήσανε
καὶ οἱ Αἰτωλικιῶτες. Στὴν πολιορκία τοῦ Αἰτωλικοῦ στὰ 1823
ἡ δίψα ἐμάστιζε τοὺς πολιορκημένους. Τέσσερες χιλιάδες φλο-
γισμένα στόματα ἦταν μαζεμένα στὴν κωμόπολι ἐκείνη. Κι οἱ
ἀρχηγοὶ ἄρχισαν νὰ σκέπτωνται, ὅτι ἡ ἀντίστασις δὲν ἦταν
δυνατὸ νὰ παραταθῆ ἐπ' ἀόριστο μὲ τόση λειψυδρία.

Σ' αὐτὴν τὴν κατάστασι θρῖσκονταν, ὅταν μιὰ μεγάλη ἐ-
χθρική βόμβα ἔπεσε στὴν ὀροφή τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν,
μπῆκε στὸ ἔδαφος σὲ ἱκανὸ βάθος καὶ ἀπὸ τὴν λακκούβα πού
ἄνοιξε ξεπήδησε δροσερὸ πόσιμο νεράκι. Οἱ Αἰτωλικιῶτες τὸ
ἀπέδωσαν σὲ θαῦμα. Ἦταν γι' αὐτοὺς ἡ ράβδος τοῦ Μωϋσῆ,
πού ἄνοιξε τὴ γῆ, γιὰ νὰ τοὺς σώσῃ μὲ τὸ δῶρο τοῦ νεροῦ.
Τὸ Αἰτωλικὸ ἀνακουφίσθηκε καὶ ἐξακολούθησε τὴν ἄμυνά του
μὲ ἀνανεωμένο ἠθικό.

Δὲν ἦταν ὅμως μόνον οἱ μαχηταὶ τῆς ξηρᾶς, πού συχνὰ ἔ-
βλεπαν ζωντανὴ τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ. Τὸν Θεὸν ἔνοιωθαν
δίπλα τους καὶ οἱ ναυμάχοι τοῦ Ἀγῶνος.

Μετά την τραγική καταστροφή της Σφακτηρίας από τὰ στίφη τοῦ Ἰμπραήμ, τὰ λίγα ἑλληνικά πλοῖα ποῦ ἦταν στό λιμάνι γιά νά μὴν ἀποκλεισθοῦν ἀπὸ τὸν αἰγυπτιακὸ στόλο, ποῦ ἔφραζε τὸ στόμιο, ἔκοψαν τὶς ἄγκυρες καὶ «διωλίσθησαν» ἔξω πρὸς τὰ ἀνοικτά.

Καθυστέρησε ὅμως ὁ «Ἄρης», μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ μποροῦσε νά σώσῃ τὸν Τσαμαδὸ. Ἄλλ' ὁ Τσαμαδὸς δὲν γυρνοῦσε. Ἦταν πάνω στὴ Σφακτηρία λαβωμένος ἢ αἰχμάλωτος ἢ εἶχε σκοτωθῆ. Καὶ τότε, ἐπειδὴ γινόταν ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή περισσότερο προβληματικὴ ἢ ἐξοδος, γιὰ τὴν πυκνώνονταν τὰ αἰγυπτιακὰ καράβια, ἀπεφάσισαν νά ἐπιχειρήσουν νά περάσουν ἀνάμεσα στό στόλο τοῦ Ἰμπραήμ.

Ὅλοι πάνω στὸν Ἄρη εἶχαν ἐπίγνωσι τοῦ τρομεροῦ κινδύνου. Καὶ τότε, ἐνῶ ἔκοβαν τὴν ἄγκυρα καὶ ἀνοίγαν τὰ πανιά, ἀνέβασαν στό κατάστρωμα τὴν εἰκόνα τῆς *Παναγίας*. Ἐνας ἱερεὺς ποῦ εἶχε διασωθῆ ἀπὸ τὴ Σφακτηρία ἔψαλε παράκλησι. Συγκινητικὲς στιγμὲς γιὰ τοὺς καπεταναίους καὶ τοὺς ναῦτες. Ὅλοι μὲ θερμὴ ψυχὴ ζητοῦσαν ἀπὸ τὴν Μεγαλόχαρη νά κάνῃ τὸ θαῦμα τῆς. Στὸ τέλος ἀσπάσθηκαν τὴν εἰκόνα καὶ ἔκαναν τάμα νά τὴν χρυσώσουν, ἂν ἐσώζοντο.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς ναύτας εἶπε, ὅταν ἀσπαζόταν:

— Παναγία μου ἂν δὲν μᾶς σώσῃς, θὰ χαθῆς καὶ σύ!

Ὁ «Ἄρης» προχωροῦσε σταθερὰ μὲ κυβερνήτας τὸν Βότση καὶ τὸν Σαχτούρη, ἐνῶ μῦδροι καὶ σφαῖρες τὸν κτυποῦσαν ἀπὸ παντοῦ. Τὸ κατάστρωμα εἶχε ξυλωθῆ ἀπὸ τὶς βολές. Τὰ πανιά του σκίσθηκαν. Τὸ τιμόνι του ἔσπασε. Παρ' ὅλη τὴν βροχὴ τῶν σφαιρῶν οἱ ναῦτες ἔτρεχαν παντοῦ, γιὰ νά διορθώσουν ὅ,τι μποροῦσαν καὶ νά μὴ χάσῃ τὸ σκάφος τὴν δυνατότητα νά κινήται.

Πλησίαζε νά νυκτώσῃ. Ὁ ἄνεμος ἔπεφτε. Καὶ ἡ θέσις τοῦ πλοίου γινόταν ἀπελπιστικὴ. Τότε ἡ Παναγία ἔκανε τὸ θαῦμα τῆς: Ἐνα νεφέλωμα κάθησε πάνω στό πλοῖο καὶ ἐκμηδένισε τὴν ὁρατότητα τῶν Αἰγυπτίων. Ἦταν σάν τὴν νεφέλη ἐκεῖνη, ποῦ κάποτε εἶχε σκεπάσει τὸν Ἰσραήλ. Ἔτσι καὶ τώρα ὁ Νέος Ἰσραήλ δοκίμαζε τῆς θείας ἐπεμβάσεως τὰ ἀποτελέσματα.

Μέσα ἀπὸ τὸ νέφος κατῶρθωσε νά διαπλεύσῃ ὁ «Ἄρης» καὶ νά φθάσῃ στό ἐλεύθερο πέλαγος ἔχοντας ἀπὸ τὸ πλήρωμά του δυὸ νεκροὺς καὶ ἑπτὰ τραυματίες, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Δημ. Σαχτούρη.

Ὁ ἱστορικὸς Διον. Κόκκινος σχολιάζει: «Εἶχε σωθῆ διατρητὸς ἀπὸ τὰ βλήματα, μὲ τὰ πανιά σχισμένα, μὲ τὰ σχοινιά αἰωρούμενα, μὲ τὰς κεραίας καὶ τὰ κατάρτια ἔτοιμα νά καταρρεύσουν, τραυματίας ἀλλόκοτος εἰς σχῆμα πλοίου ἐπὶ τῆς θαλάσσης, κινῶν εἰς τὰ νερὰ ἕνα πηδάλιον σπασμένον, ἀφοῦ ἄφησεν ὀπίσω του ἕνα ὀλόκληρον στόλον, ἀναμέσω τοῦ ὁποίου διέβη ὡς ἄυλος ἦρως, ὥστε νά καταστῆ σύμβολον ἑλληνικῆς δόξης».

Πόσα, ἀλήθεια, θαυμαστά γεγονότα, δὲν κατεργάζεται ἡ πίστις! Ὁλη τοῦ ἔθνους μας ἡ ἱστορία, ὡς τὸ 1940-1947 καὶ ὡς τὰ σήμερα αὐτὸ θροντοφωνεῖ: *Ὁ Θεὸς εἶναι κοντὰ μας, ὅταν ἐμεῖς σὰν κοινωνία, σὰν ἔθνος εἴμαστε κοντὰ στὸν Θεό.* Ὅταν ἡ ἄγκυρα τῆς ἐλπίδος μας εἶναι βυθισμένη στὸν Ὠκεανὸ τοῦ θεοῦ ἐλέους.

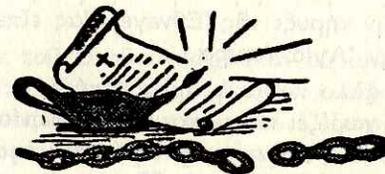
★ ★ ★

Τὸν πανελλήνιο πνευματικὸ χαρακτήρα τῆς Ἐθνεγερείας τονίζουν οἱ μελετηταὶ τῆς. Τὸ ὑπογραμμίζουν σάν ἕνα βασικὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα, ποῦ, ἂς μᾶς ἐπιτραπῆ νά τονίσουμε, κλείνει τὰ στόματα ὄσων ζήτησαν νά παρουσιάσουν τὴν Ἐπανάστασι σάν κατόρθωμα τῶν ὀλίγων. Ἦταν ἀγώνας ἐνὸς ὀλοκλήρου κόσμου, ὅπως τονίζει ὁ σοφὸς ἐρευνητὴς τῆς ἱστορίας Εὐάγ. Φωτιάδης:

«Ὁχι ἀρχαὶ φιλοσοφικῆς σχολῆς ἢ αἰρέσεως, ὄχι ἀναρροπικαὶ ροπαὶ οἰασδήποτε πολιτικῆς ἢ κοινωνικῆς μερίδος ἢ κόμματος, ἀλλ' *ἀγὼν ὀλοκλήρου ἱστορικοῦ κόσμου εἰς ὅλην τὴν ιδεώδη μεγαλοπρέπειάν του ὑπῆρξε ὁ ὑψηλότερος ἱστορικὸς χαρακτήρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*».

ἔλεγε συχνὰ ὁ θρωλικὸς ἄρχιστάτηγος τοῦ Ἀγῶνος, Θ. Κολοκοτρώνης.
«Ὁ Θεὸς τοῦ παντός μεθ' ἡμῶν ἔσεται»,

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΛΟΓΙΩΝ

Σ Ε ΚΑΘΕ εποχή υπάρχουν στα Έθνη, κοντά στις άφανείς και άγνωστες μάζες, και οι στρατιωτικοί και πολιτικοί ηγέται τους. Είναι και αυτοί σάρκα από την σάρκα του Έθνους τους. Έκπρόσωποι και σηματοφόροι ώρισμένων διαθέσεων και τάσεων, που φορέυς τους είναι ολόκληρο το Γένος.

Η άποστολή τους όμως συνίσταται στο να συγκεντρώνουν, οργανώνουν και κατευθύνουν προς τα εμπρός τους άσυστηματοποίητους παράγοντες του Έθνους, αφυπνίζουν και έμψυχώνουν τις διάχυτες και λανθάνουσες δυνάμεις του. Και ή δύναμις που συνέιχε όλους τότε τους Έλληνας με δεσμούς άλλους ήταν ο πόθος της Έλευθερίας, που ώπλισε τους στρα-

τιωτικούς ηγέτας του με πνεῦμα θυσίας, ἐγκατέρησι στίς δοκιμασίες καί στίς συμφορές. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ τῆς αὐταπαρνήσεως ἦταν στηριγμένο πάνω στὰ αἰώνια θάθρα τῆς πίστεως, ποὺ μετελαμπάδευαν στοὺς Ὀπλαρχηγούς καί στὰ παλληκάρια τους.

★ ★ ★

Νὰ ὁ Ἀσημάκης Ζαίμης. Τὴν παραμονὴ τῆς λήψεως ἀποφάσεως γιὰ τὴν κήρυξι τῆς Ἐθνεγερσίας εἶπε στοὺς συγκεντρωμένους στὴν Ἁγία Λαύρα:

«Δὲν μένει ἄλλο παρὰ ἡ ἄμεσος κήρυξις τῆς Ἐπαναστάσεως. Δὲν μᾶς χωρίζει πλέον καμμιά διαφωνία. *Ἄς ἀναπανθῶμεν ἀπόψε καὶ αὔριον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀφοῦ μεταλάβωμεν τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, ἃς προσευχηθῶμεν ὅλοι, κατὰ τὴν Δοξολογίαν εἰς τὸν Ἅγιον Ἀλέξιον καὶ τὴν Παναγίαν, νὰ μᾶς βοηθήσουν εἰς τὸν ἀνισον ἀγῶνα, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδύομεθα.* Αὔριον τὴν αὐτὴν ὥραν νὰ συναντηθῶμεν ἐνταῦθα, διὰ νὰ κανονίσωμεν τὰ τοῦ Ἁγῶνος».

★ ★ ★

Καὶ ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, μιὰ ἀπὸ τίς ἡγετικές μορφές τοῦ ἀγῶνος, ἔδωσε μὲ λίγα ἀπλᾶ λόγια ἀπὸ τὴν πρώτη ὥρα τῆς Ἐπαναστάσεως, τὸ βαθὺ πνευματικὸ νόημα τοῦ Ἱεροῦ Ἁγῶνος. Οἱ Ἕλληνες μπῆκαν στὴν Καλαμάτα στίς 23 Μαρτίου 1821, ὁ Ἁγᾶς μαζεύτηκε στὰ πιὸ ὄχυρά οἰκήματα τῆς πόλεως καὶ ἔστειλε τὸν ἀντιπρόσωπό του στὸ κονάκι, ποὺ ἦταν μαζεμένοι οἱ Πρόκριτοι καὶ οἱ Ὀπλαρχηγοί. Ὁ Κοκκίνης — ἔτσι λεγόταν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Πασᾶ — τοὺς εἶπε:

—Ὁ ἀγᾶς σᾶς χαιρετᾶ, καὶ ἐρωτᾶ νὰ τὸν εἰπῆτε, τί πράγματα εἶναι αὐτοῦνα ὁποῦ κάνετε, καὶ τί κλεφτοδουλειές, ὅπου μ' αὐτὲς θὰ χάσετε τὸν ραγιᾶ τοῦ Βασιληᾶ, καὶ τὴν ἀφεντιά σας; ἔτοῦτα τὰ πράγματα δὲν θὰ εὐγουν σὲ καλόν.

Τότε ὁ Π. Μαυρομιχάλης τοῦ ἀπάντησε μὲ τοῦτα τὰ γενναῖα λόγια:

—Ἀκούσαμεν ὅσα μᾶς εἶπες ἐκ μέρους τοῦ Ἁγᾶ σου, καὶ

ὅσα βλέπετε δὲν εἶναι κλεφτοδουλειές, εἶναι πράγματα στερεά, καὶ δὲν εἶναι μονάχα ἐδικὰ μας, εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Βασιλέων· διότι οἱ Ἕλληνες ἕως τώρα ὑπέφεραν τὰς τυραννίας καὶ τὰ θασανιστήριά σας τόσα χρόνια· διὰ τοῦτο ἡμεῖς δὲν εἶμαστε ὡσάν ἐσᾶς τύραννοι καὶ διώκται τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ μήτε θέλει καταδεχθῶμεν νὰ σᾶς πειράξωμεν εἰς τὸ παραμικρόν· ἀλλὰ καὶ ἐσεῖς μένετε εἰς τὰ ὀσπήτια σας ἀνενόχλητοι καὶ δίνετε δύο φλουριά ἢ κάθε φαμίλια τὸν χρόνον...».

Στὴν βοήθεια τοῦ Θεοῦ στηρίχθηκαν οἱ πρωτεργάται τῆς Ἐθνεγερσίας. Τὸν «Κύριον τῶν δυνάμεων» εὐχαριστοῦν. Δὲν οἰκειοποιοῦντο τοὺς θριάμβους των. Καὶ ἡ ἐξυπνάδα τους, καὶ ἡ ἀνδρειωσύνη τους ἐπαιζαν τὸ ρόλο τους. Ἦταν οἱ μικροὶ Δαυίδ, ποὺ νικοῦσαν τὸν ἐπηρμένο Γολιάθ. Ἀλλὰ σάν μικροὶ ποὺ ἦταν καὶ ἄσπλοι, ἔθλεπαν ὀλοφάνερα τὴν χάρι τοῦ Θεοῦ νὰ τοὺς κρατύνη, νὰ τοὺς δυναμώνη, νὰ τοὺς δῖνη φτερά, γιὰ νὰ διώκουν, μετρημένοι στὰ δάκτυλα αὐτοί, μυρίους ἐχθρούς.

Στίς 23 Μαρτίου 1821 μπῆκαν οἱ Ἕλληνες στὴν Καλαμάτα ὅπου ἔκαναν δοξολογία στοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη καὶ τοὺς ἄλλους ὀπλαρχηγούς *«εὐχαριστοῦντες καὶ δοξάζοντες τὸν Παντοδύναμον, ποὺ τοὺς βοήθησε νὰ καταλάβουν καὶ ἐλευθερώσουν τὴν Καλαμάτα χωρὶς νὰ χυθῆ αἷμα».*

Μὲ ἕνα «εὐχαριστῶ» στὸν Παντοδύναμο ἄρχισε ἡ μεγάλη περιπέτεια τοῦ Γένους, ποὺ πολλές φορές γονάτισε σὲ δοξολογία ὕστερα ἀπὸ ὑπέροχες νίκες. Ὑστερα ἀπὸ τὸν θρίαμβο στὰ Δερβενάκια ὁ Π. Μαυρομιχάλης γράφει στὸν Κολοκοτρώνη:

«Γενναϊότατε Στρατηγέ,

»Τὴν ἄμετρον χαρὰν καὶ ἐμψύχωσιν, ἣν ἐλάβομεν, ὅταν ἐπληροφόρηθῆμεν τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματά σας καὶ τὴν νίκην κατὰ τῶν ἀχρείων Ἀγαρηνῶν δὲν δυνάμεθα νὰ τὰ περιγράψωμεν. Ποῖα ἐγκώμια ἄξια τοῦ ὑποκειμένου σας νὰ συνεισφέρωμεν; Τῷ ὄντι ἐφάνητε ὡς ἄλλος Λεωνίδας, ὅστις ἐ-

κράτησε πόλεμον φρικτὸν εἰς τὰς Θερμοπύλας μὲ τριακοσίους μόνον ἄνδρας. Αὐτὸς εἰς τὰς Θερμοπύλας, ἡ γενναιότης σας εἰς τὰ Δερβενάκια μετ' ἄνδρῶν ὀκτακοσίων ἀντεπαρατάχθη-τε μὲ χιλιάδας ἐχθρούς.

»Ἴδου ἔξετε τὸ μνημόσυνον αἰώνιον ἐπὶ τῆς γῆς καὶ θέ-θαια τὰ ἥρωϊκὰ κατορθώματά σας θέλει ἐξιστορηθοῦν, κα-θὼς καὶ τῶν παλαιῶν ἡρώων. Ἄνδρίζεσθε, γενναῖοι ἦρωες. *Ἴδου ὁ Θεὸς μεθ' ἡμῶν ὃς ἐπάταξεν ἔθνη πολλὰ καὶ ἀ-πέκτεινε βασιλεῖς κραταιούς. Ὁ Παντοκράτωρ Θεὸς δὲν μᾶς ἀφήνει εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐχθροῦ. Ὁχι, ὄχι, θέ-θαια, ἀλλὰ εἶναι σύμμαχός μας κατὰ πάντα, καθὼς ἐμ-πράκτως πολλάκις τὸ εἶδομεν καὶ ἄμποτε εἰς τὸ ἐξῆς διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ καὶ διὰ τῆς ἐνεργείας καὶ γενναιότητός σας ν' ἀφανισθῆ ὁ ἐ-χθρὸς ἐξ ὀλοκλήρου. Εἶθε γένοιτο, γένοιτο...».*

Κι ἀργότερα μετὰ τὴ νικηφόρα μάχη τοῦ Καρπενησίου καὶ τὸν ἔνδοξο θάνατο τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὁ Πετρόμπεης Μαυ-ρομιχάλης σὲ διακήρυξί του πρὸς τὸ λαό, εὐχαριστεῖ τὸν Ὑ-ψιστο:

«Ἴδου δάκτυλος Κυρίου, φίλτατοι Ἕλληνες! Ἴδου ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων συμμαχεται κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χρι-στιανικοῦ ὀνόματος, καὶ ὀλίγοι στρατιῶται νικοῦν καὶ κατα-φανίζουν ἀναρίθμητα σμήνη τυρράνων. Ἴδου ὁ Στρατὸς καὶ ὁ Πατριωτισμὸς θριαμβεύουν. Ἄρα πατριωτισμὸν μόνον ζη-τεῖ ὁ Θεὸς ἀπὸ ἡμᾶς, καὶ μαχομένους διὰ τὰ ἱερώτερα πράγματα δὲν μᾶς ἐγκαταλιμπάνει πώποτε. Καὶ ποῖος Ἕλ-λην ἀραγε μὲ ἀληθῆ πατριωτισμὸν μαχόμενος δὲν ἐνίκησε; Ποῖος εὐαίσθητος Ἕλλην ἀκούει τοιαύτας ἀνδραγαθίας καὶ δὲν ἐνθουσιάζεται καὶ δὲν φιλοτιμεῖται νὰ πολεμήσῃ καὶ ν' ἀποθάνῃ τοιοῦτον ἔνδοξον θάνατον, ὡς ὁ Μπότσαρης; Ποῖος Ἕλλην δὲν εὐχαριστεῖται ν' ἀποθάνῃ διὰ τὴν πίστιν καὶ διὰ τὴν πατρίδα;...».

Πολέμαρχος καὶ συγχρόνως Κήρυκας τῶν Αἰώνιων Ἀλη-θειῶν σ' ὅλες τὶς φάσεις τῆς ζωῆς καὶ σ' ὅλους τοὺς ἀγῶνας του παρουσιάσθηκε ὁ Π. Μαυρομιχάλης. Ἦταν μιὰ διπλῆ

προσφορά, τόσο ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμη στὰ μεγάλα ἐκεῖνα χρόνια!

* * *

Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ὑπῆρξε μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἀ-γνές καὶ θαθεῖα πνευματικὲς μορφές τοῦ ἀγῶνος. Ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη, γαλουχημένος μὲ τὰ νάματα τῆς πίστεως καὶ φλογερὸς πατριώτης, ὅσο ἔμεινε Ἀρχηγὸς τοῦ ἐπαναστατημένου Γένους ἀλλὰ καὶ κατόπιν, μὲ τὴν δρᾶσι του καὶ τὰ λόγια του ἦταν κήρυκας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος. Τὰ λόγια του δὲν φανέρωναν μιὰ τυπικὴ θρησκευτικότητα, ἡ ζωὴ του δὲν ἦταν ἀντίθετος ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἔλεγε. Τὰ ἐγγρα-φά του καὶ οἱ πράξεις του δείχνουν ἕναν καλλιεργημένο πιστό.

Ὅταν κατεβαίνῃ στὴν Ἑλλάδα, σὰν ἐντολοδόχος τοῦ Ἀ-δελφοῦ του ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγία τοῦ Ἀγῶνος φθάνοντας στὴν Ὑδρα γράφει στίς 8 Ἰουνίου 1821:

«Εὐγενέστατοι καὶ φιλογενέστατοι Ἐφοροὶ τῆς Πελο-ποννήσου,

»Μετὰ ἐπίπνον ὀδοιπορίαν καὶ θαλασσοπορίαν ὁ Παντο-δύναμος Θεὸς καὶ Ὑπέροτος προστάτης τῆς κοινῆς Πατρίδος μὲ ἠξίωσε νὰ φθάσω εἰς Ὑδραν κατὰ πρῶτον, ἐξ ἧς στέλλω τὸ παρὸν...».

Μὲ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὴν θεῖα Πρόνοια ρίχνεται ἀπὸ τὶς πρῶτες ἡμέρες στὴν μεγάλη προσπάθεια. Περιοδεύει τὴν Πελοπόννησο, μετέχει σὲ μάχες, εἶναι στὴν πολιορκία τῆς Τρι-πολιτσᾶς, ὅλους τοὺς συμβουλευε, τὰ παλληκάρια τὰ ἐμψυ-χώνει. Ἐπαναλαμβάνει συχνά:

«Ὁ Παντοδύναμος Θεός, ὁ Βασιλεὺς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὁ διαφενδευτὴς τῶν ἀδικουμένων καὶ Πα-τῆρ τῶν ὀρφανῶν ἀπεφάσισε νὰ παύσῃ τὰς ἀδικίας καὶ ἀνομίας, καὶ ἐσήκωσεν εἰς τὰ ἄρματα τὸ Γένος τῶν Χρι-στιανῶν».

Μὲ λίγες λέξεις ὁ εὐγενικὸς καὶ ἄκαμπτος ἐκεῖνος ἀγω-νιστὴς τοῦ 21 μᾶς δίνει τὴν θαυτέρη ἀνατομία τῆς Ἐπανα-στάσεως. Καὶ μᾶς παρουσιάζει τὸν Βασιλῆα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς Προστάτη τῶν ἀδικουμένων, Πατέρα τῶν ὀρφανῶν.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν πίστι διαπνέονται καὶ τὰ ἔγγραφα ποῦ ἔστειλε, στὶς ἀρχὲς τοῦ αἵματηροῦ καὶ σκληροῦ ἐκείνου πολέμου, στὰ διάφορα τμήματα τῆς ἐλλαδικῆς γῆς, ποῦ ξεσηκωνοῦνταν νὰ ἀποτινάξουν τὸν ζυγὸ τῆς δουλείας. Μαζῆ μὲ τὶς ὁδηγίες ποῦ ἔδινε γιὰ τὴν καλύτερη ὀργάνωσι τοῦ Ἀγῶνος, δὲν παρέλειπε νὰ τονίσῃ στοὺς γενναίους πολεμάρχους, ὅτι ἡ πίστις στὸ Θεὸ θὰ δώσῃ τὴ νίκη.

Γράφει στοὺς Ρουμελιώτας:

«*Σὰς ἀσπάζομαι ἀσπασμῶ πατριωτικῶ καὶ εὐχομαι παρὰ Θεοῦ δύναμιν εἰς τὰ ἱερὰ ὄπλα σας*».

Εὐχόταν τὴν «παρὰ Θεοῦ δύναμιν», ζοῦσε μὲ τὴν ἐνίσχυσι τῆς θείας δυνάμεως σ' ὅλη τὴν διάρκεια τοῦ Ἀγῶνος ὁ Δημ. Ὑψηλάντης, ἀφήνοντάς μας ἕνα ἀξιομίμητο παράδειγμα.

Ὅλοι μας κάποια στιγμή ἔχουμε ὑποκλιθῆ μπρὸς στὴν ἡρωϊκώτερη μορφή τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821, στὸν *Θεόδωρο Κολοκοτρώνη*, τὸν θρυλικὸ Γέρο τοῦ Μωρηᾶ. Εἶναι γνωστὰ τὰ κατορθώματά του, ἀλλὰ γνωστὴ καὶ ἡ *βαθειά του Πίστις* στὸ Χριστὸ καὶ ἡ φλογερὴ του ἀγάπη στὴν Ἑλλάδα, ποῦ τὸν παρακινούσαν σ' ὅλες τὶς γενναῖες τῆς ζωῆς του πράξεις. Ἔλεγε:

«Ὅταν ἀποφασίσαμεν νὰ κάμωμεν τὴν Ἐπανάστασι, δὲν ἐσυλλογισθήκαμε, οὔτε πόσοι εἴμεθα, οὔτε πὼς δὲν ἔχουμε ἄρματα, οὔτε ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐβαστοῦσαν τὰ κάστρα καὶ τὰς πόλεις, ἀλλὰ, ὡς μία θροχή, ἔπεσε εἰς ὅλους μας ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐλευθερίας, καὶ ὅλοι, καὶ οἱ κληρικοί, καὶ οἱ προεστοί, καὶ οἱ καπεταναῖοι, καὶ οἱ πεπαιδευμένοι, καὶ οἱ ἔμποροι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ὅλοι ἐσυμφωνήσαμεν εἰς αὐτὸ τὸ σκοπὸ, καὶ ἐκάμαμεν τὴν Ἐπανάστασι».

Καὶ ἡ πρώτη του προκήρυξις στὸ λαὸ ἐτόνιζε:

«Ἡ ὥρα ἔφθασε! Τὸ στάδιον τῆς δόξης καὶ τῆς ἐλευθερίας ἠνοιχθῆ· τὰ πάντα ἰδικὰ μας καὶ ὁ Θεὸς τοῦ παντὸς μεθ' ἡμῶν ἔσεται. Μὴ πτοῆσθε εἰς τὸ παραμικρόν».

Καὶ ἀμέσως, ὅπως μᾶς λέει στὴν αὐτοβιογραφία του

(γραμμμένη ἀπὸ τὸν Τερτσέτη) ἔφτιαξε δυὸ Σημαῖες μὲ Σταυρὸ καὶ μὲ τὰ γράμματα ΙΧΝΚ (Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ) καὶ ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Καλαμάτα γιὰ τὴν Τρίπολι. Στὰ χωριά ποῦ περνοῦσε, χτυποῦσαν οἱ καμπάνες, οἱ ἱερεῖς ἔβγαιναν μὲ τὰ ἐξαπτέρυγα, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιὰ γονάτιζαν καὶ ἔκαναν δεήσεις.

Γρήγορα ὅμως ὁ πρῶτος ἐνθουσιασμὸς ἔσβησε. Ὁ Ἄναγνωσταρᾶς, ὁ Μαυρομιχάλης, ὁ Παπαφλέσσας τραβοῦν γι' ἄλλοῦ. Ὁ Κολοκοτρώνης ἀπομένει κατάμονος μὲ τὸ ἄλογο τοῦ στὴν Καρύταινα. Τί θὰ κάνῃ; Τί μπορεῖ νὰ κάνῃ ἕνας μονάχος, ὀλομόναχος; Τὸ πᾶν! Ὅταν φλογίζῃ τὴν καρδιά του ἡ φλόγα τῆς πίστεως.

Ἄλλ' ἄς ἀφήσουμε τὸν ἴδιο τὸν Γέρο νὰ μᾶς διηγηθῆ τί ἔκανε:

«Ἐκατσα ποῦ ἐσκαπέτισαν μὲ τὰ μπαῖράκια τους, ἀπὲ ἐκατέθηκα κάτω ἦτον μιὰ ἐκκλησιά εἰς τὸν δρόμον, ἡ Παναγία στὸ Χρυσοβίτσι, καὶ τὸ καθησιό μου ἦτο ὅπου ἔκλαιγα τὴν Ἑλλάδα».

Σίμωσε, ἔδεσε τὸ ἄλογό του σ' ἕνα δένδρο, μπῆκε μέσα, γονάτισε:

—Παναγιά μου, εἶπε, ἀπὸ τὰ θάθη τῆς καρδιάς του, καὶ τὰ μάτια του δάκρυσαν. *Παναγιά μου, βοήθησε καὶ τούτῃ τῇ φορᾷ τοὺς Ἑλληνας νὰ ψυχωθοῦν*.

Ἐκανε τὸν σταυρὸ του. Ἀσπάσθηκε τὴν εἰκόνα τῆς, βγῆκε ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι, πήδησε στ' ἄλογό του κι ἔφυγε.

Σὲ λίγο μπροστά του ξεπετάγονται ὄχτῳ ἄρματωμένοι: ὁ ἐξάδελφός του Ἀντώνης Κολοκοτρώνης καὶ ἑπτὰ ἀνήψια του.

—Κανεῖς δὲν εἶναι στὴν Πιάνα, τοῦ εἶπε ὁ Ἀντώνης, οὔτε στὴν Ἀλωνίσταινα. Εἶναι ὅλοι φευγάτοι.

—Ἄς μὴν εἶναι κανεῖς, ἀποκρίθηκε ὁ Γέρος. Ὁ τόπος σὲ λίγο θὰ γιομίση παλληκάρια. Ὁ Θεός, πρόσθεσε μὲ τὴν θροντερή του φωνή, *ὑπέγραψε τὴν λευτεριά τῆς Ἑλλάδος καὶ δὲν θὰ πάρῃ πίσω τὴν ὑπογραφή του*.

Καὶ πράγματι δὲν τὴν ἀνακάλεσε, γιὰτὶ οἱ Πολέμαρχοι ἐκεῖνοι πίστευαν στὴν ἱερότητα τοῦ Ἀγῶνος, ὅταν ἔπαιρναν τὰ ὄπλα ὄχι γιὰ νὰ δουλώσουν ἄλλους, ἀλλὰ νὰ ξανακερδίσουν τὸ οὐράνιο δῶρο τῆς ἐλευθερίας.

Βαθειά ήταν ἡ πεποίθησις τοῦ Γέρου τοῦ Μωρηᾶ στήν ἰερότητα τοῦ Ἁγῶνος καί θεωροῦσε ἁγίους, ὄσους γιά τήν πίστι καί τήν πατρίδα θυσίαζαν καί τήν ζωή τους.

Μετά τήν μάχη τοῦ Βαλτεσίου, οἱ Ἕλληνες θρῆκαν τὰ πτώματα δυο συντρόφων τους κομματιασμένα ἀπό τοὺς Τούρκους. Τὸ θέαμα ἦταν φρικτὸ καί οἱ Ἕλληνες ἀμάθητοι ἀκόμα στὰ αἵματα δὲν ἤθελαν νὰ τοὺς σηκώσουν, γιά νὰ τοὺς θάψουν. «Ἐκιτρινίσαμε ἀπὸ τὸ φόβο μας», γράφει ὁ Φωτάκος. Ὁ Κολοκοτρώνης ὅμως γιά νὰ τοὺς δώση θάρρος, μάζεψε μοναχὸς τὰ κομμάτια τῶν νεκρῶν καί φώναξε στοὺς στρατιῶτες:

—Αὐτοὶ μωρὲ εἶναι ἅγιοι, πού σκοτωθήκανε γιά τήν πατρίδα. Αὐτοὺς φοβάστε, τοὺς ἁγίους;

Τὰ λόγια τοῦ θρυλικοῦ Γέρου συγκίνησαν τὰ παλληκάρια, πού ἔσπευσαν νὰ θάψουν τοὺς κρεουργημένους πολεμιστάς.

Στὴν ἐπιδρομὴ τοῦ Δράμαλη καλεῖ τὰ παλληκάρια του νὰ πολεμήσουν μὲ βοηθὸ καί συμπαραστάτη καί συμπολεμιστὴ τὸν Θεό. Δὲν στηρίζεται ὁ πρωτεργάτης αὐτὸς τῆς Ἐθνεγερσίας μας στήν ἰκανότητά του, στήν ἐξυπνάδα του, στήν κατατωσύνη του, οὔτε στὴ βοήθεια ἀνθρώπων. Στις δύσκολες ὄρες καταφεύγει στὸν Κύριο.

Πρὶν ξεκινήσουν γιά τὰ Δερβενάκια, ὅπου θὰ ἔδινε τὴν ἱστορικὴ μάχη, «ἄρματώνεται, φορεῖ τὴν περικεφαλαία του» καί κάτω ἀπὸ τὸν πελώριο πλάτανο, στήν Τριπολιτσά, λέει τοῦτα τὰ γεμάτα πνοὴ λόγια στὰ παλληκάρια του:

—Ἕλληνες, ἐσεῖς δὲν ἤσαστε πού γιά τὴν ἀγάπη τῆς πατρίδος καί τὴν πίστι τοῦ Χριστοῦ σηκώσατε τ' ἄρματα καί τὴ σημαία τοῦ Σταυροῦ; Ἕλληνες! Καί αὐτοὺς θὰ τοὺς νικήσουμε. *Εἶναι θέλημα τοῦ Θεοῦ. Εἶναι κοντά μας καὶ μᾶς βοηθάει, γιατί πολεμάμε γιά τὴν πίστι μας, γιά τὴν πατρίδα μας, γιά τοὺς γέροντες γονιούς, γιά τ' ἀδύνατα παιδιὰ μας, γιά τὴ ζωὴ μας, τὴ λευτεριά μας... Καὶ ὅταν ὁ δίκαιος Θεὸς μᾶς βοηθά, ποιοὺς ἐχθρὸς ἡμπορεῖ νὰ μᾶς κἀνη καλὰ;* Ἕλληνες! Στ' ἄρματα! Θὰ τοὺς συντριψομε μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Θεοῦ».

Τὰ γενναῖα τοῦτα λόγια τοῦ Γέρου τοῦ Μωρηᾶ φανερῶνουν τὴν πεποίθησί του *στὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ*. «Εἶναι κοντά μας καί μᾶς βοηθάει», εἶπε καί τὸ πίστευε. Τὸ πίστευε, γι' αὐτὸ καί πολεμοῦσε σὰν λιοντάρι. Τὸ πίστευε καί γι' αὐτὸ προσπαθοῦσε νὰ τὸ ἐμπνεύση καί στὸν στρατό του. Ὅποιος ἔχει συναθλητὴ τὸν Κύριο τοῦ οὐρανοῦ, αὐτὸς, ὁ ἥρωας τῶν ἡρώων μᾶς τὸ τονίζει, αὐτὸς εἶναι ἀήττητος. «Ὅταν ὁ δίκαιος Θεὸς μᾶς βοηθά, ποιοὺς ἐχθρὸς ἡμπορεῖ νὰ μᾶς κἀνη καλὰ;» ρωτᾶει. Κανεὶς εἶναι ἢ ἀπάντησις. Ἀπάντησις πού εἶχε δοθῆ καί αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸν προφητάνακτα Δαυὶδ στὸν ψαλμὸ του: «Καὶ ἐὰν πορευθῶ ἐν μέσῳ σκιάς θανάτου, οὐ φοβηθήσομαι, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ». Αὐτὸς δίνει τὴν δύναμι. ὁ ἕνας νὰ καταδιώξη χιλιάδες.

Ἄλλὰ ἀκοῦστε τὸν ἴδιο τί εἶπε καί λίγη ὥρα πρὶν ἀρχίσῃ ἡ μάχη ἐκείνη, γιά τὴν ὁποία, σὰν ἡγέτης καί ἀπόστολος μαζί, προετοίμαζε τοὺς ἄνδρας του:

—Ἕλληνες... ἀπόψε ἦλθεν ἡ τύχη τῆς πατρίδος μας καί μοῦ εἶπεν ὅτι θὰ εἴμεθα νικηταὶ τόσο πολύ, ὅπου ἄλλην νίκη καλυτέραν ἀπὸ τὴν σημερινὴν δὲν ἐκάμαμεν, ἀλλ' οὔτε θέλομεν κάμει. Ἔχω τόσην βεβαιότητα, ὥστε ἡμπορῶ νὰ σᾶς εἰπῶ νὰ μὴν πάρετε οὔτε τὰ ἄρματά σας, διὰ νὰ πάρωμεν τῶν Τούρκων. *Σήμερα καθεὶς ἀπὸ ἡμᾶς θὰ καταδιώκη πολλούς*. Θὰ πάρετε λάφυρα πολλὰ καί τοὺς θησαυροὺς τοῦ Ἁλῆ πασσᾶ θὰ τοὺς μοιράσετε μὲ τὸ φέσι. Τὰ φλωριά, τὰ ὁποία ἔχουν οἱ Τούρκοι, εἶναι χρήματα χριστιανικά. Τὰ εἶχεν ὁ τύραννος τῆς Ἡπείρου παρμένα ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς μας. Ὁ Ἅγιος Θεὸς μᾶς τὰ ἔστειλε καί εἶναι κελεποῦρι δικό μας. Αὔριον αὐτὴν τὴν στιγμὴν θὰ σᾶς ἰδῶ ὄλους μὲ τὰ ἄρματα τῶν Τούρκων, μὲ τὰ ἄλογά τους, λαμπροφορεμένους μὲ τὰ ροῦχα τους. *Ὁ Θεὸς εἶναι μὲ ἡμᾶς*. Νὰ μὴ σᾶς μέλη τίποτε. Πηγαίνετε νὰ ἐτοιμασθῆτε καθὼς σᾶς εἶπα καί νὰ ἔλθετε ἐδῶ ὄλοι νὰ ξεκινήσωμε μαζῆ».

«Ὅταν ὁ Κολοκοτρώνης ἔλεγεν ὅτι τοῦ ὠμίλησεν ἡ τύχη τῆς πατρίδος, ἐννοοῦσεν ὅτι εἶδεν εἰς τὸ ὄνειρόν του τὴν Παναγίαν. Καί αὐτὸ ἐπροξενούσε πάντοτε θαθεῖαν αἰσθησὶν εἰς τοὺς στρατιώτας», σημειώνει ὁ ἱστορικὸς Δ. Κόκκινος.

Κατόπιν ἔγινε δέησις στήν Παναγία ἀπό τὸν ἱερέα Γεώργιον Παπαζαφειρόπουλον καὶ ἔτσι ἄρχισε ἡ μάχη ἐκείνη, πού κατέληξε στὸν θρίαμβο τῶν ἑλληνικῶν ὄπλων.

Ἡ πίστις στὸν Θεὸ συντρόφευσε τὸν γενναῖο Πολέμαρχο καὶ στὶς δύσκολες στιγμὲς τῆς ζωῆς, ὅταν ἔγινε τὸ θῦμα τῆς διχονοίας καὶ φυλακίσθηκε στήν Ὑδρα. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσί του, στὰ χρόνια τοῦ Ἱμπριαῖμ συχνὰ φανέρωνε, πὼς ἐμπιστευόταν κάθε προσπάθεια στὰ χέρια τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ καὶ στήν εὐχὴ τῆς Παναγίας.

Ἔλεγε τὰ τραγικὰ ἐκείνα χρόνια, πού πῆγαινε νὰ σθῆ-ση ἡ Ἐπανάστασις:

«Ἐγὼ κατὰ χρέος μου καὶ κατὰ τὸν ὁποῖον ἔδωσα ἱερὸν ὄρκον μου νὰ θυσιάσω ὑπὲρ τῆς Πατρίδος μου καὶ τὴν τελευταίαν ρανίδα τοῦ αἵματος δὲν ἀπελπίζομαι. *Ἔχω τὸ θάρρος μου εἰς τὸν προστάτην τῆς Ἑλλάδος Θεόν*, γι' αὐτὸ καὶ ἐνεργῶ πᾶν ὅτι δύναμαι, γράφω, παρακινῶ καὶ προσκαλῶ ὅλους τοὺς ἀγωνιστάς».

Ὁ Γέρος τοῦ Μωρηᾶ μετὰ τὴν ἴδια πίστι ἀπευθύνεται τὴν ὥρα ἐκείνη καὶ στοὺς ξένους. Γράφει στὸν ἀμερικανὸ φιλέλληνα Ἐδουάρδον Ἐβερет καὶ «πρὸς ἅπαντας τοὺς φιλέλληνας τῶν Ἠνωμένων Ἐπαρχιῶν τῆς Ἀμερικῆς» ἀνάμεσα σ' ἄλλα:

«... Σήμερον ὁ ἐχθρὸς ἐνώνει πολυαριθμοὺς δυνάμεις τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Οἱ δὲ Ἕλληνες μ' ὅλα ταῦτα ὁμόσαντες μίαν φορὰν ἢ νὰ ζήσωσιν ἐλεύθεροι ἢ νὰ ἀποθάνωσι ὡς οὐδὲν λογιζόμενοι τὰς δυνάμεις ταύτας, ἀσπάζονται τὴν ἐλευθερίαν ἢ ἀπεκδέχονται εὐχαρίστως τὸν *ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος θάνατον*... Πιστεύω πὼς εἴσθε εὖνους δι' ἡμᾶς, ἡ φύσις καὶ ἡ τύχη σᾶς ἐχάρισαν μέσα ἱκανά, ὥστε ἠμπορεῖτε ὅταν θελήσετε νὰ προσκαλέσετε τοὺς συμπατριώτας σας εἰς συμπάθειαν διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ προμηθεύσετε βοήθειαν εἰς αὐτήν, ἣτις εὐγνωμονοῦσα εἰς τὰς εὐεργεσίας, θέλει ἀποθανάτισαι τὰ ὄνόματα τῶν εὐεργετῶν τῆς...».

Μὲ τοῦ Θεοῦ τὴν συμπαράστασι πέτυχε τόσες καὶ τόσες νίκες, κατήγαγε ἀληθινούς θριάμβους ὁ Γένος τοῦ Μωρηᾶ,

πού στιγμὴ δὲν ξεχνᾷ τὸν Εὐεργέτη του καὶ τῆς Ἑλλάδος του τὸν Προστάτη.

Μετὰ τὴν νίκη στὸ Βαλτέτσι — ἀπὸ τὶς πρώτες νίκες τοῦ Ἀγῶνος — τὰ παλληκάρια κύκλωσαν τὸν Κολοκοτρώνη, γιὰ νὰ τοῦ δείξουν τὴν εὐγνωμοσύνη τους. Κι ἐκεῖνος ἀνέθηκε σὲ μιὰ πέτρα καὶ τοὺς εἶπε:

—«Ἕλληνες! Τοῦτες οἱ ἡμέρες 12-13 Μαΐου 1821, θὰ δοξάζονται αἰῶνας αἰώνων, ἕως οὔ στέκει τὸ Ἔθνος, διότι ἦταν ἡ ἐλευθερία τῆς Πατρίδος. Εἶναι δόξα ἰδική σας καὶ τοῦ Γένους, ὅπου μὲ 23 ὄρες ἀδιάκοπο πόλεμο θαστάξατε τὴν Τουρκία καὶ πατήσατε τὸν περήφανο Ἀγᾶ γιὰ πάντα. *Μὰ πρώτα εἶναι δόξα τοῦ Θεοῦ μεγάλη αὐτὸ πού γίνηκε*. Γι' αὐτὸ σᾶς λέω σήμερα γιὰ νὰ τὸν δοξολογήσουμε πρέπει ὅλοι νὰ νηστεύουμε. Καὶ νὰ νηστεύουμε πάντα τέτοια ἡμέρα!»

Ἐδῶ μόνο συναντᾶμε τὴ νηστεία σὰν μέσο δοξολογίας πρὸς τὸν Θεό. Εἶναι κι αὐτὸς ἕνας τρόπος, μιὰ μικρὴ θυσία, μιὰ ἐλάχιστη προσφορά, πρὸς τὸν «Δωρεοδότην» Θεό.

Δὲν εἶναι ὅμως ἡ μόνη φορὰ, πού ὁ πρωτεργάτης τῆς νίκης ζητᾷ ἀπὸ τὸ λαό του νὰ δοξολογήσῃ τὸν Νικητῆ. Καὶ ἀργότερα μετὰ κάθε νίκη στὸν Παντοδύναμο θὰ ἀναπέμψῃ τὰς νικητηρίους εὐχάς, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἔγγραφο πού ἔστειλε στήν Κυβέρνησι μετὰ τὴν ἄλωσι τοῦ Ναυπλίου μετὰ ἡμερομηνία 1 Δεκεμβρίου 1822. Γράφει:

«*Εἰς δόξαν τοῦ ἀητητήτου Σταυροῦ καὶ τοῦ Πρωτοκλήτου Ἀνδρέα*.

»Ἐπερτάτη Διοίκησις.

»Χθὲς εἰσήλθομεν εἰς τὸ υπερήφανον Παλαμήδι καὶ ὑψώσαμεν τὰς νικητικὰς τοῦ Σταυροῦ σημαίας μετὰ τρόπον ἀνήκοντα εἰς τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ... *Δόξα εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Ἀνδρέα*.

»Ἡ κατάληψις τοῦ φρουρίου ἔγινε διὰ θαύματος τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, ὅστις ἐμώρανε τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἔφυγον ὅλοι ἀπ' ἐδῶ καὶ κατέβησαν κάτω...».

Ἐπέροχη ἦταν καὶ ἡ σκηνή, πού διαδραματίσθηκε ἀργότερα μπρὸς στήν Ἀκροκόρινθο, ἰσχυρὸ φρούριον τοῦ ἐχθροῦ,

πού κράτησε έννηά μήνες καί τώρα θρισκόταν στά χέρια τών 'Ελλήνων.

Μπρός από την πύλη της 'Ακροκορίνθου θρισκόταν ό Τοῦρκος Φρούραρχος, πού έδωσε τά κλειδιά στον Κολοκοτρώνη καί του εΐπε:

—Χαλάλι σας, χαλάλι σας.

Ό Κολοκοτρώνης πήρε τά κλειδιά, έκανε μέ μιá σημαία καί κατ' άλλους μέ την όμπρέλλα του 'Επισκόπου 'Ιωνά τó **σημείον του Σταυροῦ** πάνω στην πύλη καί κραύγασε:

—'Εμπάτε, 'Ελληνες!

Μπήκε πρώτος ό Γέρος καί ό στρατός τον áκολουθοῦσε. Στην πύλη έφιππος στεκόταν ό 'Επίσκοπος καί εύλογοῦσε τά παλληκάρια.

Δέν εΐναι θέβαια μόνο τούτα τά γεγονότα πού αναφέραμε. Όλη ή ζωή του Κολοκοτρώνη καί όλοι οί λόγοι του την ίδια πίστι μάς παρουσιάζουν.

Στενός συνεργάτης του Θ. Κολοκοτρώνη ήταν ό Γ. Τερτσέτης. Πολέμησε στο πλευρό καπεταναίων καί όπλαρχηγών, έγραψε τ' άπομνημονεύματα του Γέρου του Μωρηά καί άλλων άγωνιστών, έξεφώνησε πολλούς λόγους, έδημοσίευσε άρθρα καί ποιήματα. Σ' ό,τι όμως εΐπε καί όπου έδρασε ό Τερτσέτης στάθηκε κήρυκας της όμονοίας καί της αγάπης του Χριστοῦ. Ήταν θαθύτατα Χριστιανός, θαθύτατα άνθρωπος καί ήρωϊκός άγωνιστής.

Ήλεγε συχνά:

«Πώς άσωμεν την ώδην Κυρίου επί γης άλλοτρίας!», θρηνολογοῦσαν εΐς την δουλείαν οί λύρες τών 'Ελλήνων' ή έλληνική γή εΐχε γίνει ξένη, πάγξενη διá τά τέκνα της' πώς νά δοξολογήσωμεν τον "Υψιστον!.. Πατρίδα έζητοῦσαν νά οϊκοδομήσουν καί ό Πατριάρχης καί ό Κολοκοτρώνης καί ό 'Υψηλάντης. Τό έτος 1821 συγκέντρωσε, συμπύκνωσε την σύμπραξιν, πάτριον κτίριον οϊκοδομήθη, έρρίχθησαν τά θεμέλια».

Καί τά θεμέλια ήταν καί γιά τον Τερτσέτη ή πίστις στον Θεό καί ή αγάπη στην πατρίδα. Πίστις όμως όχι έπιφανειακή, όχι άόριστη σέ άχρουν Θεό, αλλά σέ Θεό Παντοκράτορα,

σέ ψυχή άθάνατη, σέ αϊωνιότητα καί παράδεισο.

Γράφει:

«"Ω, θλάσφημος, θλάσφημος όποιος άρνεΐται ή δέν έννοεΐ την άθανασίαν τών ψυχών! "Ας θρηνήσωμεν εΐς την πλάνην του, άς φωτίσωμεν τον σκοτεινόν του δρόμον μέ τά ιερά λόγια της θρησκείας».

Καί την πίστι του γιά τίς όμορφίες του παραδείσου την περιγράφει μέ τούς έξής στίχους:

«'Ελαμπε καί υπέρλαμπρο
τό φώς του Παραδείσου,
πού όποιος φωτεινότερος
ήλιος στην γήν άστράφτει
τυφλής νυκτός θά ώμοιαζε
σκοτάδι πυκνωμένο.
'Αγγέλοι δισκοπότηρα
στά χέρια τους κρατοῦσαν,
άλλοι κρατοῦνε θυμιατά,
παλαιάν Γραφήν ή νέαν,
εΐς μέγα δισκοπότηρον
ήτον Χριστοῦ τό αίμα,
ήτον εΐς άλλα πλιό μικρά
μαρτύρων καί άγίων».

Ή θερμή αὐτή πίστις στις αϊώνιες αλήθειες έδινε καί στον Τερτσέτη τό κουράγιο νά υπομένη καί κόπους καί ταλαιπωρίες, γιά την ανάστασι του Γένους. Εΐναι αὐτή, πού όδηγεΐ όλους στις κορυφές της υπερτάτης προσφορᾶς.

'Αγνός, άνιδιοτελής, φλογερός, πιστός ήταν καί ό **Στρατηγός Μακρυγιάννης**. 'Από τά ώραιότερα καί πνευματικώτερα ντοκουμέντα της 'Ελληνικής 'Επαναστάσεως εΐναι τά 'Απομνημονεύματά του. Σ' αὐτά καθρεπτΐζεται άνάγλυφα ή πορεία της ζωής του, στηριγμένη καί θεμελιωμένη στα θάθρα της πίστεως καί της άρετής.

Θὰ χρειάζονταν σελίδες πολλές γιὰ νὰ παρουσιάζαμε ὅλα τὰ στοιχεῖα, πὺ συγκροτοῦν τὴν πνευματικὴ του προσωπικότη-
τα. Ἄς περιορισθοῦμε σὲ λιγοστὰ κείμενα πὺ ὥστόσο μᾶς δίνουν μιὰ εἰκόνα τοῦ πνευματικοῦ ἐκείνου ἀνθρώπου, τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη.

Λίγες στιγμὲς πρὶν ἀπὸ μιὰ μάχη, στὶς ἀρχὲς τοῦ Ἄγῶ-
νος, τὰ παλληκάρια τοῦ λένε:

—Δὸς μας μίαν φορὰ κρασί νὰ πιοῦμεν ἀπὸ τὸ χέρι σου.

Τοὺς ἔδωσε. Καὶ τοῦ εἶπαν πάλι:

—Δῶσε μας καὶ τὴν εὐχὴ σου.

Τοὺς εἶπε τότε:

—*Ἔχετε πρῶτα τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ παντός τὴν εὐχὴ καὶ τῆς Πατρίδος.*

Καὶ συνεχίζει στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του: «Σηκώθηκαν ὅλοι καὶ βγαίνουν ἐναντίον τῶν Τούρκων εἰς τὰ χαρακώματά τους καὶ τοὺς τσακίζουν...».

Λίγο καιρὸ ἀργότερα ἐκεῖ πὺ ὁ Μακρυγιάννης ἔφτιαχνε τὶς θέσεις του στοὺς Μύλους ἦρθε μιὰ μέρα ὁ Δεριγνὺ νὰ τὸν δῆ:

Διηγεῖται ὁ ἴδιος:

«Μοῦ λέγει: Τί κάνεις αὐτοῦ; Αὐτὲς οἱ θέσεις εἶναι ἀδύ-
νατες· τί πόλεμον θὰ κάμετε μὲ τὸν Μπραῖμη αὐτοῦ; —Τοῦ λέγω: *εἶναι ἀδύνατες οἱ θέσεις κι ἐμεῖς, ὅμως εἶναι δυ-
νατὸς ὁ Θεὸς ὁποῦ μᾶς προστατεύει*· καὶ θὰ δείξωμεν τὴν
τύχη μας σ' αὐτὲς τὶς θέσεις τὶς ἀδύνατες. Κι ἂν εἴμαστε ὀ-
λίγοι εἰς τὸ πλῆθος τοῦ Μπραῖμη, παρηγοριώμαστε μ' ἕναν
τρόπον, ὅτι ἡ τύχη μᾶς ἔχει τοὺς Ἕλληνας πάντοτε ὀλίγους.
Ἔτσι ἀρχὴ καὶ τέλος, παλαιόθεν καὶ ὡς τώρα, ὅλα τὰ θερία
πολεμοῦν νὰ μᾶς φᾶνε καὶ δὲν μποροῦνε· τρῶνε ἀπὸ μᾶς καὶ
μένει καὶ μαγιά. Καὶ οἱ ὀλίγοι ἀποφασίζουν νὰ πεθάνουν· κι
ὅταν κάνουν αὐτεῖνη τὴν ἀπόφασιν, λίγες φορὲς χάνουν καὶ
πολλὲς κερδαίνουν. Ἡ θέσι ὁποῦ εἴμαστε σήμερα ἔδῶ εἶναι
τοιούτῃ καὶ θὰ ἴδοῦμεν τὴν τύχη μας οἱ ἀδύνατοι μὲ τοὺς
δυνατούς. —«Τρὲ μπιέν», λέγει κι ἀναχώρησε ὁ ναύαρχος».

Λίγες ἡμέρες κατόπιν ἀποβιβάσθηκαν στοὺς Μύλους τέσ-
σερεις Γάλλοι ἀξιωματικοί, γιὰ νὰ πάρουν κάτι πράγματά

τους, νὰ μὴ χαθοῦν, ἀφοῦ θὰ ἄρχιζε ὁ πόλεμος. Καὶ αὐτοὶ
τὰ ἴδια τοῦ εἶπαν: «Εἶσθε πολλὰ ὀλίγοι καὶ αὐτεῖνοι πολλοί,
οἱ Τούρκοι, καὶ ταχτικοί· κι αὐτεῖνη ἡ θέσι εἶναι ἀδύνατη.
Ἔχει καὶ κανόνια ὁ Μπραῖμης· καὶ δὲ θὰ βαστάξετε». Καὶ
σ' αὐτοὺς τὴν ἴδια, γεμάτη πίστι καὶ θάρρος, ἀπάντησι ἔδω-
σε. Τοὺς εἶπε:

—«Ὅταν σηκώσαμεν τὴν σημαία ἐναντίον τῆς τυραγνίας,
ἔεραμεν ὅτι εἶναι πολλοὶ αὐτεῖνοι καὶ μαχητικοί κι ἔχουν καὶ
κανόνια κι ὅλα τὰ μέσα· ἐμεῖς ἀπ' οὐδὲν εἴμαστε ἀδύνατοι·
*ὅμως ὁ Θεὸς φυλάγει καὶ τοὺς ἀδυνάτους· κι ἂν πεθά-
νωμεν, πεθαίνομεν διὰ τὴν Πατρίδα μας, διὰ τὴν θρη-
σκείαν μας, καὶ πολεμοῦμεν ὅσο μποροῦμεν ἐναντίον τῆς
τυραγνίας· κι ὁ Θεὸς βοηθός.* Αὐτὸς ὁ θάνατος εἶναι γλυ-
κός, ὅτι κανένας δὲν θὰ γένη ἀθάνατος· κι ὅταν ὁ χάρος θάρ-
θῃ νὰ μᾶς πάρῃ, ὅταν θέλῃ, ἄρρωστους καὶ δυστυχεῖς, κα-
λύτερα σήμερα νὰ πεθάνωμεν».

Παρόμοια ἦταν καὶ ἡ συζήτησις του μὲ τὸν Γκόρδον. Τοῦ
λέει ὁ Μακρυγιάννης:

—Κόπιασε ἡ γενναιότης σου· καὶ σ' αὐτεῖνη τὴν μπατάγια
τὴν σημερινὴ *θὰ γένη ὁ Θεὸς ἀρχηγός*· καὶ μὲ τὴν δύναμιν
του θὰ λυπηθῇ ἐμᾶς καὶ τὴν πατρίδα μας· κι ὅτι μπορῶ κι ἐ-
γὼ θὰ ἀγωνιστῶ σήμερα μ' ὅλον ὀποῦμαι ἀστενής. Νὰ χαθοῦ-
νε τόσο ἀγωνισταὶ καὶ νὰ μείνω ἐγὼ, ξίκι νὰ γένη καὶ σ' ἐ-
μένα ἡ ζωὴ.

—Τί θὰ κάμῃς, τοῦ λέει ὁ ξένος, σὲ τόσο πλῆθος Τούρ-
κων;

—*Εἶναι ὁ Θεὸς καὶ κάνει ὁ ἴδιος!*

Ὁ Γκόρδον ἀνέβηκε στὸ καράβι του, πὺ ἦταν στὸν Φαλη-
ρικὸ ὄρμο, ἐνῶ ὁ Μακρυγιάννης συνάζει ἑκατὸ παλληκάρια
καὶ κινήγησαν τοὺς Τούρκους ὡς τὴν Ἀθήνα.

Ἡ θαθεῖα πίστι τοῦ Στρατηγοῦ φανερῶνεται καὶ στὶς δεῖ-
σεις, πὺ συχνὰ ἀπευθύνει στὸν Κύριο τῶν Δυνάμεων. Σ' αὐ-
τὲς ζητάει τὴν ἀνάστασι τοῦ Γένους, τὴν τόνωσι τῆς ἀρετῆς
ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνας, πὺ εἶχαν τόσοσους δοξασμένους καὶ
ἐνάρετους προγόνους. Λέει σὲ μιὰ προσευχὴ του:

«Ἐσὺ, Κύριε, θὰ ἀναστήσῃς τοὺς πεθαμένους Ἕλληνας,

τοὺς ἀπογόνους αὐτηνῶν τῶν περίφημων ἀνθρώπων, ὁποῦ στόλισαν τὴν ἀνθρωπότη μ' ἀρετή. Καί μὲ τὴ δύναμί Σου καὶ τὴ δικαιοσύνη Σου θέλεις νὰ ξαναζωντανέψης τοὺς πεθαμένους· καὶ ἡ ἀπόφασί σου ἡ δίκαια εἶναι νὰ ματαιιωθῇ ἡ Ἑλλάς, νὰ λαμπρυνθῇ αὐτήνη καὶ ἡ **θρησκεία τοῦ Χριστοῦ** καὶ νὰ ὑπάρξουν οἱ τίμιοι καὶ οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι, ἐκεῖνοι ὁποῦ ἴπερασπίζονται τὸ δίκαιον».

Μὲ τὴν ἴδια ὁμως φλόγα εὐχαριστεῖ καὶ γιὰ τὶς θεῖες εὐεργεσίες. Ὅταν κάτι τοῦ δίνῃ ὁ Θεός, δὲν λησμονεῖ νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐγνωμοσύνη του. Στὶς ἀρχές τοῦ Ἁγῶνος κατῴρθωσεν νὰ ἐξοικονομήσῃ χρήματα καὶ νὰ φτιάξῃ ἄρματα. Τότε πηγαίνει καὶ εὐχαριστεῖ τὸν προστάτη του, τὸν Ἅγιον Ἰωάννη.

Ἰακοῦστε πῶς μᾶς διηγεῖται τὸ περιστατικό:

«Τότε ἔφκειασα ντουφέκι ἀσημένιον, πιστιόλες καὶ ἄρματα καὶ ἓνα **καντῆλι καλό**. Καὶ ἄρματωμένος καλὰ καὶ συγυρισμένος τὸ πῆρα καὶ πῆγα **εἰς τὸν προστάτη μου καὶ εὐεργέτη μου κι ἀληθινὸν φίλον, τὸν Ἁγιο-Γιάννη**, καὶ σώζεται ὡς τὸ σήμερον, ἔχω καὶ τ' ὄνομά μου γραμμένο εἰς τὸ καντῆλι. Καὶ τὸν προσκύνησα μὲ δάκρυα ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὰ σπλάγχνα μου, ὅτι θυμήθηκα ὅλες μου τὶς ταλαιπωρίες ὁποῦ δόκίμασα».

Καὶ ὅταν πιὰ τέλειωσε ὁ μεγάλος Ἁγῶνας καὶ ἓνα μέρος τῆς πατρίδος λευθερώθηκε, μ' αὐτὰ τὰ λόγια δόξασε τὸν Θεό:

«Σήμερα ξαναγεννιέται ἡ Πατρίδα καὶ ἀνασταίνεται, ὁποῦ ἦταν τόσοσ καιρὸν χαμένη καὶ σθησμένη... **Δόξα νᾶχη τὸ πανάγαθό Σου ὄνομα, Κύριε, παντοδύναμε, πολυέλαυγε, πολυέσπλαγγνε!**»

Μ' αὐτὰ τὰ πνευματικὰ ἐφόδια ὁ Στρατηγὸς Μακρυγιάννης ἔδρασε, προσέφερε μεγάλες θυσίες, ἔμεινε ἀνεξίτηλο τ' ὄνομά του στὰς δέλτους τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Πολέμαρχος τῆς Ρούμελης ἦταν καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς Ἄνδρουτος. Τὸ σχέδιό του ἦταν νὰ κινητοποιήσῃ ὀλόκληρη τὴ

Ρούμελη. Ἔστειλε λοιπὸν στὶς 22 Μαρτίου 1821 γράμμα στοὺς Γαλαξειδιῶτες, γιὰ νὰ τοὺς ὑποκινήσῃ. Τοὺς ἔγραφε ἀνάμεσα σ' ἄλλα:

«Ἦτανε θέβαια ἀπὸ τὸ **Θεὸ γραμμένο** νὰ δράξωμε τὰ ἄρματα μιὰ ἡμέρα καὶ νὰ χυθοῦμε κατεπάνω στοὺς τυράννους μας, πὺ τόσα χρόνια ἐνελεήμονα μᾶς τυραγνεύουν. Τί τὴν θέλωμε, θρὲ ἀδέρφια, τούτη τὴν πολυπικραμμένη ζωὴ, νὰ ζοῦμε ἀποκάτω στὴ σκλαβιά καὶ τὸ σπαθὶ τῶν Τούρκων ν' ἀκονιέται εἰς τὰ κεφάλια μας; Δὲν τηρᾶτε πὺ τίποτε δὲν μᾶς ἀπόμεινε; Οἱ ἐκκλησίες μας γενήκανε τζαμιὰ καὶ ἀχούρια τῶν Τούρκων.

»Κανένας δὲν μπορεῖ νὰ πῆ πῶς τάχα ἔχει τίποτε ἐδικό του, γιὰτὶ τὸ ταχὺ θρίσκειται φτωχὸς σὰ διακονιάρης στὴ στράτα. Οἱ φαμελιές μας καὶ τὰ παιδιὰ μας εἶναι στὰ χέρια καὶ στὴ διάκρισι τῶν Τούρκων. Τίποτα, ἀδέρφια, δὲν μᾶς ἔμεινε. Δὲν εἶναι πρέπον νὰ σταυρώσουμε τὰ χέρια καὶ νὰ τηρᾶμε τὸν οὐρανὸ. Ὁ Θεὸς μᾶς ἔδωσε χέρια, γνῶσι καὶ νοῦ. Ἄς ρωτήσουμε τὴν καρδιά μας καὶ ὅ,τι μᾶς ἀπαντεχάινει ἄς τὸ θάλωμε γρήγορα σὲ πρᾶξιν καὶ ἄς εἴμεθα, ἀδέρφια, θέβαιοι τὸ πῶς **ὁ Χριστὸς μας ὁ πολυαγαπημένος θὰ θάλῃ τὸ χέρι ἀπάνω μας...** Στὰ ἄρματα, ἀδέρφια, ἢ νὰ ξεσκλαβωθοῦμε ἢ νὰ πεθάνωμε...».

Πόσο χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ κείμενο αὐτό! Δείχνει τοῦ συντάκτου τὴν πίστι καὶ τὴν ἀγάπη στὸ Χριστό, πὺ τὸν ἀποκαλεῖ «πολυαγαπημένον». Καὶ εἶναι κείμενο, πὺ δὲν βγῆκε ἀπὸ τὴν πέννα κληρικοῦ ἢ θεολόγου, ἀλλὰ ἐνὸς γενναίου ἀγωνιστοῦ, τοῦ Ὀδυσσεῦς Ἄνδρουτσοῦ καὶ γι' αὐτὸ ἔχει ἰδιαίτερη ἀξία. Μᾶς ἀποκαλύπτει τὰ κίνητρα καὶ αὐτοῦ τοῦ Πολεμάρχου, κίνητρα μεταφυσικά, ὑπερυλικά. «Ὁ Χριστὸς μας ὁ πολυαγαπημένος θὰ θάλῃ τὸ χέρι ἐπάνω μας» καὶ τότε θὰ νικήσουμε.

Ποιὸς ἄλλος ἀγῶνας στὴν ἱστορία εἶχε συνδεθῇ καὶ κινήθῃ ἀπὸ θαυτέρα καὶ πιὸ πνευματικὰ κίνητρα;

Στην Θεσσαλία ξδρασε ὁ Γρ. Κωνσταντᾶς. Στις 8 Μαΐου 1821 μετὰ τὴν θεία Λειτουργία στὶς Μηλιές τοῦ Πηλίου ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς μὲ φλογερὰ λόγια καλοῦσε τοὺς Θεσσαλοὺς στὸν μεγάλο ἀγῶνα. Πίστευε καὶ αὐτὸς πὼς ἐκεῖνο τὸ κίνημα ἦταν νὰ τινάξουν τὸ ζυγὸ καὶ νὰ θασαλεύσῃ ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ.

Τοὺς εἶπε:

«Συμπατριῶται,

»Ἐλευθερία! Τὰ θάσανά μας ἐτελειώσαν. Χαίρετε, ἀδελφοί, χαίρετε. Ὁλον τὸ Γένος, ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον, εἶναι ἀνάστατον. Ἀπὸ τὴν Ρωσίαν ἕως τὴν Κρήτην, ὅλοι οἱ ἀδελφοί μας Χριστιανοί, ἐσηκώθησαν καὶ συντρίβουν τὰς ἀλύσεις τεσσάρων αἰῶνων τυραννίας... Ἀγάπην καὶ ὁμόνοιαν, ἀδελφοί. Ἀγάπην καὶ ὁμόνοιαν ἔχετε καὶ σωζόμεθα. Ἡ ἔνωσις εἶναι ἡ δύναμις. Εἶναι προτιμότερος ὁ ἔνδοξος θάνατος παρὰ ἡ ἀτιμὴ ζωὴ. Ἄς ἀποθάνωμεν ὅμως ἐκδικούμενοι τὸ αἷμα τῶν ἀθῶνων ἀδελφῶν μας, τὸ αἷμα τόσων γενεῶν Χριστιανῶν, ποὺ τοὺς ἔσφαζαν ἀθεόφοβα οἱ ἄπιστοι Ἀγαρηνοί, τὸ αἷμα τῶν πατέρων μας, ὅπου ἔτρεξε ποτάμι. Ἀλλ' ὄχι. Δὲν θὰ ἀποθάνωμεν, θὰ νικήσωμεν. Χαίρετε, ἀδελφοί, χαίρετε. **Θὰ θασαλεύσῃ ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ.** Ζήτω ἡ ἐλευθερία!»

Ζητωκραυγές, συγκινήσεις ἀκολούθησαν. Ὁ Γιάννης Δήμου ὕψωσε τὴ σημαία τῆς Ἐλευθερίας, ποὺ τὴν εἶχε κεντήσῃ ἡ ἀδελφή του. Ἦταν καμωμένη ἀπὸ ἄσπρο ὕφασμα μὲ μεγάλο κόκκινο Σταυρὸ μὲ τὸν ἥλιο ψηλά καὶ μὲ ἄλλους μικροὺς Σταυροὺς στὰ κενά, ποὺ δημιουργοῦσαν οἱ τέσσερις γωνίες.

Μ' αὐτὰ τὰ ἐφόδια κίνησε στὴ Θεσσαλία ὁ Ἀγῶνας, ποὺ ἐπρόκειτο πολλὰ ἐμπόδια νὰ συναντήσῃ, ἔφθασε νὰ σβῆσῃ καὶ νὰ ἀναπνεύσῃ ἡ γωνιά αὐτὴ τῆς ἑλληνικῆς γῆς τῆς λευτεριάς τὸν ἀέρα ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας. Μὰ ὡστόσο τὰ πύρινα λόγια τοῦ Γρ. Κωνσταντᾶ, ξεχύλισμα φλογερῆς καρδιάς, δὲν χάνουν τὴν μεγάλη τους σημασία, σὰν δείχτες πορείας ζωῆς.

Ὁ Λογοθέτης, Ἀρχηγὸς τῆς Σάμου, ὅταν τοποθέτησε τὸ μικρὸ στρατιωτικὸ σῶμα του στὴν παραλία, γιὰ ν' ἀποκρούσῃ τὴν ἀπόβασιν τοῦ ἐχθροῦ, ποὺ ἀνέμεναν, ἦταν ἀποφασισμένος νὰ ἀντισταθῇ μέχρις ἐσχάτων. Καὶ τούτῃ τὴν ἀπόφασιν μετέδωσε στοὺς Σαμίους, ὅταν τοὺς μίλησε, καταλήγοντας μὲ τούτα τὰ γεμᾶτα πεποίθησι καὶ σιγουριά λόγια:

—**Ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων εἶναι μαζί μας. Αὐτὸς ὡς Παντοδύναμος θὰ πολεμήσῃ τοὺς ἐχθρούς. Θὰ νικήσωμεν καὶ θὰ ἔλθῃ ἡμέρα, ποὺ θὰ βραβευθοῦν οἱ ἀγῶνες μας.**

Καὶ οἱ ἀγῶνες βραβεύθησαν ἔστω καὶ πολὺ ἀργότερα, γιὰτὶ στηρίχθησαν στὸ αἰώνιο, ἀκατάλυτο Βάθρο: στὴν πίστιν στὸν Θεὸ τῶν δυνάμεων.

Ἀλλ' ἄς θυμηθοῦμε ἀκόμα, σταχυολογώντας ἀπὸ τὰ μνημόματα τόσων καὶ τόσων Προυχόντων, Ἀρχηγῶν καὶ Ὀπλαρχηγῶν τῆς ξηρᾶς, τὸν Θεόδωρο Νέγρη, ποὺ στὴν γενικὴ Συνέλευσιν τῆς Ἐπιδαύρου ἐτόνισε ὅτι «ἡ Ἑλλάς ἔλασθε τὰ ὄπλα, διὰ ν' ἀγοράσῃ μὲ τὴν τιμὴν τοῦ αἵματός της τὴν πολυτιμὸν ἀνεξαρτησίαν της. Ὁ δικαιοτέρος πόλεμος εἶναι ἀναντιρρήτως αὐτός». Καὶ κατέληξε: **«Τοῦ Θεοῦ τὴν βοήθειαν ὅταν ἔχωμεν, δὲν φοβούμεθα νὰ ἀστοχήσωμεν».**

Τὸν δάσκαλο τοῦ Γένους Γεώργιο Γεννάδιο, ποὺ μὲ τὰ πύρινα λόγια του ἐμψύχωνε τοὺς Ἕθνους τοὺς μαχητὰς. Στις ὄρες τῆς νίκης, ἀλλὰ καὶ στις ὄρες τοῦ πόνου ἦταν συμπαράστατης ὄλων καὶ ἐνισχυτῆς τῶν πονεμένων. Ἄς θυμηθοῦμε ὅμως καλύτερα μιὰ ὑπέροχη σκηνή, ποὺ διαδραματίσθηκε μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου μὲ πρωταγωνιστὴ τὸν Γεννάδιο.

Στὸ νὰὸ τοῦ Ναυπλίου παρακολουθοῦν τὴν θεία Λειτουργία ντόπιοι καὶ πρόσφυγες. Ὁ Γεννάδιος νοιώθει ὅτι ἔχει καθῆκον λόγια παρηγοριάς ν' ἀπευθύνῃ στοὺς δυστυχισμένους Μεσολογγίτες, ἐλπίδος καὶ θάρρους στὰ παλληκάρια, ἀγάπης στὰ παιδιὰ καὶ στοὺς νέους, ὅταν ἡ ἀκολουθία τελειώ-

σε. Ἀλλὰ τὰ λόγια του θὰ εἶναι φτωχά. Προτιμᾷ νὰ παρακαλέσῃ τὸν Θεὸ γι' αὐτούς.

—Παιδιά μου, ἀκούγεται ἡ βαρεῖα καὶ ἐπιβλητικὴ φωνὴ του, γονατίσατε. Ἄλλος προστάτης δὲν μᾶς μένει ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τὸν κοινὸν προστάτη, τὸν Θεό.

Ἔτσι σὲ μιὰ στιγμή θρίσκονται στὰ γόνατα. Ὁ Γεννάδιος βαθεῖα συγκινημένος ἀπευθύνει στὸν Παντοδύναμο μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ θερμὲς προσευχὲς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως:

«Ὑψιστε Θεέ, Σὺ ὁ προστάτης τῶν ἀθῶων καὶ τῶν μὴ ἐχόντων καταφυγὴν, μὴ ἐγκαταλείψῃς καὶ Σὺ τὰ παιδιά ταῦτα, τὰ προσπίπτοντά Σοι. Σῶσον αὐτὰ ἀπὸ αἰχμαλωσίας δεσμά. Οἱ ἄνθρωποι τὰ ἐγκατέλιπον, ἐπίβλεπον ἐπ' αὐτὰ καὶ ἐπίβλεπον ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τῆς ὁποίας ὄλοι ἐξανέστησαν. Δὸς νὰ ἐπιλάμψῃ ἐπ' αὐτῆς ὁ ἥλιος τῆς ἐλευθερίας καὶ νὰ τελειωθῇ ἡ Σὴ δύναμις· τὰ δὲ παιδιά ταῦτα πολῖται ἐλεύθεροι νὰ τὴν ὑπηρετήσωσι ποτὲ ἐν πίστει καὶ εὐλογοῦντες πρὸς σωτηρίαν αὐτῆς καὶ πρὸς δόξαν σου αἰώνιον!»

Ἄς μνημονεύσουμε ἀκόμα τὸν Σπαρτιάτη Ἰωάν. Μαυρομιχάλη, πού εὐχαριστεῖ μετὰ τὴ νίκη στὴ μάχη τῆς Βέργας τοῦς Ἰάκωβο Κορνήλιο καὶ Ἀρχιδιάκονο Ἰωακείμ, πού εἶχαν φροντίσει γιὰ τὸν ἐφοδιασμὸ τῶν μαχομένων Μανιατῶν. Τοῦς γράφει ἀνάμεσα σ' ἄλλα: «*Μέγας ὁ Θεὸς τῶν Ἑλλήνων*. Βοηθὸς καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν ὑπερμαχούντων διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους μας καὶ δικαιωμάτων αὐτοῦ, ἀξιόπαινοι καὶ μυρίων ἐγκωμίων ἄξιοι καὶ ἡ φιλογενία σας διὰ τοὺς ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνας σας γενικῶς τε καὶ μερικῶς διὰ τὴν Σπάρτην, εἰς τὸ διάστημα πέντε ἡδὴ ἐτῶν».

Τὸν Κρητικὸ Ὀπλαρχηγὸ Δασκαλάκη ἢ Τσελεπή, πού στὴ μάχη τῆς Κεραμειᾶς ὤρμησε ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ μὲ σημαία πού ἔφερεν ὡς σύμβολο τὸν Βυζαντινὸ αὐτοκρατορικὸ ἀετὸ. Τὸ σύνθημά του τὴν ὥρα τῆς μάχης ἦταν:

—*Τίμιε Σταυρέ, βοήθη μας!*

Ἡ μάχη ἐκεῖνη ἦταν ἡ πολεμικὴ καμπάνα, πού ξεσήκωσε ὅλη τὴν Κρήτη. Μὰ στὴ Μεγαλόνησο δὲν μπόρεσε ἡ Ἐπαναστασις νὰ κρατηθῇ.

Τὸν Κάρπιο, ἕνα ἀπὸ τὰ πρωτοπαλλήκαρα τοῦ Ὀδυσσεά

Ἀνδρούτσου, πού στὴ μάχη τῆς Λέρνης, ἐναντίον τοῦ Ἰμπραήμ, φώναζε στὰ παλληκάρια του:

—Ἀπάνου τους, παιδιά. Γιὰ τὴν Πατρίδα καὶ γιὰ τὴν τιμὴ.

Ὁ Θεὸς μαζή μας!

«Ριχτήκαμε ὡς τὰ λιοντάρια, συνεχίζει τὴν διήγησί του. Τὰ βόλια πέφτανε βροχή. Πολεμούσαμε μὲ πολὺ περισσοτέρους ἄπιστους. Μὰ νά, ὕστερα ἀπὸ μιὰ σκληρὴ, μὰ σύντομη ἀντίστασι, οἱ ἀραπάδες τσακίσανε. Πετούσανε τὰ ντουφέκια καὶ τὸ ἔβαζαν στὰ πόδια. Ὅταν γυρίσαμε στ' Ἀνάπλι, ὄλος ὁ κόσμος μᾶς ὑποδέχθηκε ὡς σωτῆρες. Μᾶς ἀγκάλιαζαν, μᾶς φιλοῦσαν, μᾶς φιλεύανε μ' ὅτι εἶχε ὁ καθένας...».

Σπεύδοντας καὶ ὁ φιλέλλην Φαθβιέρος μὲ ξένους καὶ Ἑλληνας νὰ βοηθήσῃ τὴν πολιορκημένη Ἀθήνα καὶ ἀναφέροντάς το μὲ ἐπιστολὴ στὴν Κυβέρνησι, ἔγραφε καὶ τὶς γεμάτες ἐνθουσιασμὸ αὐτῆς φράσεις:

«Ἀναχωρῶ πλήρης ἐλπίδος ἐντὸς δύο ὥρων διὰ τὴν Ἀττικὴν. Σφοδρὰ ἐπίθεσις ἀμέσως. Οἱ ἄνδρες μας εἶναι πληθεῖς μένους. Ὅγδοηντα Γάλλοι σχηματίζουν τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν. *Ὁ Θεὸς ἅς προστατεύσῃ τὴν Ἑλλάδα...*».

Αὐτοί, καὶ τόσοι ἄλλοι μαχηταὶ καὶ λόγιοι, Ἕλληνες καὶ ξένοι στὸν Ἀγῶνα τῆς ξηρᾶς πρόσφεραν ἀνυπολόγιστες ὑπηρεσίες. Μὴν ξεχνᾶμε ποτέ, πῶς τὸ καρυοφύλλι δὲν θὰ τραγουδοῦσε, ἂν ἡ καρδιά δὲν τόνιζε τῆς πίστεως τὸν ὕμνο, ὕμνο πού τόνωναν στὶς καρδιῆς οἱ περισσότερο ἢ λιγώτερο γνωστοὶ ἡγῆται τοῦ 1821!

Δὲν ἦταν ὅμως μόνο οἱ Πολέμαρχοι τῆς ξηρᾶς, πού ἐμπνέονταν ἀπὸ τὴν πίστι στὸ Θεὸ καὶ ἔκαναν ἔργα θαυμαστά. Καὶ οἱ ἀγωνισταὶ τῆς θάλασσας, οἱ περίφημοι Ναύαρχοι καὶ Καπεταναῖοι, δὲν ὑστέρησαν. Ἡ ἴδια θεία φωτιὰ φούντωνε καὶ στὰ δικά τους θαλασσοδαρμένα στήθη.

Ἀπαράμιλλος ἦταν ὁ Ναύαρχος Ἀνδρέας Μιαούλης στὰ

πολεμικά του έργα. Συνελάμβανε τὰ πιὸ παράτολμα σχέδια καὶ ἀμέσως τὰ ἔβαζε σὲ ἐνέργεια. Καὶ μὲ τὸ παράδειγμά του καὶ τὰ λόγια του ἐμψύχωνε τοὺς ναῦτες του, στερεώνοντάς τους τὴν πίστι τους στὸν Εὐσπλαγχνο καὶ Φιλάνθρωπο Κύριο.

Στὶς ἐπιστολὲς καὶ στὶς ἐκθέσεις του συχνὰ ἔγραφε:

«Ὁ ἔφορος τῆς Ἑλλάδος Θεὸς ἐνέπνευσεν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἐχθρῶν ἄκραν δειλίαν καὶ φόβον. Ἐλπίζω δὲ ἐντὸς ὀλίγου, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ **Τιμίου Σταυροῦ** καὶ τῶν θεοπειθῶν τῆς πατρίδος εὐχῶν, νὰ σᾶς χαροποιήσω καὶ μὲ ἄλλας νίκας...».

Καὶ ἄλλοτε τόνιζε: «**Ὁ Θεὸς νὰ κάνῃ τὸ ἔλεός του!**»

Καὶ στὸν Γεώργιον Κουντουριώτην ἔγραφε τοῦτες τὶς ὑπέροχες γραμμές:

«Ἄς μὴ λείψῃ, παρακαλῶ, καὶ ἡ Ὑμετέρα Ἐκλαμπρότης ἀπὸ τοῦ νὰ συνεργήσῃ εἰς τὸ νὰ γίνωσιν *αἱ ἀνήκουσαι πρὸς Κύριον πρὸς ἐξιλέωσιν τῆς θείας αὐτοῦ δικαιοσύνης ἰκεσῖαι διὰ τὰς ἀμαρτίας καὶ ἐμοῦ τοῦ ἀναξίου καὶ ὄλου τοῦ Χριστεπωνύμου λαοῦ... ὅπως συνοδευούσης τῆς θείας αὐτοῦ Ἀγαθότητος, ἐνισχυθῶσιν ἀπὸ τὴν παντοδύναμον χάριν Του οἱ βραχίονες τῶν Ἑλλήνων καὶ οὕτω κατατροπώσαντες διὰ τοῦ ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς σημαίας τιμίου Σταυροῦ καὶ τοὺς αἰσθητοὺς ἐχθροὺς τούτους, αὐτοὺς μὲν ὑποχρεώσωμεν καὶ ἅπαντας νὰ ὁμολογῶσι καὶ νὰ κηρύττωσι «**Μέγας ὁ Θεὸς καὶ ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν**», ἡμεῖς δὲ δοξολογοῦντες νὰ ψάλλωμεν τὸ τοῦ Προφητὰνακτος «**ἡ δεξιὰ σου, Κύριε, δεδόξασται**».*

Ὅπως φαίνεται στὸ θεολογικώτατο αὐτὸ κείμενο, συχνὰ οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου Ἀγῶνος, ἐμπνέονταν ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή. Τὸ κείμενό της ἦταν προσφιλὲς ἀνάγνωσμα τόσο στὰ τετρακόσια χρόνια τῆς σκλαβιάς, ὅσο καὶ στὰ χρόνια τῆς Ἐπαναστάσεως. Καὶ ἀπὸ τὰ θεόπνευστα λόγια της ἔπαιρναν θάρρος καὶ δύναμι, ἀντοχὴ καὶ κουράγιο.

★ ★ ★

Πιὸ δυνατὴ ἔκαιγε ἡ πίστις στὰ στήθη τοῦ θρυλικοῦ Πυρ-

πολητῆ, τοῦ Κωνσταντίνου Κανάρη. Ὁ Κανάρης ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα στέκεται δίπλα στὸν Μακρυγιάννη. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἦταν ὁ Μακρυγιάννης τῆς θάλασσας. Σ' ὄλη του τὴν πολυκύμαντη ζωὴ, σ' ὄλα τὰ θαλασσινά του κατορθώματα καὶ στὰ χρόνια τῆς εἰρήνης, κάθε του πράξις ἦταν διαποτισμένη ἀπὸ τὸ ἄρωμα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἄς μὴν φανῆ ὑπερβολικὸς ὁ χαρακτηρισμὸς «πνευματοφόρος» γιὰ τὸν Κανάρη.

Πρὶν φύγουν γιὰ τὴν πυρπόλησι τῆς Καπιτάνας ὁ Κανάρης καὶ ὁ Πιπίνος μὲ τοὺς ναῦτες τους πηγαίνουν στὸν Ἅγιο Νικόλαο τῶν Ψαρῶν. Παρακολουθοῦν τὴν θεία Λειτουργία καὶ κοινωνοῦν τῶν ἀχράντων Μυστηρίων. Κατόπιν ὄλοι γονατίζουν καὶ δίνουν ὑπόσχεσι νὰ πεθάνουν, παρὰ νὰ γυρίσουν χωρὶς ἀποτελεσμα.

«Μιά δύναμις — διηγεῖται ὁ ἴδιος — μὲ ἄρπαξε ἀπὸ τὴν λιτανεῖα πρὶν φύγουμε ἀπὸ τὰ Ψαρά γιὰ τὴ Χίο. **Μιά δύναμις θεϊκὴ μὲ γιγάντωσε...**».

Αὐτὴ ἡ θεία δύναμις τοῦ ἔδωσε τὸ κουράγιο νὰ φθάσῃ μὲ τὸ πυρπολικὸ του τὴν τουρκικὴ ναυαρχίδα καὶ νὰ βάλῃ φωτιά στὸ μπουρλότο.

—**Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου**, φώναξε ἐκεῖνη τὴ στιγμή. Ἔκανε τὸ σταυρὸ του καὶ πήδησε στὴ θάρκα.

Οἱ φλόγες τοῦ πυρπολικοῦ μετεδόθηκαν στὴ Ναυαρχίδα, ποὺ τινάχθηκε στὸν ἀέρα καὶ παρέσυρε στὸν θάνατο ἑκατοντάδες Τούρκους.

Ὅταν ὕστερα ἀπὸ χρόνια διηγήθηκε μιὰ μέρα τὸ θρυλικὸ του κατόρθωμα στὸν ποιητὴ Ἄρ. Βαλαωρίτη, πρόσθεσε:

«Οἱ Τούρκοι ἦταν τόσοι, ὥστε ἐὰν ἔπτυον ἐπάνω μας θὰ μᾶς ἔπνιγαν ἀναμφιβόλως. Ἄλλ' ὁ **παντοδύναμος Θεὸς** δὲν τὸ ἐπέτρεψε καὶ μᾶς ἔσωσε».

Τὴν ἔνωιωθε, τὴν πίστευε θαθεῖα τούτη τὴν ἀλήθεια καὶ γι' αὐτὸ, ὕστερα ἀπὸ κάθε ἀνδραγάθημα, ἔδειχνε θερμὴ εὐγνωμοσύνη στὸν Ἅγιο Θεό. Οὔτε στιγμή δὲν περνοῦσε ἀπὸ τὸ μυαλὸ τοῦ Κ. Κανάρη ὅτι ἀπὸ τὴν δικὴ του ἐξυπνάδα ἢ μὲ τὴν ἀτρόμητη ἀνδρεία του πετύχαινε τὰ ἀνδραγαθήματα, ποὺ ἢ Εὐρώπη τότε θαύμαζε καὶ ἔκαναν τὸν διάσημο Γάλλο συγ-

γραφέα Βίκτωρα Ούγκω και τὸν Γερμανὸ ποιητὴ Γουλιέλμο Μύλλερ νὰ τοῦ γράφουν διθυράμβους. Κάθε ἐπιτυχία στὸν Θεὸ τὴν ἀπέδιδε. Ἀποτέλεσμα τῆς προσευχῆς ἦταν κάθε νίκη στὸν ὕγρὸ στίβο.

Μὲ προσευχὴ ξεκίνησε γιὰ τὸ κατόρθωμα στὸ λιμάνι τῆς Χίου. Ὅσο ἔλειπαν ἀπὸ τὸ νησί, ὅλος ὁ κόσμος γονατιστὸς προσευχόταν γιὰ τὴ σωτηρία τους. Καὶ τώρα ἡ ἐπιστροφή τους στὰ Ψαρά μὲ προσευχὴ εὐχαριστήριο καταλήγει.

Οἱ ἱερεῖς μὲ τὰ ἐξαπτέρυγα, οἱ πρὸντες καὶ ὅλος ὁ λαὸς τὸν συνοδεύουν στὸ ναὸ τοῦ Θεοῦ. Τούτῃ ἡ πομπὴ πάνω στὸ μικρὸ ἀλλὰ τρισένδοξο νησάκι, μὰς θυμίζει τὰ χρόνια, πού οἱ Βυζαντινοὶ Βασιλιάδες καὶ οἱ χιλιοτραγουδισμένοι νικηταὶ ἡρωϊκῶν ἀγῶνων ἀνέβαιναν ταπεινοὶ προσκυνηταὶ στὴν Ἁγία Σοφία, γιὰ νὰ ψάλουν «τῇ ὑπερμάχῳ Στρατηγῶ τὰ νικητήρια».

Ἔτσι καὶ τώρα ὁ θρυλικὸς μπουρλοτιέρης καταθέτει στὰ πόδια τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου τὸ στεφάνι του καὶ πέφτει μὲ τὸ μέτωπο κατὰ γῆς προσκυνώντας προσευχόμενος καὶ εὐχαριστώντας ἀπὸ θάθους καρδιάς τὸν Θεό. Κατόπιν ἐξομολογεῖται, μεταλαμβάνει τῶν ἀχράντων Μυστηρίων καὶ μὲ ταπεινῶσι καὶ σεμνότητι ἀποσύρεται στὸ ἥσυχον σπιτάκι του.

Νὰ πῶς τραγουδᾷ τὸ γεγονός ὁ Γ. Δροσίνης:

«Μεσάνυκτα ὁ πυρπολητῆς ἐγύρισε
καὶ πήδησε ἀπ' τὸ γρήγορο καΐκι,
πιστὸς νὰ φέρῃ μὲ τὰ πόδια ὀλόγυμνα
στὴν ἐκκλησιὰ τὸ τάμα γιὰ τὴ νίκη.
Τὸ χέρι πού ἄτρεμο ἔσπειρε τὸ θάνατο
μὲ τὸ δαυλό — τὸ φοβερὸ τὸ χέρι —
τώρα ταπεινωμένο καὶ τρεμάμενο
στὴν Παναγιὰ ἀνάβει ἔν' ἀγιοκέρρι».

Πόσα ἀγιοκέρρια, ἀλήθεια, δὲν ἄναψαν μ' εὐλαβικὴ εὐγνωμοσύνη μπρὸς στὴν «Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν» στὸ διάβα τῶν αἰώνων ἀπὸ μεγάλους Πολεμάρχους καὶ ταπεινοὺς στρατιώτας! Ἀνάμεσά τους τοῦ ἀτρόμητου Κανάρη τὸ «ἀγιοκέρρι» εἶ-

χε κάτι τὸ ιδιαίτερα ἀγνό. Προσφέρθηκε ἀπὸ ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀνιδιοτελεῖς καὶ γενναίους Ἀγωνιστὰς τοῦ 21. Ἦταν ἡ προσφορὰ τοῦ ταπεινοῦ στὴν ταπεινὴ Μητέρα τοῦ Χριστοῦ!

Δὲν ἦταν μόνο ὁ Κ. Κανάρης πού δοξολογοῦσε τὸν Αἴτιο κάθε νίκης. Μετὰ τὴν νικηφόρο γιὰ τοὺς Ἑλληνας ναυμαχία μετὰ τοῦ Καφηρέως καὶ τῆς Ἄνδρου στίς 21 Μαΐου τοῦ 1824 καὶ ὁ ἡρωϊκὸς Ναύαρχος *Σαχτούρης* ἀνήγγειλε τὴν μεγάλη νίκη στοὺς Προκρίτους τῆς Ὑδρας, δοξάζοντας τὸν Κύριο. Ἐγραφε:

«Φιλογενέστατοι πατριῶται καὶ ἀδελφοί,

» *Ἄς δοξάσωμεν τὸν Κύριον μὲ δάκρυα κατανύξεως* διὰ τὴν λαμπρὰν ναυμαχίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἠδόκησε σήμερον νὰ τιμήσῃ τὰ ἄρματά μας.

» Μόλις ἐβγήκεν ὁ ἐχθρὸς ἀπὸ τὸν ἰσθμὸν τοῦ Ἑλλησπόντου, ἐκάμαμεν τινὰς ἀκροβολισμοὺς ἔμπροσθεν τῆς Μυτιλήνης καὶ ἀκολουθοῦντες αὐτὸν μὲ διαφόρους ναυτικούς ἐλιγμούς, σήμερον ἐκροτήσαμεν γενικὴν ναυμαχίαν μετὰ τοῦ ἀκρωτηρίου Ντόρο — τοῦ Καφηρέως — καὶ Ἄνδρου.

» Ὁ πόλεμός μας ἤρχισεν ἀπὸ τὰς 3 ὥρας τῆς ἡμέρας καὶ ἐκράτησεν ἀδιακόπως ἕως εἰς τὰς 12 τόσον πεισματωδῶς, ὥστε τολμῶ νὰ σὰς εἰπῶ ὅτι ὑπερβαίνει κάθε ἄλλο. Ὅθεν περὶ τὰς 9 ὥρας σπάσαντες τὴν μεγάλην πτέρυγα τοῦ ἐχθροῦ, ὥρμησαν δύο γενναῖοι πυρποληταὶ μας, ὁ καπ. Γιάννης Μαντρόζου, Ὑδραῖος, καὶ κ. Λάζαρος Μουσιοῦ, Σπετζώτης, ἐναντίον μιᾶς πρώτης τάξεως φεργάτας, τῆς λεγομένης Καπιτάνας 62 κανονίων, καὶ βοηθούμενοι παρ' ἡμῶν μετέδωκαν τὸ πῦρ εἰς αὐτήν, καὶ εἰς ὀλίγην ὥραν μετὰ μίαν θροντωδεστάτην ἔκρηξιν ἔγινε πυρὸς παρανάλωμα ὑπὸ τοῦ πυρπολικοῦ μας «Χάρων» καὶ τοῦ ἐτέρου τῶν Σπετζώτων συναδέλφων μας...

» Ὁ παρῶν συστάδην πόλεμός μας, Κύριοι, εἶναι ἀποτέλεσμα θέβαια *τῆς θείας Προνοίας*, διότι αὕτη μόνη ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ τοσαύτην γενναιότητα εἰς τοὺς ναύτας μας ἐναν-

τιόν μεγάλου στόλου συνισταμένου από πενήντα δύο πολεμικά, άσυγκρίτως μεγαλύτερα τών ήμετέρων τὰ περισσότερα κατά τὸ μέγεθος. Διὰ τοῦτο ἄς δοξάσωμεν τὸ ὄνομα αὐτῆς καὶ ἄς φωνάξωμεν ὅλοι ὁμοφώνως: *“Ὅτι μεθ’ ἡμῶν ὁ Θεός!...”*.

Αὐτοί, καὶ ἄλλοι Ναυμάχοι, ποὺ δὲν ἀναφέραμε, στὸν Θεὸ κατέφευγαν καὶ σ’ αὐτὸν ἀπέδιδαν τὶς νίκες. Τῶν Ναυτικῶν μας ἡ πίστις εἶναι παράδοσις τῆς Φυλῆς μας, ποὺ φθάνει ὡς τὶς ἡμέρες μας.

Στὶς μεγάλες ἐκεῖνες ὥρες δὲν ἔμειναν ἀπαθεῖς αἱ ἐπιφανεῖς Ἑλληνίδες. Ὅλα τὰ θυσιάζουν στὸν Ἄγωνα: τὶς οἰκογένειές τους, τὶς περιουσίες τους, τὸν ἑαυτὸ τους. Γίνονται ὀπλαρχηγοὶ καὶ καπετάνισσες. Διοικοῦν στρατούς, κυβερνοῦν καράθια, μετέχουν σὲ πολιορκίες. Παίρνουν μέρος στὰ Συμβούλια τῶν προκρίτων. Ὑπομένουν τὰ πάντα, παρακινούμενες ἀπὸ τὴν θερμὴ τους πίστι στὸν «Δυνατὸν ἐν πολέμοις Κύριον».

Ἡ Καπετάνισσα Μπουμπουλίνα, θυσίασε τὰ πάντα στὸν Ἄγωνα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιουσία της, ποὺ προσέφερε στὴ ναυτικὴ ἐξόρμησι τοῦ Ἔθνους, ἔχασε τὸν ἄνδρα της καὶ τὸ πρῶτο της παιδί στὶς μάχες. Μά δὲν κάμφθηκε οὔτε στιγμή. Ἄκουστε τί εἶπε κάποτε στοὺς Προκρίτους καὶ στοὺς Δημογέροντας:

«Ἐχασα τὸν σύζυγόν μου. Εὐλογητὸς ὁ Θεός! Ὁ πρεσβύτερος υἱός μου ἔπεσε μὲ τὰ ὄπλα ἀνὰ χεῖρας. Εὐλογητὸς ὁ Θεός! Ὁ δευτέρος καὶ ὁ μόνος υἱός μου, 14ετῆς τὴν ἡλικίαν, μάχεται μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ πιθανῶς νὰ εὕρῃ ἔνδοξον θάνατον. Εὐλογητὸς ὁ Θεός! Ὑπὸ τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ θὰ ρεῦση ἐπίσης τὸ αἷμα μου. Εὐλογητὸς ὁ Θεός! Ἀλλὰ θὰ νικήσωμεν ἢ θὰ παύσωμεν μὲν ζῶντες, ἀλλὰ θὰ ἔχωμεν τὴν παρήγορον ἰδέαν, ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ δὲν ἀφήσαμεν ὀπισθεν ἡμῶν δούλους τοὺς Ἑλληνας».

Καὶ δὲν ἦταν μόνο ἡ Μπουμπουλίνα. Κι ἄλλες ἀκολούθησαν τὸ παράδειγμά της.

Ὅταν στὶς 30 Σεπτεμβρίου 1826 σκοτώθηκε στὴν Ἀκρό-

πολι ὁ Ὀπλαρχηγὸς Γκούρας, ἡ γυναίκα του ἡ Ἀσῆμω εἶπε στὰ παλληκάρια.

—Τί τὸν κλαίτε τὸν σκοτωμένο;... Ὑπερασπισθῆτε πιστὰ τοῦτο τὸν ξερόθραχο, ποὺ ἐπάνω του στηρίζει ἡ πατρίδα ὅλες τὶς ἐλπίδες της. Κι ἂν σκοτώθηκε ὁ ἄνδρας μου, ἐγὼ ἡ ἴδια θὰ ζωστῶ τὸ σπαθί του καὶ θὰ γίνω ἀρχηγὸς σας.

Γιὰ μιὰ στιγμή τὰ παλληκάρια σάστισαν. Ὅλοι τὴν κύταξαν μὲ θαυμασμό. Καὶ κανένας δὲν παράκουσε τὴν προσταγὴ ποὺ ἔδωσε ἀμέσως μετὰ ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ λόγια: Πέρασαν ὅλοι τοὺς μπροστὰ ἀπὸ τὰ ἅγια εἰκονίσματα τοῦ Χριστοῦ, ποὺ ἦταν ἐπάνω στὸ λείψανο, κι ἔκαναν ὄρκο νὰ δώσουν τὰ πάντα γιὰ τὴν πίστι καὶ τὴν πατρίδα.

Τὴν ἴδια μέρα ζώστηκε τὸ σπαθὶ ἡ Ἀσῆμω καὶ πηγαίνοντας ἀπὸ ὀχύρωμα σὲ ὀχύρωμα, ἔδινε κουράγιο στὰ παλληκάρια, ἔδενε τὶς λαθωματιές τῶν πληγωμένων, μοίραζε τὰ λιγοστὰ τρόφιμα μὲ δικαιοσύνη, ἔστελνε τὴ νύκτα ἀξιους ἀνθρώπους ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, γιὰ νὰ ἐξοικονομοῦν τροφές καὶ πυρομαχικά.

Τρεῖς μῆνες πάλεψε σκληρὰ ἡ Γκούρενα ἐκεῖ ἐπάνω, δίχως στιγμή ν’ ἀποκάμη. Ἡ προσευχὴ τὴν στήριζε, ἡ δικὴ της καὶ τῶν ἄλλων, ποὺ παρακαλοῦσαν τὸν Θεὸ νὰ εἶναι βοηθός της. Ὡς τὶς 12 Ἰανουαρίου 1827, ποὺ μιὰ μπόμπα γκρέμισε μιὰ ἀπὸ τὶς ἀνατολικές κολῶνες τοῦ Ἐρεχθεῖου. Ἡ στέγη ποὺ ἦταν φορτωμένη ἀπὸ πολλὰ χῶματα, γιὰ νὰ προφυλάσσεται ὁ ἀρχαῖος ναός, σωριάσθηκε καὶ πλάκωσε ἔντεκα ὑπερασπιστάς. Ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ ἡ Καπετάνισσα ἡ Ἀσῆμω Γκούρα, ποὺ θρήνησαν οἱ δύστυχοι πολιορκημένοι.

Κι ἄλλες Ἑλληνίδες πρόσφεραν αἷμα, κόπους καὶ ἰδρώτα στὸ βωμὸ τοῦ πιὸ Ἱεροῦ Ἀγῶνος τῆς Φυλῆς μας. Ἡ τιμὴ καὶ τὸ σέβας μας ἄς τὶς συνοδεύη πάντα!

Δὲν θὰ πρέπει ὅμως νὰ λησμονήσουμε καὶ τοὺς Ἑλληνας, ποὺ ζοῦσαν τὰ χρόνια τῆς Ἐπαναστάσεως μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα. Εἶναι γνωστὸ ὅτι πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς βοήθησαν πο-

λύπλευρα τὸν ἑλληνικὸ Ἄγωνά. Ὁργάνωναν ἐράνους, ἴδρυσαν συλλόγους γιὰ τὴν ὑποστήριξι τῆς μαχομένης Πατρίδος, ἔστελναν πολεμοφόδια καὶ τροφές. Ἄλλὰ συγχρόνως μερικοὶ ἀπὸ αὐτοῦς — καὶ αὐτὸ ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει — τόνωναν τὸν ἀγωνιζόμενον λαὸ μὲ πνευματικὰ μηνύματα.

Ἄς θυμηθοῦμε τὸν Ἀδαμάντιο Κοραῆ, ποὺ ἦταν 73 ἐτῶν, ὅταν κηρύχθηκε ἡ Ἐπανάστασις καὶ δὲν μπόρεσε νὰ κατέβῃ στὴν ἀγωνιζομένη πατρίδα. Δὲν σταμάτησε ὅμως οὔτε στιγμή νὰ ἐργάζεται στὸ Παρίσι γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ νὰ στέλνῃ στὸ ἀγωνιζόμενον Ἔθνος θαυμάσια μηνύματα.

Γράφει στίς ἀρχές τοῦ Ἄγῶνος:

«Ἐπικαλεσάμενοι τὴν ἐξ οὐρανοῦ βοήθειαν καὶ ἀσπασάμενοι εἰς τὸν ἄλλον μὲ τὰ δάκρυα τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς χαρᾶς, οἱ νέοι μὲ τὰ ὄπλα, οἱ γέροντες μὲ τὰς εὐχὰς καὶ τὰς παραινέσεις, οἱ ἱερεῖς μὲ τὰς εὐλογίας καὶ τὰς πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεις, ὅλοι ὁμοῦ ἐνωμένοι, γενναῖοι τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος κληρονόμοι, πολεμήσατε γενναίως περὶ Πίστεως, περὶ Πατρίδος, περὶ γυναικῶν, περὶ τέκνων, περὶ πάσης τῆς παροῦσης καὶ τῆς ἐπερχομένης γενεᾶς τῶν Γραικῶν, τὸν τρισθάρβαρον, τὸν ἀσπλαγχνον τύραννον τῆς Ἑλλάδος, ἂν θέλετε νὰ φανῆτε ἄξιοι τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἀπόγονοι, ἂν θέλετε νὰ ἀφήσετε, ὡς ἐκεῖνοι τὸ ὄνομά σας ἀείμνηστον εἰς τοὺς αἰῶνας».

Καὶ σ' ἄλλη εὐκαιρία τονίζει:

«Φίλοι ὁμογενεῖς, εἰς μόνον τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον πρέπει ἡ τιμὴ... Δύναμις καὶ πλοῦτος χωρὶς ἐλευθερίαν εἶναι κατάρρα πλέον παρὰ εὐλογία τοῦ Θεοῦ... Ἡ ἐλευθερία μόνη εὐγενίζει καὶ ἀληθῶς πριγκιπίζει τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων».

Συγχρόνως ὁ Κοραῆς δὲν παύει νὰ παρακαλεῖ μὲ γράμματα πρὸς τοὺς ἀγωνιστὰς καὶ λαὸ νὰ προσέξουν πολὺ τὴν Παιδείαν. Γράφει:

«Ὅ,τι μάλιστα συνεργεῖ εἰς τὴν φυλακὴν τῆς ἐλευθερίας, εἶναι ἡ ἐξάπλωσις τῆς Παιδείας εἰς τὸ Ἔθνος καὶ ἡ χρηστὴ

ἀνατροφή τῶν νέων, διότι μόνη ἡ παιδεία φανερώνει τὴν ἀξίαν τῆς παιδείας».

Γιὰ τὴν ἀνατροφή τῶν νέων, ποὺ πολεμοῦσαν καὶ τὴν πνευματικὴν τους τόνωσι φρόντιζε ὁ Κοραῆς μὲ γράμματα καὶ μὲ τὴν ἀποστολὴν ἐφοδίων, ποὺ χρειάζονταν.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Νικολόπουλος — λίγοι θὰ ἔχουμε ἀκούσει τὸ ὄνομά του — λόγιος στὸ Παρίσι — γιὰ νὰ περιορισθοῦμε σ' αὐτοῦς — δημοσιεύει μιὰ ἔκκλησι πρὸς τοὺς συμπατριώτας του, στὴν ὁποία θυμίζοντας στοὺς νέους τὶς προγονικὰς ἀρετὰς, τοὺς μιλάει γιὰ τὰ αἰώνια θεμέλια τοῦ Ἑσσηκωμοῦ.

«Φίλοι πατριῶται! γράφει. Ἡ Ἑλλάς ἀναλαμβάνει τὴν ἐλευθερίαν της. Οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀθανάτων ἡρώων καὶ κληρονόμοι τῆς δόξης των ἀπεφάσισαν νὰ φανῶσιν ἐκείνων ἄξιοι, ν' ἀναδείξωσι τὴν πατρίδα των πατρίδα τῶν καλῶν, πατρίδα τῆς δόξης, πατρίδα τῆς ἐλευθερίας! Ἀπεφάσισαν καὶ ἤδη μὲ θήματα γιγαντιαῖα προβαίνουσιν εἰς πᾶν μέρος ἑπτὰ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ὁδηγοῦνται ἀοράτως ὑπὸ οὐρανοῦ ἀγγέλου, καὶ προασπισθέντες μὲ τὸ σημεῖον τοῦ ἀητήτου Σταυροῦ τρέχουσι τὸ λαμπρότερον καὶ ἐνδοξότερον στάδιον... Ἡ φωνὴ τῆς Πατρίδος εἶναι φωνὴ τοῦ Θεοῦ. Ἄς θαρρῶμεν ἀρχὴ τοῦ νικᾶν εἶναι τὸ θαρρεῖν. Ἐχομεν παραδείγματα τὰ ἀνδραγαθήματα τῶν προγόνων, ἄς τοὺς μιμηθῶμεν μίαν ἡμέραν τὰ τέκνα μας θέλουν ἔχει καύχημά των ὅτι ἐγεννήθησαν ἀπὸ τοιοῦτους πατέρας. Ἄς προθῶμεν. **Δάκτυλος Θεοῦ κινεῖ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα.** Ἄς καταφρονήσωμεν τοὺς κινδύνους, ἄς τοὺς ἀγαπῶμεν αὐτοὶ ὁδηγοῦσιν εἰς τὴν νίκην, αὐτοὶ ὑπόσχονται τὴν δόξαν, αὐτοὶ φέρουσι τὴν ἐλευθερίαν... Πρῶτον καὶ μέσον καὶ τελευταῖον, σὰς λέγω ὅτι, διὰ νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀνάγκη νὰ γίνωμεν τῆς Πατρίδος δοῦλοι μὲ τοιαῦτα φρονήματα, μὲ τοιοῦτον πατριωτισμόν, μὲ τοιαύτην ἀπόφασιν εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ μὴν ἀναλάβωμεν τὴν ἐλευθερίαν μας. Ὡ Ἑλλάς! ὦ Πατρίς! ὦ θεῖον καὶ γλυκύ-

τατον ὄνομα! "Ἄς ἶδω τὴν ἀνάστασίν σου καὶ ἄς παύσω πά-
ραυτα νὰ ζῶ!"»

Οἱ Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τότε, ὅπως καὶ σ' ὄλο
τὸ διάβα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, τὴ νοσταλγία τους γιὰ τὴν
Πατρίδα τὴν μετουσίωσαν σὲ ἔργα καὶ μηνύματα ἱερά. Μ' αὐ-
τὰ συμπαραστέκονταν στοὺς ἀγωνιστὰς καὶ «συμπολεμοῦσαν»
στὸν πανελλήνιο ἐκεῖνο Συναγερμὸ. Δὲν θὰ ἦταν λοιπὸν ὑ-
περβολή, ἂν λέγαμε πὼς καὶ σ' αὐτοὺς ἀνήκει μερίδιο τιμῆς
καὶ σεβασμοῦ, ποῦ πρέπει νὰ προσφέρουμε οἱ γενεές τῆς ἐ-
λεύθερης Ἑλλάδος.

★ ★ ★

Μέσα σὲ λίγες σελίδες, εἶναι φανερό, πὼς δὲν μπορεῖ νὰ
κλεισθῆ ἢ πολύτιμη πνευματικὴ προσφορά γνωστῶν καὶ ἀ-
γνωστῶν λογίων καὶ πολεμιστῶν. Ὡστόσο μιὰ γεῦσι μόνον πῆ-
ραμε ἀπὸ τὴν μεγάλη αὐτὴ ἐκστρατεία, ποῦ χάρισε τοὺς πιὸ
πολύτιμους καρποὺς στὸ Γένος μας.

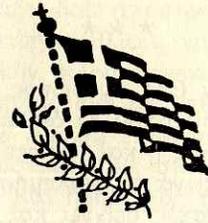
Τὴν προσφορά καὶ τὴν καρποφορία ὄλοι οἱ ἱστορικοὶ τὴν
τονίζουν. "Ὅλοι μιλοῦν μὲ ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸ ἔργο τῶν λο-
γίων καὶ τῶν πολεμιστῶν, μέσα σὲ τόσες καὶ τόσες ἀντιξοό-
τητες, παλεύοντας μὲ μύρια ἐμπόδια.

Νὰ τί γράφει ὁ Νικόλαος Δραγούμης:

«Πάντες οὗτοι, νῦν μὲν περιστοιχίζοντες τὴν κεντρικὴν ἐξου-
σίαν, νῦν δὲ περιερχόμενοι τὰς ἐπαρχίας ἢ διασχίζοντες τὰ
πελάγη, ἄλλοτε δὲ κηρύττοντες ἐν τοῖς στρατοπέδοις ἢ καὶ
ἀντιπροσωπεύοντες τὸν λαὸν ἐν συνελεύεσι καὶ βουλαῖς, διη-
μιλλῶντο ὅπως ἐξάψωσιν τὸν ἐνθουσιασμόν, ρυθμίσωσιν τὸν
ἀγῶνα καὶ περιάψωσιν εἰς τὴν διοίκησιν μορφὴν τάξεως καὶ
εὐπρεπείας. Καὶ ἠγρύπνει λιμώττουσα καὶ ἔτρεχε ρακένδυτος
καὶ ἐταλαιπωρεῖτο παλαίουςα πρὸς τε κακουχίας καὶ πρὸς
τὸν ἐχθρὸν καὶ ἐδεκατίζετο ὑπὸ νόσων ἢ εὐγενῆς αὐτῆ χο-
ρεία, ἥτις, κληρονόμος προαιωνίων παραδόσεων, ἤρχετο νὰ
ποτίσῃ ἐξανθούσας τέλος πάντων αὐτὰς δι' ἰδρωτὸς καὶ αἵ-
ματος».

Ἐνωμένοι βαδίζουν πρὸς τὴν θυσία.

ΜΑΤΙΕΣ ΣΤΟ ΗΘΙΚΟ ΜΕΓΑΛΕΙΟ ΤΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ

ΕΙΔΑΜΕ τῶν πρωτεργατῶν τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας τὴν θερμὴ πίστι στὸν Παντοδύναμο Θεό, τὴν φλόγα τῆς προσευχῆς τους, τὴν μετοχή τους στὰ ἱερώτατα μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας μας. Καιρὸς τώρα νὰ ρίξουμε καὶ μιὰ ματιὰ στὴν προσωπικότητά τους καὶ στὸν χαρακτήρα τους, ὅπως παρουσιάζεται στὴν καθημερινή τους ζωὴ, στὰ κατορθώματά τους καὶ στὶς δυσκολίες τους.

Χωρὶς νὰ λείπουν μελανὰ σημεῖα, ἀνθρώπινες ἀδυναμίες, κάποτε καὶ σφοδρὰ πάθη, ὥστόσο συχνὰ ἐμφανίζονται καὶ ὑπέροχες πλευρές, ποὺ δείχνουν τὴν χριστιανικὴ τους καλλιέργεια. Εἶναι πράξεις εὐγενεῖς, ποὺ ἐμπνέονται ἀπὸ τὸν σύνδεσμό τους μὲ τὸν Κύριο τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Εἶναι γε-

γονότα, πού μᾶς δημιουργοῦν ἕνα δέος, ἕναν θαυμασμό γιὰ τοὺς ἀπλοὺς ἐκείνους ἀνθρώπους, τοὺς γεμάτους ἀνεξικακία, καλωσύνη, ἄμετρο πατριωτισμό.

Ὁ μακρὰ ἀπὸ τὸν Θεὸ ἀνθρώπος, ὁ ἀρνητής, ὁ ἄθεος, δὲν ἀγαπᾷ καὶ τὴν πατρίδα του. Κι ἂς λήη πὼς τὴν ἀγαπᾷ. Στὴ ζωὴ του δείχνεται ἄπατρις ἢ καὶ κάποτε φθάνει ν' ἀρνηθῆ τὴν ἰδέα τῆς πατρίδος ἢ καὶ νὰ τὴν πολεμήσῃ μὲ ὅ,τι μέσα διαθέτει. Ἐνῶ ὁ ἀληθινὰ πιστὸς δείχνει καὶ μὲ τὰ λόγια του καὶ μὲ τὴν αὐταπάρνησί του, πού κάποτε φθάνει ὡς τὴν θυσία, τὴν φιλοπατρία του.

Ὁ γενναῖος καὶ πιστὸς Στρατηγὸς Μακρυγιάννης χαρακτηριστικὰ τονίζει:

«Ὅσο ἀγαπῶ τὴν πατρίδα μου δὲν ἀγαπῶ ἄλλο τίποτα. Νάρθη ἕνας νὰ μοῦ εἰπῆ ὅτι θὰ πάγῃ ὀμπρὸς ἢ πατρίδα, στέργομαι νὰ μοῦ θγάλη καὶ τὰ δύο μου μάτια. Ὅτι ἂν εἶμαι στραθός, καὶ ἡ πατρίδα μου εἶναι καλά, μὲ θρέφει ἂν εἶναι ἡ πατρίδα μου ἀχαμνά, δέκα μάτια νᾶχω, στραθός θανά εἶμαι... Κι ἂν πεθάνωμεν, πεθαίνομεν διὰ τὴν πατρίδα μας, διὰ τὴν θρησκείαν μας... Αὐτὸς ὁ θάνατος εἶναι γλυκός!»

Εἶναι γνωστὴ καὶ ἡ φλογερὴ φιλοπατρία τοῦ Κολοκοτρῶνη. Φαίνεται ἀνάγλυφῃ σὲ πολλὰ του κείμενα. Μὰ νομίζω πὼς τὸ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸ εἶναι ἕνα γράμμα, πού ὑπαγόρευσε, ὅταν κάποτε καὶ αὐτὸς παρασύρθηκε στὶς διχόνοιες καὶ στὶς διαμάχες τῶν Ὀπλαρχηγῶν καὶ τῶν πολιτικῶν.

Γράφει στὸν Γεώργιο Κουντουριώτη στὶς 30 Δεκεμβρίου 1824 μετὰ τὴν δολοφονία τοῦ παιδιοῦ του Πάνου, ἀπὸ ἀντιπάλους του:

«Ἡ Πατρίς, ἐκλαμπρότατε, ἡ γλυκυτάτη Πατρίς ἠγανάκτησε μεγάλως θέβαια κατ' ἐμοῦ. Τὴν βλέπω ἤδη νοερῶς νὰ μοῦ παρρησιάζῃ μὲ ὄργην ἐκδικητικὴν τὴν σκιάν τοῦ ἀδικοφονευμένου Πάνου. ὦ, πὼς νὰ τὸ προφέρω ἀδακρυτί, καὶ νὰ μὴν εἶμαι ἀπαρηγόρητος; Ναι, ἔχει δίκαιον ἡ Πατρίς. Ἄλ-

λὰ Θεοῦ τὸ ἀναμάρτητον. Ἄνθρωπος εἶμαι, ἐνεπλέχθην εἰς σκευωρία, ἐνέπεσα εἰς παγίδα, ἠπατήθην, ἔδωσα λόγον ἐμπιστοσύνης, τὸν ὁποῖον διὰ νὰ φυλάξω ἠναγκάσθην νὰ πράξω ἐναντία τῶν νόμων τοῦ Ἔθνους, ἐναντία τῶν συμφερόντων τῆς Πατρίδος, νὰ πράξω ὅσα ἀποστρέφεται καὶ ἀποδοκιμάζει ἡ ψυχὴ μου. Ἄλλ' ἐπειδὴ μὲ θλίψιν καὶ λύπην ἐγκάρδιον προστρέχω εἰς τὴν μητρικὴν φιλοστοργίαν της, ἐπικαλοῦμαι τὴν τρυφεράν συμπάθειάν της διὰ τὰ παθήματά μου...

» *Ἡ Πατρίς ἦτο καὶ θὰ εἶναι τὸ εἶδωλον τῆς ψυχῆς μου.* Διὸ εὐελπισ προστρέχω εἰς τὴν εὐσπλαχνίαν της, καθὰ πολλὰκις ἀπεφάσισα, καὶ ἤδη τέλος πάντων ἔργῳ προσῆλθον εἰς τὴν Διοίκησιν καθυποβάλλων ἑμαυτὸν εἰς τοὺς νόμους, τοὺς ὁποῖους πάντοτε ἐσεβάσθην καὶ θέλω σέβεσθαι μέχρι τελευταίας μου ἀναπνοῆς...».

Τὸ πὼς ὅλοι ἐκείνοι οἱ Πολεμάρχαι ἔδειξαν τὸν πατριωτισμὸ τους εἶναι γνωστό. Οἱ κόποι τους, οἱ ταλαιπωρίες τους, ἡ σκληρὴ ζωὴ στὰ στρατόπεδα, οἱ θυσίες τους στὰ πεδία τῶν μαχῶν, ἡ καρτερία τους ὅταν συγγενεῖς καὶ παιδιὰ τους πέφτουν γιὰ τὴν πίστι καὶ τὴν ἐλευθερία, φανέρωναν τὴν ἀγάπη τους στὴ φτωχὴ, μὰ εὐλογημένη γῆ τῶν πατέρων τους.

«Ἡ ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ Ἡλία Μαυρομιχάλη κατέλυπησεν ὅλους τοὺς Ἕλληνας. Ὅταν ἡ εἰδησις ἔφθασεν εἰς τὴν Κόρινθον, ὅπου εὐρίσκετο τότε ἡ Γερουσία, οἱ κορυφαῖοι τῶν συγκεντρωμένων ἐκεῖ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἐπήγαν εἰς τὸ σπίτι τοῦ πατρὸς τοῦ ἥρωος, πού ἀγνοοῦσεν ἀκόμη τὸ θλιβερὸν γεγονός. Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἐκάθησε κοντὰ εἰς τὸν Πετρόμπεην προσπαθῶν νὰ εὕρῃ τρόπον, διὰ νὰ τὸν προδιαθέσῃ διὰ τὸ σκληρὸν ἄγγελμα.

—Μπέη μου, τοῦ εἶπε, εἶσαι Σπαρτιάτης καὶ γνωρίζεις πόσον οἱ πρόγονοί σου ἐφαίνοντο γενναῖοι καὶ ἔχαιραν μάλιστα ὅταν ἤκουαν ὅτι τὰ παιδιὰ τους ἔπεφταν εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

Ὁ Πετρόμπεης ὑποπτέυθη τὸ κακὸν καὶ ἠρώτησε συγκινημένος:

—Ἐσκοτώθῃ ὁ Ἡλίας μου;

Ὅλοι τότε ἐσηκώθησαν καὶ τὸν περιστοίχισαν καὶ τοῦ ἔλεγαν παρηγορητικὰ λόγια.

—Μή με συλλυπείσθε, τούς ἀπήντησε προσπαθῶν νὰ συγ-
κρατήση τὴν ἔκρηξιν τοῦ πατρικοῦ του πόνου. Ἔκαμα γυιὸν
στρατιώτην. Τὸ χρέος του ἔκαμε πρὸς τὴν Πατρίδα!»

Ἔχει πολλὰς ἐκφάνσεις ὁ ἀληθινὸς πατριωτισμὸς. Δὲν εἶ-
ναι μόνον λόγια πατριωτικά. Ἐκδηλώνεται μὲ ποικίλους τρό-
πους σὲ κάθε ἐποχῇ, μὰ περισσότερο στὶς δύσκολες ὥρες τῶν
λαῶν.

★ ★ ★

Κατάσπαρτη εἶναι ἡ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστά-
σεως ἀπὸ ἔργα ἡρωϊσμοῦ, πού ἐνέπνεε ἡ πίστις στὸν Θεό. Κά-
θε σελίδα τῆς εἶναι καὶ μιὰ ἢ πολλὰς τέτοιες πράξεις. Ὀπλαρ-
χηγοὶ καὶ στρατιῶτες, πολεμισταὶ τῆς ξηρᾶς καὶ ναυμάχοι
τῆς θάλασσας, ὅπως εἶδαμε, ἀμιλλῶντο σὲ πράξεις αὐτοθυ-
σίας, πού εἶναι ἀδύνατο ὅλες νὰ τίς ἀπαριθμήσουμε ἐδῶ. Ἄς
ἀρκεσθοῦμε καὶ πάλι σὲ μιὰ μικρὴ δειγματοληψία, πού ὁ-
μως θὰ μᾶς τονίσῃ πῶς ὁ ἀληθινὸς ἡρωϊσμὸς καὶ τῶν ἄγνω-
στων μαχητῶν στὴν πίστι θεμελιώνεται.

Ἐπρεπε νὰ κατορθώσῃ ἓνα πυρπολικὸ νὰ περάσῃ μέσα
ἀπὸ τὰ στενὰ τοῦ Ρίου καὶ Ἀντιρρίου καὶ ν' ἀντιμετωπίσῃ
τὸν τουρκικὸ στόλο στὸ Φρούριο τῆς Ναυπάκτου. Ἡ ἐπιχεί-
ρησις ἦταν τρομερὰ ἐπικίνδυνη. Γι' αὐτὸ οἱ Καπεταναῖοι ρώ-
τησαν τὰ πληρώματα τῶν ὑδραϊκῶν καὶ τῶν σπετσιώτικων
πλοίων, ποῖος θὰ δεχόταν νὰ πάρῃ θέσι στὸ τιμόνι τοῦ πυρ-
πολικοῦ τοῦ Γιώργου Μυργιαλῆ.

Ἄπ' ὅλους τοὺς ἄνδρες, ξεπετάχτηκε τότε ἓνας νέος 25
χρονῶν, πού ὑπηρετοῦσε σὰ ναύτης στὸ πλοῖο «Σύμμαχοι»
τῆς Μπουμπουλίνας. Κατάπληκτοι ἐκεῖνοι θαυμάσανε τὸν νέ-
ον αὐτόν, πού λεγόταν **Γιώργης Παξινὸς** καὶ χαρούμενος
καὶ γελαστός ξεκίνησε γιὰ τὴν μεγάλη θυσία.

Ὅταν ζύγωναν στὸν ἐχθρικὸ στόλο ὁ Μυργιαλῆς πέταξε
τ' ἀναμμα στὸ μπουρλότο καὶ ἔλυσε τὸ σχοινὶ τῆς θάρκας.
Ὁ Παξινὸς ὅμως καίτοι τὸ πυρπολικὸ ἄρχισε νὰ καίγεται,
κρατώντας γερά τὸ τιμόνι, προσπαθοῦσε νὰ πλευρίσῃ στὸ πῖο
μεγάλον τουρκικὸ πολεμικόν. Δυστυχῶς ὅμως πῆρε φωτιά τὸ
κατάρτι τοῦ φλόκου του, κι ἦταν δύσκολον νὰ τὸ κουμαντά-

ρη. Σὲ λίγο οἱ φλόγες ἄρχισαν νὰ τὸν ζώνουν ὀλόγυρα. Τό-
τε ὁ νεαρὸς ἥρωας ἔπεσε στὴν θάλασσα καὶ «σκαντζαρισμέ-
νος» πίσω ἀπὸ τὸ πυρπολικὸ τὸ διηύθυνε κρατώντας τὴν
«τρόμπα μαρίνας» κι ἔχοντας μόνον τὸ κεφάλι του ἔξω ἀπὸ τὸ
νερό.

Ὁ Μυργιαλῆς τοῦ φώναξε:

—Παράτα τὸ μπουρλότο καὶ κολυμπώντας τρέξε πρὸς τὴν
θάρκα.

Ὁ Παξινὸς τοῦ ἀπάντησε:

—Λευτεριά ζητᾶμε μωρ' ἀδέλφια, κι ἐγὼ γιὰ τὴν πίστι-
μας θέλω ν' ἀποθάνω... Μὰ τὴν χρυσὴ πατρίδα μας...
Βοήθα, Παναγιά, νὰ μὴν καὶ ὁ φλόκος!...

Αὐτὰ ἦταν τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Κυναίγειρου τοῦ 1821.
Πέσανε πάνω του οἱ Τοῦρκοι καὶ τὸν ἄρπαξαν. Μισοπεθαμέ-
νον τὸν ἀνέβασαν στὸ τουρκικὸ πολεμικόν. Ὁ Τοῦρκος στόλαρ-
χος διάταξε καὶ τὸν πέρασαν σὲ μιὰ σοῦβλα καὶ τὸν ψήσανε
ζωντανόν.

Νὰ καὶ ἐκεῖνος ὁ ἄγνωστος στοὺς πολλοὺς Γεώργιος Πο-
λίτης, τὸ ἡρωϊκὸ ναυτάκι, πού ἔγινε, μέσα σὲ μιὰ νύκτα, σὲ
μιὰ στιγμή, ἀπὸ ἀπλὸς γεμιτζῆς, καπετάνιος καὶ ἥρωας, στὸ
ἀπίστευτον τρόπιον τῆς Μεθώνης. Ἐκεῖ παράδωσαν στὶς φλό-
γες οἱ Ἕλληνες, ἔχοντας καὶ τὸν ἄνεμο σύμμαχον, εἰκοσιο-
κτῶ καράβια τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου.

Ἄλλ' ἄς ἀκούσουμε αὐτοῦσιον τὸν ὑπέροχον διάλογο τοῦ
γεμιτζῆ μετὰ τὸ ναύαρχον Μιαούλη. Σὲ μιὰ στιγμή, πού κανένας,
οὔτε ὁ Ραφαλιᾶς, οὔτε ὁ Πιπίνος τολμοῦν νὰ θάλουν μπουρ-
λότο στὴν αἰγυπτιακὴ ἀρμάδα, τὸ ναυτάκι παρουσιάζεται
μπρὸς του καὶ τοῦ λέει:

—Δῶσε μου τὸ μπουρλότο τοῦ Ραφαλιᾶ, ἐγὼ θὰ πάω...

—Εἶσαι καπετάνιος ἐσύ;

—Ὅχι, ναύτης, μὰ τί ἔχει νὰ κάνῃ; Μιὰ φορὰ θὰ γίνῃ δου-
λειά. Δίνω ὑπόσχεσι.

—Νοιώθεις ποῦ θὰ πᾶς; Δὲν εἶναι ζεῦκι. Θὰ πᾶς νὰ σκο-
τωθῆς.

—Μὲ τὴν εὐχὴ σου, ναύαρχε. Ὅτι πῆ ὁ Θεός. Λέω νὰ τὰ
καταφέρω.

“Έτσι παρασέρνει και τούς άλλους μπουρλοτιέρηδες: τόν Πιπίνο, τόν Τσάπελη, τόν Σπαχή, τόν Μπίκο. Και τὸ θαῦμα γίνεται.

Δεκαοκτῶ χρονῶν ἦταν αὐτὸ τὸ ναυτάκι, ποὺ τούς ἔβαλε μπροστά.

Μὰ ὁ ἡρωϊσμός δὲν παρουσιάζεται μόνο στὰ πεδία τῶν μαχῶν. Καὶ σὲ ἄλλες περιστάσεις ἐμφανίζεται, ὅπως ὅταν ὁ μαχητὴς ὑποτάσσεται στὰ κελεύσματα τῆς Διοικήσεως, βοηθάει σὲ δύσκολες ἀποστολές, ἔστω κι ἂν εἶναι ἄρρωστος ἢ ἀνήμπορος.

“Ένα τέτοιο γεγονός συνέβη ὅταν ὁ Ἄ. Ζαΐμης ζήτησε ἀπὸ τὸν ἄρρωστο, τραυματισμένο τότε, Στρατηγὸ Μακρυγιάννη νὰ πάη νὰ συναντήσῃ τὸν Φαθιέρο. “Ἄς ἀφήσουμε ὅμως καλύτερα τὸν ἴδιο τὸν Μακρυγιάννη νὰ μᾶς τὸ διηγήθῃ:

«Ὁ Ζαΐμης ἦταν πρόεδρος τῆς Διοικήσεως. Μοῦ λέγει: «Χαίρομαι ὅτι ἦρθες· καὶ νὰ συνακουστοῦμεν σὲ ὅ,τι μποροῦμε νὰ βοηθήσωμεν τὴν πατρίδα· καὶ ν’ ἀφήσουμε τὰ παλιά πάθη». —Τοῦ εἶπα· «χαίρομαι διὰ ἕναν ἀγωνιστὴν σημαντικόν, κεφαλὴ τῆς πατρίδος, ὁποῦχει τόση εὐκρίνεια. “Ὅτι τὰ πάθη τὰ εἶδαμεν ποῦ μᾶς κατήνησαν. Κι ἐγώ, τοῦ λέγω, σ’ ὅτι μὲ διατάξετε εἶμαι ἕτοιμος νὰ πεθάνω διὰ τὴν ἀγάπη τῆς πατρίδος. Καὶ δι’ αὐτὸ ἐβγήκα εἰς τὴν κατάστασιν ὅπου μὲ βλέπετε.

»Ἦρθαν καὶ τ’ ἄλλα τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Διοικήσεως· εἶπαν νὰ πάγῃ ἕνα ἀπὸ αὐτοὺς εἰς τὰ Μέθενα νὰ μιλήσῃ μὲ τὸν Φαθγέ (Φαθιέρο). «Ἦταν καλὰ, μοῦ λένε, νὰ πάγαινες καὶ μόνος σου — εἶσαι ἀστενής· θὰ τὸν ἐνθουσίαζες ἀλλοιῶς». —Τοὺς λέγω, «*νὰ πεθάνω εἰς τὸν δρόμον, θὰ πάγω νὰ ἐνεργήσω ὅ,τι μπορῶ!*»

»Ἐπῆγα εἰς τὰ Μέθενα. Μὲ δέχτηκε ὁ ἀγαθὸς καὶ γενναῖος Φαθγὲς κι ὄλοι οἱ ἀξιωματικοί. Τοὺς ἐνθουσίασα. Τοὺς ἤρρα πρόθυμους καὶ μὲ μεγάλον πατριωτισμόν...».

Σύντομη ματιὰ μόνο ρίξαμε σὲ ἕνα εὐρύτατο θέμα, στὸ κυριώτερο θέμα τοῦ 21. Καὶ ἔγινε ἔτσι, μιὰ καὶ σκοπὸς τούτου τοῦ τεύχους δὲν εἶναι ὁ ὕμνος τῶν ἀνδραγαθημάτων, ἀλλὰ τὸ ξεσκέπασμα τῶν πνευματικῶν τους θάθρων. Μεγάλα

ἢ μικρότερα ἀνδραγαθήματα στηρίχθηκαν στὴν πίστι καὶ στὴν ἀρετὴ ἀφανῶν καὶ γνωστῶν Ἠρώων. Χωρὶς αὐτὰ τὰ αἰώνια θεμέλια καὶ τὰ πιὸ γενναῖα κατορθώματα εἶναι λειψά.

“Ὅπως ὅμως εἶπαμε ὁ ἑλληνικὸς Ἄγώνας τοῦ 1821 μετὰ τὶς πρῶτες ἀστραφτερές λάμπεις ἠθικοῦ μεγαλείου, δοκίμασε σκληρές στιγμὲς ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες, ἀπὸ τὶς μικρότητες καὶ τὰ πάθη, ἀπὸ τὶς ἀδιαλλαξίες καὶ τὶς συγκρούσεις τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων. Ξέρουμε ὅτι ἔφθασαν ἐκεῖνοι οἱ ὑπέροχοι ἀγωνισταὶ νὰ σηκώσουν τὰ καρυοφύλλια τους ἐναντίον ἀδελφῶν.

Εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ θλιβερές οἱ στιγμὲς τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ!

Ἄλλὰ καὶ τότε στὶς ὄρες τῆς διαιρέσεως, δὲν ἔλειψαν οἱ ἀληθινοὶ πατριῶται, ποὺ ὕψωναν τὴ φωνή τους, καυτηρίαζαν τὸ κακὸ καὶ ζητοῦσαν ἀπὸ Ὀπλαρχηγούς καὶ Πολιτικούς Ἄρχηγούς νὰ ξαναδώσουν τὰ χέρια καὶ νὰ συνεχίσουν τὴν μεγάλη Προσπάθεια τῆς πλήρους ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ἀπὸ αὐτούς, ποὺ ἔστειλαν παραινέσεις καὶ ἔγραψαν γράμματα καὶ προκηρύξεις δυὸ ἄς ἀναφέρουμε: Τὸν ἀγνὸ πατριῶτη καὶ ἀγωνιστὴ Δ. Ὑψηλάντη καὶ τὸν μεγάλο Δάσκαλο τοῦ Γένους Ἄδ. Κοραῆ.

Σὰν πληρεξούσιος καὶ Ἀρχηγὸς ὁ Δ. Ὑψηλάντης ἐνοιωθε θαθεῖα τὴν ὑποχρέωσιν νὰ συμβουλεύῃ Ὀπλαρχηγούς καὶ Πολεμάρχους νὰ ἔχουν ὁμόνοια, ἀγάπη, ἐνότητα μεταξύ τους, γιὰτὶ πονοῦσε ἢ ἄδολη καρδιά του, βλέποντας τὶς διχονοίες, τὶς ἀσυμφωνίες, τὰ μαλώματα.

Νὰ λίγες γραμμὲς ὅπου δὲν μιλάει σὰν στρατιωτικὸς, ἀλλὰ σὰν πνευματικὸς ἄνθρωπος.

Γράφει στοὺς Σφακιανούς:

«Λυποῦμαι, γενναῖοι Σφακιανοί, ἀκούων ὅτι ὁ μισόκαλος δαίμων, ὁ μιαρὸς πατὴρ τοῦ φθόνου καὶ τῆς διχονοίας, εἰσεχώρησεν εἰς τὰ τάγματά σας καὶ ἐμποδίζει τὰς λαμπρὰς προ-

όδους σας. Προσέχετε, λοιπόν, φίλοι πατριῶται. Εἰς τὸν παρόντα ἐθνικὸν μας πόλεμον, ὅταν βλέπωμεν ἄνδρας γενναίους, ἀνδρείους καὶ στρατηγικούς, ὅχι μόνον δὲν πρέπει νὰ τοὺς φθονῶμεν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας χρεωστοῦμεν καὶ κατὰ τὰ ἱερὰ παραγγέλματα *τῆς οὐρανίου πίστεώς μας*, καὶ διὰ τὸ συμφέρον μας καὶ διὰ τὴν δόξαν μας, χρεωστοῦμεν καὶ νὰ τοὺς τιμῶμεν καὶ νὰ τοὺς μεταχειριζόμεθα ὡς ὄργανα τῆς κοινῆς σωτηρίας, δοξάζοντες τὸν Θεὸν ὅτι ἐχάρισεν εἰς τὴν κοινὴν πατρίδα τοιοῦτους ἄνδρας.

» Ἄν εἰς τοὺς παλαιούς προγόνους μας ἔλειπεν ὁ Μιλτιάδης, δὲν ἐνικοῦσαν ἐκείνην τὴν λαμπρὰν νίκην τοῦ Μαραθῶνος. Ἄν τοὺς ἔλειπεν ὁ Θεμιστοκλῆς, δὲν ἐνικοῦσαν ὁμοίως ἐκείνην τὴν περίφημον ναυμαχίαν τῆς Σαλαμίνος. Πρέπει νὰ φιλοτιμούμεθα ποῖος νὰ ὠφελήσῃ περισσότερο τὴν Πατρίδα, χωρὶς νὰ φθονῶμεν τὸν ὠφελούντα αὐτὴν περισσότερον. Ὅταν ἔχωμεν ὁμόνοιαν καὶ ἄνδρας ἀξίους, τότε καὶ μὲ ὀλίγα μέσα ἠμποροῦμεν νὰ νικήσωμεν τὸν ἐχθρόν... Ὅταν ὁμως ἔχωμεν διχονοίας καὶ φθόνους, τότε δὲν κατορθώνομεν τίποτε, οὐδὲ ἂν ἠθέλαμεν ἔχει τὰ πλέον δυνατὰ καὶ μεγάλα μέσα.

» Πῶς θέθαια ἠμπορεῖ νὰ κατορθωθῇ τίποτε γενναῖον καὶ κοινωφελές, ὅταν εἴμεθα διηρημένοι καὶ κατατρεχόμεθα δολίως ὁ εἰς ἀπὸ τὸν ἄλλον; Ἄνάγκη λοιπόν, ἂν θέλετε τὴν ἐλευθερίαν σας, ἂν θέλετε τὴν ἀληθινὴν σας δόξαν, ἂν εἴσθε ἀληθεῖς Χριστιανοὶ καὶ ἀληθινοὶ ἀπόγονοι τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀνδρῶν, ἀνάγκη εἰς ὅλα σας τὰ κινήματα καὶ εἰς ὅλα σας τὰ βουλεύματα νὰ ὀδηγησθε ἀπὸ τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ ἀνίκητον ὁμόνοιαν».

Καὶ ὁ Ἄδαμάντιος Κοραῆς, ὅταν ἔμαθε τίς πρῶτες διχονοίαι, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὸν ἐγωϊσμὸ μερικῶν, γράφει τοῦτα τὰ ὑπέροχα λόγια στοὺς Προεστῶτες τῆς Πελοποννήσου:

« Διὰ ποῖαν αἰτίαν, ἐρωτῶ, φίλοι ὁμογενεῖς, ἐπαναστατήσατε κατὰ τοῦ τυράννου; Διατί τὸν πολεμεῖτε; Διὰ τὰς ἀδικίας του; διότι εἶχε δύο ζύγια, δύο μέτρα ἄνισα, δύο νόμους ὁ ἄνομος, ἕνα διὰ τοὺς ὁμοθρήσκους του, καὶ ἄλλον δι' ἡμᾶς... Ἄν αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία διὰ τὴν ὁποῖαν ἐχύσατε καὶ χύνετε

καθ' ἡμέραν τὸ αἷμα σας; ἂν σκοπὸν ἄλλον δὲν ἔχετε παρὰ νὰ ἀρπάξετε μόνον τὰ ἄνισα καὶ ἄδικα μέτρα ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ τυράννου, διὰ νὰ τὰ μεταχειρίζεσθε ἑσεῖς μὲ τὴν αὐτὴν ἀνισότητά πρὸς ἀλλήλους, διὰ νὰ ὑψῶνεσθε ὁ ἕνας ὑπὲρ τὸν ἄλλον, διὰ νὰ καταδυναστεύῃ ὁ πλοῦσιος τὸν πτωχόν, ὁ δυνατὸς τὸν ἀδύνατον; ἂν λέγω τοιοῦτον ἔχετε σκοπὸν, πιστεύσατέ με, ἀγαπητοὶ φίλοι, ὅτι ἀδίκως ἐταράξατε τὴν ἡσυχίαν ὄλου τοῦ γένους μας. Ἄλλὰ τί λέγω ἡσυχίαν; τὴν ζωὴν αὐτὴν ἐγίνετε αἵτιοι νὰ στερηθῶσι τόσαι μυριάδες ἀθῶων ὁμογενῶν... Τῶν ἀμέτρων τούτων μυριάδων τὸ αἷμα δὲν θέλει παύσει νὰ ζητῇ μὲ κραυγὰς ὀδυνηρὰς ἐκδίκησιν ἀπὸ τὸν Θεὸν ἐναντίον σας, ἂν ἐξώσθητε τὴν ρομφαίαν, ὅχι διὰ νὰ ἐλευθερώσετε τὴν Πατρίδα ἀπὸ τὴν τυραννίαν, ἀλλὰ διὰ νὰ γενήτε σεῖς τύραννοι, ἢ νὰ γενήσετε μὲ τὰς διχονοίας σας κανένα τυράννον τῆς Πατρίδος».

Καὶ ἀργότερα στὰ 1825 « Πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἀρχηγούς » τονίζει:

« Μὴ, διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ, ὑποφέρετε νὰ εἴπωσιν οἱ ἐχθροὶ μας, ὅτι οἱ Γραικοὶ εἶναι ἀνάξιοι ἐλευθερίας, ὅτι νόμοι πολιτικοὶ δὲν ἄρκοῦν νὰ τοὺς κρατήσωσιν εἰς ὁμοίον».

Δὲν εἶναι ὁμως μόνον οἱ φωνές πολλῶν ἀληθινῶν Πατριωτῶν. Ἐκεῖνες τίς θλιβερὰς ὥρες, ἔγιναν καὶ πολλὰς ὑπέροχες πράξεις συμφιλίωσης καὶ συγχωρήσεως. Ἦταν στιγμὲς πνευματικῆς ἀνανήψεως. Στιγμὲς μεγάλες, ποὺ οἱ ἡγέται τοῦ Ἄγῶνος νικοῦσαν τὸν κατώτερο ἑαυτοῦ τους. Καὶ ἡ νίκη ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ μας εἶναι τὸ πιὸ δύσκολο, ἀλλὰ καὶ πιὸ περιλάμπρο κατόρθωμα.

Συχνὰ συγκρούονταν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Καραϊσκάκης, ὡς τὴν ὥρα ποὺ ἡ Ἐπανάστασις ἄρχισε νὰ κάμπεται. Συμφιλιώθηκαν τότε οἱ δυὸ γίγαντες, τότε ποὺ ὁ Κιουταχῆς κατέστρεφε τὴν Ρούμελη καὶ ὁ Ἴμπραήμ τὸν Μωρητᾶ. Νὰ λίγες γραμμὲς ἀπὸ ἕνα θαυμάσιο γράμμα τοῦ Καραϊσκάκη πρὸς τὸν Κολοκοτρώνη μὲ ἡμερομηνία 12 Αὐγούστου 1826, ποὺ μιλάει γι' αὐτὴ τὴν συμφιλίωσι:

« Στρατηγὲ καὶ ἀδελφέ! Ἡμεῖς ἐνώθημεν καὶ ἡ ἔνωσίς μας θὰ εἶναι παντοτεινὴ. Πρέπει ὁμως νὰ δεῖξωμεν εἰς τοὺς Ἑλ-

ληνας καὶ εἰς τοὺς ξένους, ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἐνώσεώς μας εἶναι τὸ κοινὸν τῆς Πατρίδος ὄφελος. Βοήθησέ με ἡ γενναιότης σου εἰς αὐτὴν τὴν ἐκστρατεῖαν τῆς Ρούμελης, διὰ νὰ χάσωμεν τὸν Κιουταχῆ, καὶ ἀκολούθως βοηθῶ καὶ ἐγὼ μὲ τὴν ζωὴν μου καὶ χάνεται ὁ Ἰμπραῖμης. Αὐτὴ ἡ ἀμοιβαία βοήθεια εἶναι ὁ μόνος δεσμὸς τῆς φιλίας μας, δεσμὸς ὁποῦ θὰ σώσῃ τὴν Πατρίδα... Ἐλπίζω εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὰς εὐχὰς τῶν Ἑλλήνων, ἄλλην μίαν φοράν ἀκόμη νὰ κινηθῶμεν καὶ νὰ χαλάσωμεν διὰ πάντα τὸν Κιουταχῆ...».

Τὸν ἴδιο καιρὸ μὲ πρωτεργάτη τὸν Κολοκοτρῶνη καὶ ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ συνενώνονται καὶ συσπειρώνονται γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ Αἰγυπτίου ἐπιδρομέα. Εἶναι, θὰ τις λέγαμε, ἱερὲς συμμαχίαι, θασισιμένες στὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης, στὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

Δυὸ ἔγγραφα μᾶς δίνουν τὴν πορεία τῶν συνεννοήσεων αὐτῶν. Στὸ πρῶτο ὁ Θ. Κολοκοτρῶνης ζητάει ἀπὸ πέντε πολιτικούς ἡγέτας ν' ἀφήσουν τὰ πάθη καὶ νὰ ἐνωθοῦν.

Γράφει στίς 4 Ἰουνίου 1825:

«Εὐγενέστατοι, Ἐξοχώτατοι καὶ Γενναιότατοι Κύριοι Σωτήρη Χαραλάμπη, Ἀνδρέα Ζαΐμη, Ἀνδρέα Λόντο, Πετμεζαῖοι καὶ Δημήτρη Μελετόπουλε.

»Ἡ Πατρίς μας καὶ ἡ Πίστις μας κινδυνεύει, κινδυνεύει ἡ ὑπαρξίς μας, καὶ κινδυνεύει κακὰ, καὶ εἰς τὸν κίνδυνον τοῦτον μᾶς ἔφεραν τὰ πάθη μας, τώρα δὲν ἔμεινεν ἄλλο, εἰμὴ, ἢ τὴν Πατρίδα μας ν' ἀφήσωμεν νὰ χαθῆ ἢ τὰ πάθη μας ν' ἀφήσωμεν καὶ μὲ ὁμόνοιαν καὶ συμφωνίαν ν' ἀπαντήσωμεν τὸν κίνδυνον τοῦ Ἰμπραῖμ... Ἀφήστε τὰ πάθη, καὶ ἡμεῖς χάνομεν τὴν Πατρίδα, ἀφήστε τα καὶ μὴν παίρνετε στὸ λαϊμὸ σας τὸ πᾶν. Ἀφήστε τα, διὰ νὰ μὴν μετανοοῦμεν ὕστερα ἀνωφέλευτα... *Ἐνωθῆτε ὡς τὸ κάμαμεν καὶ ἡμεῖς*, ἄς ἐνωθῶμεν, καὶ ἄς περιπατήσωμεν μὲ εὐθύτητα, ἄς ἐνωθῶμεν, γιὰ τὶ ἐχάσαμεν τὰ δικαιώματά τῆς Πατρίδος μας γενικῶς καὶ μερικῶς τὰ ἰδικά μας, καὶ χάνομεν τώρα καὶ αὐτὴν τὴν Πατρίδα.

»Ὁ πατριώτης

»Θ. Κολοκοτρῶνης».

«Ὅσο πονάει κανεὶς διαβάζοντας τίς σελίδες τῆς Ἐπαναστάσεως, ποῦ εἶναι σκιασμένες ἀπὸ διαιρέσεις καὶ ἐμφύλιες συγκρούσεις, τόσο ἡ καρδιά ἀγάλλεται ὅταν φθάνη στίς γραμμὲς ποῦ μιλοῦν γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων, ἐνότητα ποῦ πέτυχαν ὕστερα ἀπὸ τίς προσπάθειες πιστῶν ἀρχηγῶν.

Νὰ μερικὲς γραμμὲς ἀπὸ τὸ ἔγγραφο, ποῦ κυκλοφόρησε μετὰ τίς συνεννοήσεις τῶν ὀπλαρχηγῶν στίς 23 Αὐγούστου 1825 στὸ Ναύπλιο:

«Ἡμεῖς οἱ υπογεγραμμένοι πατριῶται, συνελθόντες εἰς ἐν καὶ συσκειψάμενοι περὶ τῶν δεινῶν περιστάσεων τῆς Πατρίδος.

»Παρατηροῦντες ὅτι ἡ πηγὴ τῶν δυστυχιῶν αὐτῆς ἐστάθησαν αἱ διχόνοια καὶ τὰ ἐπάρματα πάθη.

»Παρατηροῦντες ὅτι αἱ διαιρέσεις δὲν εἶναι οἴκοθεν γενικαί, ἀλλὰ πηγάζουσαι ἐκ μερικῶν καὶ πεπαλαιωμένων ἀντιπαθειῶν, ἐξαπλοῦνται καὶ φέρουσι τὴν θλάβην καὶ τὸν κίνδυνον εἰς τὸ γενικόν.

»Παρατηροῦντες ὅτι ἡ Πελοπόννησος, οὔσα τὸ κεντρικώτερον καὶ σημαντικώτερον μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν μείνη ἐλευθέρα παθῶν καὶ ἀντενεργειῶν, θέλει εἰσαχθῆ ἡ γενικὴ ἡσυχία εἰς ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν καὶ τὸ ἔθνος θέλει κατασταθῆ ἱκανὸν νὰ ἀποφύγῃ τὸν μέγαν ἐπικείμενον κίνδυνον...

»Ἀποφάσει τελείᾳ καὶ οἰκιοθελῶς ἀπεφασίσσαμεν:

»Α'. Νὰ *ἀπορρίψωμεν* πᾶν ἰδιαιτέρον πάθος καί, ἐὰν ἐκ τῶν περιστάσεων εἰσεχώρησαν εἰς τὰς καρδίας μας ἀντιπάθειαι ἢ ἐρριζώθησαν ὑπόνοιαι, νὰ ἐξαλειφθοῦν ὀλοτελῶς καὶ νὰ εἴμεθα εἰς τὸ ἐξῆς οἱ εἰλικρινέστεροι τῶν ἀδελφῶν, χωρὶς νὰ ἀνακαλέσωμεν ποτὲ τὰ παρελθόντα ἢ νὰ δεχθῶμεν νὰ γενῆ ἢ παραμικροτέρα θλάβη, ὡς ἀποτέλεσμα ἀντιπαθείας ἢ ἄλλης τινὸς αἰτίας.

»Β'. Νὰ μείνωμεν ἀδιαιλύτως *ἐνωμένοι* διὰ τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος, διὰ τὴν στερέωσιν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας της καὶ διὰ τὴν ἀνατροπὴν παντὸς σχεδίου, τείνοντος εἰς ὀλεθρίους ἀντενεργείας, αἱ ὁποῖαι ἐμποροῦν νὰ φέρουσιν ἢ ταραχὰς ἢ ἐμφύλιον πόλεμον, ἢ ὁποιαδήποτε ἄλλην θλάβην εἰς τὴν Πατρίδα καὶ εἰς τὸ πολυπαθὲς Ἑλληνικὸν Ἔθνος.

»Γ'. Νά *τεινώμεν* ὅλοι εἰς ἓνα καί τὸν αὐτὸν σκοπὸν, τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Διοικήσεως, ἀποφεύγοντες πᾶν ὅ,τι ἡμπορεῖ νὰ παραλύσῃ τὰς ἐργασίας της, ἢ νὰ ρίψῃ τὸ Ἔθνος εἰς τὴν ἐπάρατον ἀναρχίαν.

»Δ'. Ἐπειδὴ ἕκαστος ἡμῶν ἔχει σχέσεις μὲ τοὺς μὴ παρόντας τῶν σημαντικῶν πατριωτῶν, νὰ προσκαλέσωμεν καὶ ὑποχρεώσωμεν αὐτοὺς ἀμοιβαίως εἰς τὴν αὐτὴν ἔνωσιν μὲ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ παρόντος ἐγγράφου...

»Θ. Κολοκοτρώνης, Ἄνδρέας Λόντος, Γεωργιάκης Γιατράκος, Ἰωάννης Νοταρᾶς, Βρεσθίνης Θεοδώρητος, Πανοῦτσος Νοταρᾶς, Γεώργιος Κουντουριώτης, Α. Μαυροκορδάτος, Κωνστ. Μαυρομιχάλης».

Τοὺς καλοὺς αὐτοὺς πατριώτας ἀκολουθοῦν καὶ ἄλλοι στὸν δρόμο τῆς συμφιλίωσης. Ὁ Ἰωάν. Γκούρας γράφει στὸν Καρσιτσάκη ἀπὸ τὰ Μέγαρα στίς 18 Ἰουνίου 1826:

«Γενναιότατε ἀδελφέ!

»Ἐγὼ ἐπιθυμῶ νὰ δεθῶμεν καὶ νὰ μένωμεν ἀχώριστοι. Τοῦτο συμφέρει καὶ εἰς τὴν Πατρίδα καὶ εἰς ἡμᾶς. Ἀποφάσισε νὰ ἀπεράσῃς ὀγλήγορα ἐδῶ καὶ νὰ κινούμεθα ἐκ συμφώνου καὶ ἔχει ὁ Θεός, ἢ βοήθειά Του καὶ τὸ τουφέκι ἐβάσταξεν αὐτὴν τὴν Πατρίδα ἕως τῶρα, καὶ ἡμᾶς. «Ὅταν αὐτὸ τὸ κρατοῦμεν σφικτὰ καὶ εἴμεθα ἐνωμένοι, τὸ πᾶν κατορθώνωμεν. Νὰ ἐνωθῶμεν, ἀδελφέ, σφικτὰ καὶ δὲν θὰ μᾶς ματαχωρίσῃ πλέον μήτε ὁ διάβολος».

Καὶ ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης σὲ προκήρυξι τοῦ πρὸς τοὺς Μανιάτας ὀπλαρχηγούς τὴν 9 Ἰουλίου 1826 λέει ἀνάμεσα σ' ἄλλα:

«Ἡ ἔνωσις ἦτις σήμερον θασιλεύει μεταξὺ μεγάλων τε καὶ μικρῶν, ὄχι μόνον νὰ μὴ ψυχρανθῇ, ἀλλὰ ἔτι μᾶλλον νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ γίνῃ ἀκράδαντος εἰς τὰς ψυχὰς μας, διότι ὅπου δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἕμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμὶ ἐγὼ ἐν μέσῳ αὐτῶν, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ἐν Εὐαγγελίοις ὑπόσχεται. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ἡ διαίρεσις θέλει δεῖξει τὸν μὲν ἐχθρὸν νικητὴν, ἡμᾶς δὲ ἀνάνδρους

καὶ νικηθέντας, καθὼς ὁ Ἰωάννης ὁ Θεολόγος μαρτυρεῖ: «*Πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτὴν οὐ σταθήσεται καὶ πᾶσα πόλις καὶ χώρα καὶ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτὴν ἐρημοῦται*».

Κι ἐδῶ ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης δὲν μιλάει σὰν πολέμαρχος, μὰ σὰν πιστός, ποὺ μέσα στὴν καρδιά του πλούσιος κατοικεῖ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Τὰ θεῖα λόγια τώρα θυμᾶται. Τώρα ποὺ τὸ Ἔθνος, ἀφοῦ πέρασε σκληρὲς δοκιμασίες, ξαναβρίσκει τὴν σωστὴ του γραμμὴ. Οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἔχουν δώσει τὰ χέρια καὶ οἱ ἐπιτυχίες στεφανώνουν τὴν Ἑλλάδα, ὁ Ἰμπραῆμ νικιέται στὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἡ ἐνότης κατορθώνει τὸ ἀκατόρθωτο!

Οἱ πιὸ ἀγνοὶ ἦρωες τοῦ Ἀγῶνος φθάνουν γιὰ τὴν ὁμόνοια τῶν Ἑλλήνων, νὰ παραιτηθοῦν καὶ ἀπὸ τὸ ἀξίωμα, ποὺ τοὺς εἶχαν δώσει. Τέτοιος ἀγνός πατριώτης ἦταν ὁ Μᾶρκος Μπότσαρης, ποὺ ἀφήνει τὴν θέσι του, γιὰ νὰ βοηθήσῃ στὴν ἐνότητα τῶν Ὀπλαρχηγῶν. Νὰ τί γράφει στὰ 1823 στοὺς Ὀπλαρχηγούς τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος:

«Ἐνὼ εὐρισκόμεν ἀποκλεισμένος εἰς τὸ Μεσολόγγι, ἔλαβον ἀπὸ τὴν διοίκησιν τὸ ἔγγραφο τοῦ διορισμοῦ μου εἰς τὴν στρατηγίαν· τότε κανεῖς ἀπὸ τὴν γενναιότητά σας δὲν εὐρίσκετο ἐκεῖ καὶ ἠκολούθησα τὸ χρέος μου. Ἐκτοτε ὅμως δὲν ἔπαυσα νὰ παρατηρῶ κάποιαν ψυχρότητα ἐκ μέρους τινῶν καὶ ἀκόμη περισσότερο τὴν παρατηρῶ τώρα. Ἄν αὐτὴ ἢ ψυχρότης ἔβλαπτεν ἐμέ, τὸ κακὸν ἦτο μικρὸν, καὶ ἤθελα τὸ σιωπήσει. Ὁ ἐχθρὸς ὅμως καὶ ἂν ἐνίκηθῃ δὲν ἐχάθη ἀκόμη καὶ διὰ νὰ χαθῇ χρειάζεται ἡ ἔνωσις καὶ ἡ προθυμία ὅλων καὶ εἰς τοῦτο θλάπτει μεγάλως ἡ ψυχρότης καὶ ἡ ἀσυμφωνία. Ἐγὼ μέχρι τοῦδε ἐλπίζω ὅτι δὲν ἔβλαψα τὴν Πατρίδα καὶ δὲν τὸ δέχομαι καὶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ γενῶ ἄξιός τῆς παραμικρᾶς θλάθης της... Διὰ τοῦτο σᾶς παρακαλῶ νὰ μὲ φανερώσητε ἐγγράφως, ἂν ἡ στρατηγία μου εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου σᾶς πειράζει καὶ ἂν ἔχετε εὐχαρίστησιν, νὰ παραιτηθῶ καὶ ἂν ἡ παραίτησίς μου θέλει συντελέσει εἰς τοὺς σκοποὺς σας καὶ διὰ τὸ καλὸν τῆς Πατρίδος».

Μεγάλος ἄνθρωπος, ἀλήθεια! Γιὰ νὰ ὑπάρξῃ ὁμοφροσύνη θυσιάζει τὰ πάντα. Σὲ τέτοιους ἀληθινούς Χριστιανούς

σπρήχθηκε του Ἔθνους μας ἡ Ἀνάστασις. Τὴν ὥρα πού ἄλλοι ζητοῦσαν ἀξιώματα, δημιουργοῦσαν διχόνοιες γιὰ τὰ «ἀρχηγιλίκια», ὁ Μπότσαρης, ὁ ἀγνός Ἕλληνας, ὁ μέγας πατριώτης παραιτεῖται ἀπὸ τὸ ἀξίωμα, γιὰ νὰ μονοιάσουν οἱ ἀδελφοί του.

Σπάνια εἶναι μιὰ τέτοια διαγωγή, γι' αὐτὸ κι ἀξίζει νὰ ὑποκλιθοῦμε μπροστὰ στὸ γενναῖο αὐτὸ μάρτυρα τῆς ἐλευθερίας μας, γιὰ τὸν ὁποῖο εἶπε κάποτε ὁ Καραϊσκάκης: «Ὁ Μᾶρκος Μπότσαρης ἦταν τρανός! Εἶχε νοῦ πού δὲν εἶχε ἄλλος, εἶχε καρδιά λιονταριοῦ καὶ γνώμη δίκαια σάν τοῦ Χριστοῦ. Οὔτε στὸ δάκτυλό του δὲν τοῦ φτάνουμε!»

★ ★ ★

Τὰ προσωπικὰ ἀνδραγαθήματα, ἔδιναν σὲ μερικοὺς Ὀπλαρχηγούς κάπου-κάπου μιὰ οἴησι, κάποια ἔπαρσι. Ἦταν οἱ ὧρες, πού ἤθελαν νὰ ἐπιβάλουν τὴν γνώμη τους, νὰ γίνε-ται τὸ δικό τους. Ἔρχονταν ὅμως καὶ στιγμές, πού οἱ ἴδιοι ταπεινώνονταν καὶ ζητοῦσαν συγγνώμη.

Κλασικὸ παράδειγμα στὸ σημεῖο αὐτὸ ἦταν ὁ θρυλικὸς Καραϊσκάκης. Ἄνδρας τοῦ πολέμου ἄξιος, ἀλλὰ καὶ γεμάτος μὲ ἐλαττώματα, μὲ ἀθυροστομία καὶ ἔργα ἐπιλήψιμα. Φιλόδοξος, δέξυθος καὶ πικρόχολος παρουσιαζόταν πολλές φορές. Ἀλλοτε ὅμως πάλι ἀγωνιζόταν νὰ νικήσῃ τὸν ἀτίθασο χαρακτήρα του, νὰ ἐπιβληθῇ στὸν κατώτερο ἑαυτὸ του καὶ στὰ πάθη του.

Ἔτσι στὴν ἀρχὴ τῆς Ἐπαναστάσεως δημιούργησε πολλὰ ἐπεισόδια καὶ ζητήματα, γιὰ ν' ἀναλάβῃ τὴν Ἀρχιστρατηγία τῆς Ρούμελης. Οἱ ἄλλοι ὅμως Ὀπλαρχηγοὶ καὶ ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις δὲν τὸν ἤθελαν. Ἔτσι σὲ λίγο καιρὸ στενοχωρη-μένος καὶ ἄρρωστος φθάνει στὸ Καρπενήσι. Καλεῖ ἀμέσως τὸν εὐσεβῆ παπα-Γιάννη Φαρμάκη. Μόλις τὸν θλέπει νὰ μπαί-νη, τοῦ λέει μὲ πίστι καὶ δάκρυα στὰ μάτια:

—Παρακάλα, παπαῦ μου, τὸν Θεὸ νὰ γίνω καλὰ γιὰ τὸ Γένος...

Μετανοιωμένος γιὰ τὴν θλιθερὴ ἐκείνη περιπέτεια γράφει στὸν Μαυροκορδάτο:

«Ἐμένα ἡ τύχη μου καὶ ἀρρώστησα ὀπίσω (εἶχα τὴν κα-κὴ τύχη νὰ ξαναρωσθῶ). Δὲν ἤξεύρω ἀκόμα, ἀπὸ τὰ κρύα τὰ πολλὰ ἦταν ἢ ἀπὸ τόσοις ἀφορισμοὺς ὅπου μοῦ ἐκάμα-τε, καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ μὲ συγχωρήσῃ ἡ Διοίκησις, καὶ ὅ-λοι οἱ Χριστιανοί, καὶ νὰ μοῦ σταλθῇ καὶ μία εὐχὴ συγχωρη-τικὴ παρὰ τοῦ Ἀρχιερέως» (τοῦ Μητροπολίτου Ἄρτης Πορ-φυρίου).

Ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἀπάντησε στὴν συγκινητικὴ αὐτὴ ἐπιστολή. Τότε ὁ Καραϊσκάκης κατεβαίνει στὸ Ναύπλιο, στὴν Κυβέρνησι, καὶ ζητᾷ συγγνώμη...

Ἀπὸ τότε κύλισε ἀρκετὸς καιρὸς ὡς τὴν ὥρα πού Προῦ-χοντες καὶ Ὀπλαρχηγοὶ κατάλαβαν, ὅτι ὁ μόνος πού μπο-ροῦσε νὰ ἠγηθῇ τοῦ ἀγῶνος στὴ Ρούμελη ἦταν ὁ Καραϊσκά-κης. Παίρνουν τὴν ἀπόφασιν καὶ τὸν διορίζουν Ἀρχιστράτηγος.

Μόλις πῆρε τὸν διορισμό, ὁ Ὑδραῖος Βασιλεὺς Μπουπου-ρης τοῦ εἶπε:

—Δὲν ἔκαμες ὡς τώρα ὅσο ἔπρεπε τὸ χρέος σου πρὸς τὴν Πατρίδα, Καραϊσκάκη. Ὁ Θεὸς νὰ σὲ φωτίσῃ νὰ τὸ κάμῃς ἀπ' ἐδῶ καὶ ἐμπρός.

—Δὲν τὸ ἀρνοῦμαι, ἀπάντησε ταπεινὰ ὁ Ἀρχιστράτηγος. Ὅταν θέλω γίνομαι ἄγγελος. Καὶ ὅταν θέλω γίνομαι διάβο-λος. Ἀπὸ τώρα ἔχω σκοπὸ νὰ γίνω ἄγγελος.

Καὶ πραγματικά! Σάν Γενικὸς Ἀρχηγὸς αἰσθάνθηκε μὲ μιᾶς ὅλο τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴν εὐθύνη τῆς ἀποστολῆς του. Ἔ-δωσε ὅλες του τίς δυνάμεις στὸν ἀγῶνα τοῦ Ἔθνους. Παρου-σιαζόταν πραότατος. Σκορποῦσε μὲ ἀπλοχεριὰ καὶ τὸ τελευ-ταῖο του γρόσι στὰ παλληκάρια. Ἄν καὶ φυματικὸς κοιμό-ταν χεიმῶνα-καλοκαίρι στὸ ἀντίσκηνο.

Ἔτσι, λίγο καιρὸ μετὰ τὸν διάλογο πού μόλις ἀναφέρα-με, ἕνας φίλος του τοῦ ἔγραφε ἀπὸ τὸ Ναύπλιο:

«Ὁ Βασιλεὺς Μπουπουρῆς σὲ ἀσπάζεται ἀδελφικῶς καὶ μὲ εἶπε νὰ σοὶ γράψω, ὅτι τώρα τὸν φαίνεσαι ἄγγελος καὶ ὄχι ἄνθρωπος».

Καὶ ἡ ἐπιτροπὴ τῶν Ψαριανῶν τοῦ γράφει, ὅταν ἀγωνίζεται παλληκαρίσια στὴν Ἀττικὴ:

«Γενναιότατε Στρατηγέ,

»...Εἰς σέ χρεωστεῖ ἡ Ἱστορία τὴν διατήρησιν τοῦ Στρατοπέδου τῆς Ἀττικῆς, εἰς τὴν χαράδραν τῆς ἀγαθῆς σου καρδίας ἐβυθίσθησαν οἱ χεῖμαρροι τῶν διχονοιῶν καὶ σπουδαρχιῶν, καὶ μὲ τὴν ὑπομονὴν σου ἐνίκησας ὄλους τοὺς πειρασμούς».

Βρίσκεται συνεχῶς ὁ Καραϊσκάκης στὴν πρώτη γραμμὴ. Ἐμψυχώνει τὰ παλληκάρια του. Καὶ πολεμάει, δείχνοντας σὲ πολλές εὐκαιρίες τὴν ταπεινωσύνη του.

Στὸν Πειραιᾶ ἔτρωγε μὲ τὸν Γενναῖο — γυιὸ τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη, ὅταν κάποια στιγμή ὁ Ἀρχιστράτηγος τῆς Ρούμελης τοῦ εἶπε:

—Γενναῖε, μοῦ κάνεις τὴ χάρι νὰ μὴν ἐκτίθῃσαι εἰς τὰς μάχας.

—Σὺ γιατί ἐκτίθῃσαι; τοῦ λέει ὁ Γενναῖος.

—Μὴν παρατηρῆς ἐμέ, τοῦ ἀπάντησε ὁ Καραϊσκάκης. Ἄν πᾶς ἐσὺ, πάει ἡ Ἑλλάς, ἐνῶ ἂν πάω ἐγώ, δὲν παθαίνει τίποτα ἡ Ἑλλάς.

—Καὶ πῶς τὸ λές αὐτό; τὸν ρώτησε ὁ Γενναῖος.

—Ἔτσι τὸ λέω καὶ ἔτσι εἶναι, ἀποκρίθηκε ὁ Καραϊσκάκης. Ἄν πᾶς ἐσὺ, πάει ὁ Γέρος. Καὶ ἂν πάη ὁ Γέρος, πάει ἡ Ἑλλάς, ἐνῶ σὰν ἐμένα ἔχει καὶ ἄλλους τὸ Ἔθνος!

Δὲν ἦταν ὅμως μόνο ὁ Καραϊσκάκης, ποὺ σὲ ὄρες ψυχικῆς ἀνατάσεως, ἔδειχνε ταπεινωσύνη. Κι ἄλλοι Ὀπλαρχηγοὶ καὶ Πολεμάρχαι, ἔρχονταν στιγμές, ποὺ πρόσφεραν θυσία τὸ ἐγὼ τους στῆς πατρίδος τὸν θωμό.

Ἐκανε θαθεῖα ἐντύπωση στὸν Φιλέλληνα Φαθιέρο, ὅταν εἶδε νὰ προσέρχωνται ταπεινὰ καὶ πειθαρχικὰ στὸ τακτικό του σῶμα ἀγωνισταί, ποὺ εἶχαν τὸ θαθμὸ τοῦ στρατηγοῦ, γιὰ νὰ καταταγοῦν σὰν ἀπλοὶ στρατιῶτες.

Ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ ὁ θρυλικὸς Στρατηγὸς Μακρυγιάννης. Γράφει στὰ ἀπομνημονεύματά του:

«Ἐγὼ δὲν θέλω θαθμὸ. Δούλεψα τὴν Πατρίδα μου ὅσο ποὺ κόλλησα εἰς τὸν θαθμὸ τοῦ Στρατηγοῦ μὲ κιντύνους καὶ μὲ πληγές καὶ μὲ θυσίες. Τὸν πέταξα καὶ μπῆκα εἰς τὸν ταχτικὸν ἀπλὸς στρατιώτης, διὰ νὰ πάγη ὀμπρὸς ἡ Πατρίδα...».

Εἶχαν τόσο ἐλευθερωθῆ, σχολιάζει ἕνας σύγχρονος μελετητής, οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι ἀπὸ τὰ δύοσση φορτώματα τοῦ ἐγωῖσμοῦ, ποὺ μπορούσαν νὰ φτερουγίσουν ἄνετα στὶς ψηλές αὐτὲς κορυφές. Δὲν εἶναι ἀπλή ταπεινοφροσύνη ἢ διαγωγὴ τους αὐτῆ, ἀλλὰ θαθεῖα συναίσθησις τῶν ἀδυναμιῶν, ὑποταγῆ στὴν ἐσωτερικὴ προσταγὴ τοῦ χρέους, φλογερὸς πόθος ὑποταγῆς στὸ ἰδανικὸ τοῦ πυργώματος τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδος.

Σὲ τέτοια πνευματικὰ ὕψη δὲν μποροῦν νὰ φθάσουν αὐτοί, ποὺ τοὺς θαραίνει καταθλιπτικὰ ἢ σαθούρα τῆς ματαιοδοξίας τους.

* * *

Ἐνας τέτοιος σκληρὸς Ἀγώνας, μιὰ τέτοια νυκτοήμερη πάλη σῶμα μὲ σῶμα, σπιθαμὴ μὲ σπιθαμὴ, ὅπως ὁ Ἀγώνας τοῦ 1821, ἦταν φυσικὸ νὰ ἀγριεύη τὸν ἄνθρωπο, νὰ τὸν κάνει σκληρὸ ἀπέναντι στοὺς ἀντιπάλους, νὰ γεμίξη τὶς ψυχές τῶν ἀγωνιστῶν μῖσος, ἐκδίκησι, ποὺ νὰ ξεσπάη στοὺς αἰχμαλώτους. Καὶ ἔχουμε, λίγα εὐτυχῶς, τέτοια περιστατικά, ποὺ φάνηκαν οἱ Ἕλληνες σκληροί.

Μὰ ἔχουμε κι ἄλλα περιστατικά — κι αὐτὰ εἶναι τὰ πιὸ ἀξιοθαύμαστα — ποὺ οἱ ἀλύγιστοι ἐκεῖνοι Πολέμαρχοι ἔδειχναν ἀνοχή, συμπάθεια, ἀγάπη στοὺς αἰχμαλώτους καὶ σὲ ὅσους δέχθηκαν ὑποταγῆ.

Ὅταν ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ τὴν πτώσι τῆς Τριπολιτσᾶς ἐπεσκέφθηκε στὸ Σεράγι του τὸν Κεχαγιάμπεη, τοῦ εἶπε:

—Νὰ ποὺ ὁ Θεὸς τὰ ἔφερε καὶ ἐσμίξαμε στὸ σεράγι!

Τοῦ τὸ εἶπε αὐτό, γιὰ τὸ εἶχε γράφει μετὰ τὴν μάχη τοῦ Βαλτετσίου νὰ παραδώσῃ τὴν Τριπολιτσά γιὰ τὴν ἀποφυγὴ μεγαλυτέρων αἱματοχουσιῶν καὶ τελείωνε μὲ τὴν φράσι: «καλὲς ἀντάμωσες στὸ σεράγι σου μέσα».

Ὁ Κεχαγιάμπεης φοβισμένος — νόμιζε ὅτι ὁ Γέρος εἶχε πάει νὰ τὸν σκοτώσῃ — τοῦ εἶπε:

—Μὲ ἡχμαλώτισαν ἄλλοτε οἱ Ρῶσοι. Ἐσώθην ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ἔγινα τώρα αἰχμάλωτος τῶν Ἑλλήνων. Ἐὰν σωθῶ καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν θὰ σταλῶ ἄλλοῦ ἀπὸ τὸν Σουλτάνον καὶ

κάπου θά χαθῶ. Καλύτερα λοιπὸν νὰ σκοτωθῶ τώρα ἀπὸ σένα.

—Μὴ φοβᾶσαι, Κεχαγιαῖμπεη, τοῦ ἀπάντησε ὁ Κολοκοτρῶνης. Δὲν σκοτώνουμε ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες ὄσους προσκυνᾶνε!

Δὲν εἶναι ὅμως τὸ μόνο περιστατικό, ποῦ ἔδειξε συγχωρητικότητα στοὺς πρώην ἐχθρούς, ὁ Γέρος τοῦ Μωρηᾶ. Καί σ' ἄλλες εὐκαιρίες ἔδειξε τὴ «μεγάλη του καρδιά».

Στοὺς Ἄλθανοὺς τῆς Τριπολιτσᾶς εἶχε δώσει ὑπόσχεσι ὁ Κολοκοτρῶνης μετὰ τὴν ἄλωσί της νὰ θγοῦν μὲ τὰ ὄπλα τους ἐλεύθεροι. Μὰ τοῦτο ὁ Δεληγιάννης δὲν τὸ ἤξερε καὶ ὅταν τοὺς εἶδε νὰ θγαίνουν ἔνοπλοι ὑπὸ τὴν προστασία Ἑλλήνων, τοὺς ἐπέτεθη μὲ τοὺς Γορτυνίους του.

Οἱ Ἄλθανοὶ μπρὸς σ' αὐτὴ τὴν ἀπρόοπτη ἐπίθεσι φαντάσθηκαν ὅτι ἔπесαν σὲ παγίδα, ποῦ τοὺς ἔστησε ὁ Κολοκοτρῶνης. Τὸν περικύκλωσαν μὲ ὑψωμένα τὰ ὄπλα καὶ τοῦ ζητοῦσαν ἀσφάλεια. Τότε ἐκεῖνος προχώρησε πάνω στὸ ἄλογο του πρὸς τοὺς Γορτυνίους, ἀκολουθούμενος πάντοτε ἀπὸ τοὺς Ἄλθανοὺς καὶ φώναξε:

—Ἄν θέλετε, Ἕλληνες, νὰ θαρέσετε τοὺς Ἀρβανίτες, σκοτώστε πρώτα ἐμένα. Εἶδὲ καὶ εἶμαι ζωντανός, νὰ τὸ ξέρετε πὸς ὅποιος πρωτορίξη σὲ δαύτους, αὐτὸν θά πρωτοσκοτώσω!

Ὁ λόγος τῶν Καπεταναίων ἦταν νόμος. Ποτὲ δὲν ἤθελαν νὰ τὸν καταπατήσουν. Τὸν πραγματοποιοῦσαν μὲ κάθε μέσο, ποῦ διέθεταν.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, τὴν ἴδια διαγωγὴ ἔδειξε καὶ ὁ θρυλικὸς Νικηταρᾶς.

Ἄνάμεσα στοὺς αἰχμαλώτους, μετὰ τὴν ἄλωσι τῆς Τριπολιτσᾶς ἦταν καὶ μερικοὶ Βούλγαροι καθαλαραῖοι, ποῦ περιτριγύριζαν Ἕλληνες χωρικοί, γιὰ νὰ τοὺς λαφυραγωγήσουν. Ἀπὸ ἐκεῖ πέρασε ὁ Νικηταρᾶς ἐπὶ κεφαλῆς ἀποσπάσματος ἀπὸ ἑκατὸν πενήντα ἄνδρες καὶ ἄκουσε νὰ τὸν καλοῦν:

—Ἀμάν, καπετάν. Χριστιάν, χριστιάν. —Σῶσε μας, καπετάνιο. Εἴμεθα Χριστιανοί!

Ὁ Νικηταρᾶς πλησίασε, πληροφορήθηκε ἀπὸ τοὺς ἴδιους ὅτι ἦταν Βούλγαροι, ὅτι θρискόντουσαν ὡς τότε στὴν ὑπηρεσία τῶν Τούρκων καὶ ὅτι ἡ ἐπιθυμία τους ἦταν πιά νὰ ὑπη-

ρετησουν στὸν ἑλληνικὸ στρατό. Ὁ Ἕλληνας ὀπλαρχηγὸς ἀπομάκρυνε ἀμέσως τοὺς χωρικοὺς καὶ παρέλαθε μαζὴ του τοὺς Βουλγάρους. Ἄνάμεσά τους ἦταν καὶ ὁ Χατζῆ-Χρήστος, ποῦ προσέφερε ἀργότερα πολλὰς ὑπηρεσίες σὰν ἀρχηγὸς σώματος ἵππικοῦ.

Πόσο ἐξυψώνει καὶ τοῦτο τὸ περιστατικὸ τὸν Νικηταρᾶ! Ἄλλος στὴ θέσι του θά σκεπτόταν: Ἄφοῦ ἦταν μαζὴ μὲ τοὺς Τούρκους, κι αὐτοὶ μᾶς πολέμησαν, τώρα ποῦ νικήσαμε, μποροῦμε νὰ ἐκδικηθοῦμε. Μὰ δὲν σκέφθηκε ἔτσι ὁ ἀτρόμητος Πολέμαρχος. Ἀδέλφια εἶδε στὸ πρόσωπό τους, ποῦ ζητοῦσαν βοήθεια καὶ ἔσπευσε νὰ τοὺς γλυτώσῃ! Αὐτὸ εἶναι ἄδολη χριστιανικὴ ἀγάπη!

Ἀγάπη καὶ ἀνοχὴ ἔδειχνε στοὺς αἰχμαλώτους καὶ ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης. Στὴν Τριπολιτσά γιώρταζε τὴν ὀνομαστικὴ του γιορτὴ μετὰ τὸ πάρσιμό της. Ἀπὸ τὸ πρῶν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Ἐπίσκοποι καὶ ξένοι ἀξιωματικοί, πρόκριτοι καὶ ὀπλαρχηγοὶ πηγαιναι νὰ εὐχηθοῦν τὸν Πρίγκηπα. Δὲν ἦταν ποτὲ πῶ ἀγαπητὸς στὸ στρατό, ἀπὸ τίς ἡμέρες ἐκεῖνες, ποῦ μὲ τὴν προσωπικὴ του ἐπιβολὴ κατάρθωσε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν τάξι στὴν Τριπολιτσά.

Τὸ βράδυ τοὺς κάλεσε ὄλους στὸ τραπέζι. Ἔγιναν πρόσεις γιὰ τὸν Ἀρχηγὸ ποῦ γιώρταζε. Τσοῦγκρισαν ποτήρια, τραγοῦδησαν λεβέντικα τραγοῦδια.

Ἐξαφνα εἶδαν μὲ ἔκπληξι νὰ μπαίνουν ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεῖς Τούρκους αἰχμαλώτους. Ἐπὶ κεφαλῆς ἦταν ὁ Κιαμὴλ μπέης καὶ ὁ Σεῖχ Νετσηπ ἐφέντης καὶ ὁ πρώην Καδῆς τῆς Τριπολιτσᾶς. Φαίνόντουσαν στενοχωρημένοι γιὰ τὸ βρίσκονταν ἐκεῖ αὐτοί, οἱ ἕως τότε ἀφέντες, μπρὸς στοὺς σημερινούς κυρίου τῆς χώρας. Εὐχήθηκαν χρόνια πολλὰ στὸν Πρίγκηπα καὶ ἐκεῖνος τοὺς κάλεσε νὰ καθήσουν στὸ τραπέζι. Τὰ ποτήρια τους γέμισαν καὶ οἱ φιλοξενούμενοι Τούρκοι τὰ τσοῦγκρισαν μὲ τοὺς πρώην Ραγιαδες. Σὲ λίγο τὰ πρόσωπά τους ἀπὸ σοβαρὰ ἔγιναν γελαστά.

Ἐπὲροχη, ἀλήθεια, πράξι, ποῦ στηρίζεται στὴ θεία ἐντολή: «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθρούς ὑμῶν»!...

Συγχωρητικότητα ὅμως δὲν δείχνουν οἱ Πολέμαρχοι μό-

νο στους πρώην ἐχθρούς τους. Συχνά και τις μεταξύ τους ξ-
ριδες ξεχνούν, συγχωρούν τὸ κακό, πὸ ἐπαθαν ἀπὸ τὸν ἀντί-
παλό τους και τοῦ δείχνουν μάλιστα ἀγάπη.

Τὸν Μακρυγιάννη κατὰτρεχε ἕνας προεστὼς τῆς Ἄρτας
ὀνομαζόμενος Παπαδόπουλος. Ἐξ αἰτίας τοῦ μάλιστα ἔμεινε
στὴν ἀρχὴ τῆς Ἐπαναστάσεως γιὰ λίγο στὴ φυλακὴ. Ὅταν
βγήκε, ἀποφάσισε μπαίνοντας στὴν Ἄρτα νὰ τὸν σκοτώσῃ
αὐτὸν κι ὅλη τὴν φαμίλια του...

Ἄλλ' ἄς ἀφήσουμε τὸν ἴδιο νὰ συνεχίσῃ τὴν διήγησι:

«Μπαίνοντας μέσα (στὴν Ἄρτα) σηκώθηκα και πήγα και
τῷπιασα τὸ σπῆτι του. Αὐτὸς ἔφυγε και ἦταν εἰς τὸ κονσου-
λᾶτο. Τοῦ τὸ παράγγειλαν φίλοι του ἀπῶξω, ὅτι θὰ τοὺς σκο-
τώσω και ἀναμέρησε. Μέσα εἰς τὸ κονσουλᾶτο ἦταν πλῆθος
φαμελιές Ἄρτηνές κι ἀπὸ τὰ Γιάννενα κι ἄλλα μέρη. Πήγα
πολεμώντας και κιντύνεψα και μπήκα εἰς τὸ κονσουλᾶτο και
εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁποῦναι πλησίον τῆς Ἁγιοσωτήρος και εἶ-
δα τὴν δυστυχίαν τους και τοὺς λυπήθηκα. Τοῦ εἶπα αὐτει-
νοῦ: «Ὅτι θέλησες ἐσὺ νὰ κάμῃς σ' ἐμένα με τὴν βοήθειαν
τῶν Τούρκων, με γλύτωσε ὁ Θεός σ' ἔχω τώρα εἰς τὸ χέρι
νὰ σ' ἀφανίσω μ' ὅλη σου τὴν φαμελιάν. **Δὲν σοῦ τὸ κάνω**».
Πήρα τὴν φαμελιά ἑνὸς πατριώτη μου, πήρα κι αὐτόν, τὸν
Παπαδόπουλο, μ' ὅλη του τὴν φαμελιά, χωρὶς νὰ καταδεχθῶ
οὔτε ἐγώ, οὔτε ὄσους εἶχα μαζῆ μου νὰ πειράξουν οὔτε μίαν
τρίχα θιόν».

Πρᾶξι χριστιανικῆς ἀνωτερότητος, πὸ ἀνεβάζει τὸν ἀγράμ-
ματο Ὅπλαρχηγὸ πολὺ πιὸ ψηλά, ἀπ' ὅλα τὰ ἀνδραγαθήματά
του και τις νίκες του. Αὐτὲς οἱ νίκες, οἱ νίκες τῆς ἀγάπης
— γιὰ ὅποιον πιστεύει σὲ πνευματικὲς ἀρχές — ἀξίζουν πε-
ρισσότερο ἀπὸ μάχες και θριάμβους πολεμικούς. Γιατὶ εἶναι
πιὸ δυσκολοκατόρθωτες. Πόσους και πόσους στὸ διάβα τῆς
ἱστορίας δὲν συναντοῦμε, πὸ δοξάσθηκαν στὰ πολεμικὰ πε-
διά, ἠττήθησαν ὁμως στὸ στίβο τῆς καλωσύνης. Γι' αὐτὸ εἶναι
ἄξιοι θαύτατου σεβασμοῦ οἱ λίγοι Ὅπλαρχηγοί, πὸ μαζῆ
με τὴν ἀνδρεία τοῦ πολέμου μᾶς χαρίζουν και τὴν ἀνδρεία
τῆς ἀνοχῆς και τῆς συγγνώμης. Ἀνάμεσά τους πρέπει νὰ το-
ποθετήσουμε και τὸν Γέρο τοῦ Μωρηᾶ.

Ὁ Φωτᾶκος διηγεῖται τὸ ἔξης: Ὅταν τὴν δεύτερη ἡμέ-
ρα τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς πήγε στὸ σπῆτι τοῦ Δημη-
τρίου Δεληγιάννη νομίζοντας ὅτι ἐκεῖ θρῖσκόταν ὁ Κολοκο-
τρώνης, τὸν δέχθηκαν με ψυχρότητα. Ὁ Φωτᾶκος ἐξεπλήγη,
γιατὶ λόγῳ τῆς θέσεώς του κοντὰ στὸν Στρατηγὸ, ὅλοι τὸν
περιποιόντουσαν. Καὶ ἡ ἐκπληξις του μεγάλωσε, σὰν ἄκου-
σε τὸν Δεληγιάννη νὰ μιλάῃ ὑβριστικὰ γιὰ τὸν Γέρο. Ὁ Φω-
τᾶκος τοῦ εἶπε, ὅτι δὲν ἀρμόζει νὰ θρῖζῃ ἕνας Δεληγιάννης
τὸν φίλο του Κολοκοτρώνη και ἐκεῖνος τοῦ ἀπάντησε: —Δὲν
τὸν ἔχω φίλο τὸν κλέφτη, οὔτε τὸν φοβοῦμαι πιά.

Ὁ Φωτᾶκος τὰ εἶπε στὸν Γέρο, και ἐκεῖνος τοῦ ἀπεκρί-
θηκε:

—Καμόσου ὅτι δὲν μοῦ εἶπες τίποτα. Τώρα ὁποῦ ὁ Ἅγιος
Θεὸς ἠθέλησε και μᾶς ἐδυναμωσε και ἐπήραμε τὴν Τριπολι-
τσᾶν, ἄς λένε ὅτι θέλουν...

Φιλοσοφημένη, βαθειὰ χριστιανικὴ ἀπάντησι. Ἄντι νὰ θυ-
μῶση, νὰ αὐτοῦπερασπισθῇ, νὰ θυμηθῇ τὰ ἀνδραγαθήματά
του, τοὺς κόπους και τις θυσίες του, αὐτὸς δέχεται τὴν προσ-
βολὴ ἤρεμα με μιά ζηλευτὴ εὐρύτητα σκέψεως και καρδιάς.

Τὴν ἴδια διαγωγή ἔδειξε και μετὰ τὴν ἀποφυλάκισί του.
Ἄν και ἄδικα τὸν εἶχαν φυλακίσει οἱ Προύχοντες και οἱ
Κοτζαμπάσηδες, πὸ ἀναγκάσθηκαν νὰ τὸν ἀπελευθερώσουν
ἀπὸ τὴν ὄργη τοῦ λαοῦ, ὅταν ὁ Ἱμπραῆμ πάτησε στὸ Μω-
ρηᾶ, ὁ Ἄρχιστράτηγος φάνηκε και τότε μεγαλόψυχος. Μέσα
στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ναυπλίου, πὸ ἐψά-
λη δοξολογία γιὰ τὴν ἀποφυλάκισί του, εἶπε και τοῦτα τὰ
ἀθάνατα λόγια, πὸ μιλάνε παραστατικὰ γιὰ τὴν πνευματικὴ
του ἀνωτερότητα:

—Πρὶν ἔβγω στ' Ἀνάπλι, ἔρριξα στὴ θάλασσα τὰ πικρὰ
τὰ περασμένα! Κάνετε και σεῖς τὸ ἴδιο! Στὸ δρόμο πὸν περ-
νοῦσαμε νάρθοῦμε στὴν ἐκκλησία εἶδα νὰ σκάβουν κάποιοι
ἀνθρώποι. Ρώτησα και μοῦ εἶπανε πὸς σκάβουνε νὰ βροῦνε
κρυμμένο θησαυρό. Ἐκεῖ στὸ λάκκο μέσα ρίχτε κι ἐσεῖς τὰ
μίσῃ τὰ δικά σας. Ἔτσι θὰ θρεθῇ κι ὁ χαμένος θησαυρός!

Εἶναι γνωστὰ και τὰ ὑπέροχα ἐκεῖνα γεγονότα με τοὺς
φονηάδες τοῦ παιδιοῦ του και τοῦ ἀδελφοῦ του.

“Όταν είδε κάτι στρατιώτες από τὸ ἀντίθετο κόμμα νὰ φορᾶνε τὰ ὄπλα τοῦ γιουῦ του Πάνου, πὺ εἶχαν σκοτώσει, γύρισε πέρα τὸ πρόσωπό του καὶ δάκρυσε:

—Θεέ μου, εἶπε, συχώρα τοὺς φονηὰδες τοῦ παιδιοῦ μου!

Ἄλλη φορὰ παρουσιάσθηκε κάποιος πὺ εἶχε τὴν ἀνάγκη του. Νόμισε πὺς δὲν θὰ θυμηθῆ ὁ Στρατηγὸς καὶ φοροῦσε τὸν ὀλόχρυσο ντουλαμᾶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Στρατηγοῦ, πὺ τὸν εἶχε σκοτώσει πρὶν ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα, θαλμένος ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ Θ. Κολοκοτρῶνης γνῶρισε ἀμέσως τὸ ἔνδυμα καὶ ἀναστέναξε ἡσυχᾶ, ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμή ἔδινε τὸν λόγο του στὸ φονηᾶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ αἶτημά του. Ἔτυχε ὅμως ὁ Γέρος νὰ εἶναι στὸ τραπέζι καὶ τὸν κράτησε νὰ φᾶνε.

Ἡ μάννα ὅμως τοῦ Κολοκοτρῶνη δὲν θάσταξε καὶ τοῦ εἶπε:

—Παιδί μου, στὸ τραπέζι μας θὰ τόνε θάνης τὸ φονηᾶ τοῦ παιδιοῦ μου;

—Σῶπα, μάννα, εἶπε ὁ Στρατηγός. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλύτερο μνημόσυνο, πὺ κάνουμε τοῦ σκοτωμένου.

Ἄνοχη καὶ συγχωρητικότητα δὲν ἔδειχναν μόνο οἱ Πολέμαρχοι. Κάποτε καὶ μερικοὶ Πρόκριτοι καὶ Δημογέροντες τοὺς ἀκολουθοῦσαν. Εἶναι γεγονός πὺς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πολιτικούς ὑστέρησαν σὲ μιὰ τέτοια διαγωγή. Πιὸ ἀνεξίκακοι, συγχωρητικοὶ φάνηκαν στὰ χρόνια τῆς Ἐπαναστάσεως οἱ Ὀπλαρχηγοί. Λιγώτερο «οἱ καλαμαράδες». Γι' αὐτὸ εἶναι ἀξιέπαινος ὁ Ἄνδρέας Ζαΐμης, μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ φωτεινὲς πολιτικὲς φυσιογνωμίες τοῦ Ἀγῶνος, γιὰ τὴν καρτερικότητα καὶ τὴν καλωσύνη του.

Πολλὲς προστριβὲς καὶ διενέξεις εἶχε στὶς ἀρχὲς τοῦ Ἀγῶνος ὁ Ἄνδρέας Ζαΐμης μὲ Ὀπλαρχηγούς καὶ Καπεταναίους καὶ μάλιστα μὲ τὸν Κολοκοτρῶνη καὶ τὸν Καραϊσκάκη. Ἦρθε ὅμως στιγμή, πὺ ὄλα τὰ λησμόνησε: “Όταν μετὰ τὴν πτῶσι τοῦ Μεσολογγίου ἡ Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευσις τοῦ ἀνέθεσε τὴν προεδρία τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως, τοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία νὰ ἐκδικηθῆ τοὺς ἀντιπάλους του. Καὶ τοὺς ἐκδικεῖται μέ... τὸν ὠραιότερο τρόπο: Τοὺς συγχωρεῖ μὲ ὄλη του τὴν καρδιά, τοὺς δείχνει ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη καὶ τοὺς χρησιμοποιεῖ ὡς στενοὺς του συνεργάτας.

Καλεῖ τὸν Καραϊσκάκη καὶ τοῦ ἀναθέτει τὴν Ἀρχιστρατηγία τῆς Ρούμελης. Ὁ Καραϊσκάκης ἀπήντησε φιλοφρόνως καὶ εὐγνωμόνως, ὑπεσχέθησαν ἀμφοτέρωτοι παντελῆ λήθην τῶν παρελθόντων καὶ ἐναγκαλισθέντες, ἐφιλήθησαν...».

Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὸν Θ. Κολοκοτρῶνη, στὸν ὁποῖο ἀνέθεσε τὴν Ἀρχιστρατηγία τῆς Πελοποννήσου. Τόσο συγκινήθηκε ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς Κυβερνήσεως, πὺ γράφει σὲ προκήρυξι τοῦ πρὸς τὸν λαό:

«Πατριῶται, μάθετε ὅτι ἔγινεν ἀπόφασις σταθερὰ ὄλου τοῦ Ἔθνους μὲ μιὰν ψυχὴν καὶ καρδίαν, σύμφωνοι καὶ θαλασσινοὶ καὶ Ρουμελιῶται καὶ Πελοποννήσιοι εἶπομεν: Σήμερα ἐγεννηθήκαμεν, σήμερα κάμνομεν τὴν ἱεράν μας ἐπανάστασιν. Τὰ περασμένα ὄλα νὰ λησμονηθοῦν. Τώρα νὰ ἀνακαινίσωμεν τὸν ζῆλον καὶ ἐνθουσιασμόν μας καὶ νὰ πιάσωμεν ὄλοι τὰ ὄπλα, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ὄσοι πιστοὶ, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ βαπτισμένοι, ὄσοι Ἕλληνες δυνάμενοι νὰ φέρουν ὄπλα καὶ νὰ τρέξωμεν μὲ ὄρμην καὶ μὲ ἀπόφασις, καὶ ἀμισθί, καθῶς καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἱεροῦ μας ἀγῶνος».

Μεγάλο ὄπλο ἡ συγχωρητικότης! Χαρίζει νίκες, πὺ κανένα ἄλλο ὄπλο δὲν μπορεῖ νὰ δώσῃ! Καὶ μάλιστα τὴν πρώτη καὶ μεγίστη νίκη: Βοηθαί ὄλους νὰ γίνουιν μιὰ οἰκογένεια ὄλους πὺ εἶναι βαπτισμένοι στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τότε, σφικτὰ δεμένοι, προχωροῦν ἐμπρός.

Δὲν περιορίζονταν ὅμως μόνο στὸ νὰ συγχωροῦν οἱ Καπετανεοὶ καὶ οἱ Πρόκριτοι. Συχνὰ ἔπαιζαν ρόλο καὶ συμφιλιωτοῦ. Καὶ ἦταν ἀνάγκη συχνὰ νὰ παίζουιν αὐτὸ τὸ ρόλο, μιὰ καὶ τὸ Ἔθνος μόλις ἔβγαινε ἀπὸ τὴν τέφρα καὶ ἡ δικαιοσύνη, ὄταν λειτουργοῦσε, λειτουργοῦσε ὑποτυπωδῶς. Ἔτσι διαφωνίες ἀνάμεσα σὲ Ὀπλαρχηγούς, διενέξεις ἀνάμεσα σὲ στρατιώτας ἢ πολίτας, γκρίνιες, διαφωνίες, διαπληκτισμοί, ὄλα ἔφθαναν στοὺς ἀρχηγούς, καὶ αὐτοὶ συμβούλευαν, νοθετοῦσαν, κάποτε καὶ τιμωροῦσαν.

Σὰν δεῖγμα, ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα, ἄς ἀναφέρουμε ἕνα τέτοιο περιστατικὸ, πὺ γράφει στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του ὁ Στρατηγὸς Μακρυγιάννης. Εἶναι τῆς καθημερινῆς ζωῆς, γι' αὐτὸ καὶ πολὺ ζωντανό. Γράφει:

«Γυρίζοντας όπισου οί μπουρλοτιέρηδες, όπου κάψαν καράθια τών Τούρκων, μίαν ήμέρα πέρναγε από τό κονάκι μου ένας μπουρλοτιέρης (είχα κονάκι έξω πιασμένο, παραπάνου από την Παναγιά εις την "Υδρα"): είχα εις τό κονάκι μου άφημένους πεντέξι ανθρώπους τίμιους νά φέρωνται φρόνιμα εις τόν μαχαλά· έγώ ήμουν εις τό μοναστήρι με τούς προκρίτους (πήγαινα κάθε ήμέρα εκεί και μιλούσαμε· μ' άγαπούσαν κι έγώ τούς σεβόμουν ως μεγαλύτερους)· στο κονάκι είχα ένα μικρό παιδί κι έπλυνε τά πιάτα. "Εκαμε νά ρίξη τό νερό κάτου εις τόν δρόμον, ή κακή τύχη — πέρναγε εκείνη την ώρα ό μπουρλοτιέρης, όπου τότε σ' εκείνη την περίστασιν ό κάθε μπουρλοτιέρης ήταν μισός Θεός, τό νερόν όπουρριψε τό παιδί έπεσε άπάνου εις τόν μπουρλοτιέρη, χωρίς νά τόν ιδή τό παιδί. Τότε κολλάγει εις τό κονάκι ό μπουρλοτιέρης μ' άλλους συντρόφους του, θέλουν νά σκοτώσουνε τούς αίτιους· μαζώνεται ή μισή "Υδρα, γίνεται ένας καυγάς, άλλοι υπέρ κι άλλοι κατά του μπουρλοτιέρη και συντροφιās του. "Ερχονται μου τό λένε έμένα· πάγω και θρίσκω αυτόν τό θόρυβον· αναντιώνονται και σ' έμένα, χωρίς έγώ νά ξέρω. Του λέγω του μπουρλοτιέρη τό λάθος και τί κάνουν τά σκουτιά νά τά πλερώσω νά πάψη τό κακό: «Τριακόσα γρόσια!» Βγάζω, μετράγω τά χρήματα, παίρνω τά σκουτιά. Μαλλώναν καμπόσοι ότι με ζήμιωσε και δέν κάναν ούτε ένα γρόσια. "Αφού τά πήρα, τά σιδέρωσα, τάστειλα με τόν γραμματικόν μου εις τούς προκρίτους, όποιος κάμη άντραγάθημα, μπουρλοτιέρης, νά τά προσφέρουν από μένα, ότι έγώ δέν φορώ τέτοια σκουτιά».

"Ετσι είναι! "Ο άληθινά πιστός είναι πάντα ειρηνοποιός, σαν τόν "Αρχηγό του.

★ ★ ★

Συχνά μετά τις μάχες τις νικηφόρες "Οπλαρχηγοί και παλληκάρια λεηλατούσαν τά τούρκικα σπίτια, ξπαιρναν τά υπάρχοντά τους, που κι αυτοί από τούς σκλάβους τά είχαν λαφυραγωγήσει.

Νά όμως μιά από τις πιο άγνές μορφές του "Αγώνος, ό

Νικηταράς. Αυτός ήταν σ' όλη του τή ζωή τόσο *άνιδιοτελής*, που προτιμούσε φτωχός νά ζή, παρά νά καρπωθή κάτι από τά κατορθώματά του.

Μετά την άλλωσι τής Τριπολιτσάς όπλαρχηγοί και στρατιώται μοιράσθηκαν τά λάφυρα.

"Ο μόνος που δέν πήρε τίποτα, ήταν ό Νικηταράς. Τόν έβλεπαν νά περιφέρεται στην πόλι ρακένδυτος ύστερα από τόσες έκστρατείες, χωρίς τό παραμικρό λάφυρο, χωρίς νά ζητήσει τίποτα, ούτε νά παραπονιέται για τίποτα, και έλεγαν:

—"Ο φτωχός ό Νικήτας.

"Ο Δ. "Υψηλάντης από θαυμασμό για την έκπληκτική του άνιδιοτέλεια άγόρασε δυό πιστόλια από τά λάφυρα και του τά χάρισε, για νά έχη και αυτός κάτι άναμνηστικό από την άλλωσι τής πόλεως, στην όποία τόσο είχε δράσει.

Την άνιδιοτέλειά του έδειξε ό Νικηταράς και άργότερα, μετά την πανωλεθρία του Δράμαλη. Δέν ήθελε νά πάρη τίποτα από τά πολυάριθμα λάφυρα. Οί στρατιώτες όμως του πρόσφεραν ένα έφίππιο, που φαινόταν ότι άνήκε σε πασσα ή κατ' άλλους ένα δαμασκηνό σπαθί. "Ακόμα του έδωσαν ένα άλλογο, που άμέσως τό πρόσφερε στο λαϊκό στιχουργό Τσοπανάκο, που άκολουθούσε τό στράτευμα και έπαιζε τόν ρόλο του Τυρταίου στα χρόνια του "Αγώνος...

Και ή άνιδιοτέλεια του Μακρυγιάννη είναι γνωστή. Ποτέ δέν κύτταξε νά έπωφεληθή από τά κατορθώματά του. Δέν δέχθηκε χρήματα. "Εζησε σ' όλη του τή ζωή φτωχικά. Πέθανε φτωχός στο χαλασμένο του σπίτι κάτω από την "Ακρόπολι.

"Όταν κάποτε, στις αρχές του "Αγώνος, ή προσωρινή Κυβέρνησις του παράγγειλε νά πάη με τό μέρος της και θά του έδινε διακόσιες χιλιάδες γρόσια, αυτός άπάντησε:

«Νά κυβερνήσουνε πατριωτικώς, ότι κινυνεύει ή πατρίς· κι έγώ γρόσια δέν θέλω, δέν πουλιώμαι δια γρόσια· δέν όρκίστηκα δι' αυτά, όρκίστηκα δια Πατρίδα...».

Κι όταν στο τέλος του "Αγώνος ήθελαν νά τόν άμείψουν για τις τόσες ύπηρεσιες και τις τόσες θυσιές του, τούς είπε:

—Καμμίαν χάρι άτομική δέν θέλω· ότι δια τις θυσιές τών

ἀγωνιστῶν ὁ Θεὸς τοὺς θράβεψε· καὶ γενικῶς οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἀνθισαν κι ὄλον τὸν καρπὸν τοῦ ἀγῶνα μας θὰ τὸν χαροῦμε μαζῆ. Ὅτι μαζῆ ἀγωνισθῆκαμεν καὶ τὰ θραβεῖα μαζῆ πρέπει νὰ τ' ἀπολάψωμεν.

Στὴν ἐπιμονή τους κάτι νὰ ζητήση, ἀπαντᾶ χαρακτηριστικά:

—Ζητῶ νὰ ἔχετε ὁμόνοιαν ἀναμεταξύ σας, ἔσεῖς οἱ μεγάλοι καὶ σοφοὶ ἄνδρες!

Ἄνιδιοτελὴς στάθηκε σ' ὄλη του τὴ ζωὴ καὶ ὁ ἀγωνιστὴς καὶ ἀπομνηματογράφος Γ. Τερτσέτης. Δὲν ἀπέκτησε περιουσία. Ἐζήσε καὶ πέθανε φτωχός.

Ἔτσι ὅταν μετὰ τὴν Ἐπανάστασι ἤθελαν νὰ τοῦ ἐπιβάλουν χρηματικὸ πρόστιμο, τοὺς εἶπε:

—Θὰ μᾶς καταδικάσετε εἰς τὸ πρόστιμον τῶν δραχμῶν; Δὲν ἔχομεν ἄλλο τι νὰ σᾶς δώσωμεν παρὰ τὰ βιβλία μας· δὲν εἶναι ἄσχημο νὰ ὁμολογήσῃ τις τὴν πτώχεια του· ἢ πενία ἐστᾶθη τὸ καύχημα ἐνδοξοτάτων ἀνδρῶν τῆς Ρώμης καὶ τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Φαβρικίου καὶ τοῦ Φωκίωνος· εἶθε καθὼς ἔχομεν τὴν πτώχειαν τους νὰ ἔχωμεν καὶ τὴν ἀρετὴν τους!

Ἄνιδιοτελὴς, ἀκέραιος καὶ ὁ Νικόλαος Κασομούλης, ἀγωνιστὴς καὶ ἱστορικὸς τοῦ Ἀγῶνος, στὴν διαθήκη του χάραξε κι αὐτὲς τὶς γραμμές:

«Εὐχαριστημένος πάντοτε διάγων διότι ἐκπλήρωσα τὰ στρατιωτικὰ καθήκοντά μου χωρὶς νὰ παρεκκλίνω τῆς εὐθείας ἐντίμως καὶ εἰς ὅλας τὰς μεταβολὰς καὶ ἀνωμαλίας ἀνεξαρτήτως πολιτευόμενος ἀπὸ τὰ ἀτομικὰ πάθη καὶ κομματικά... παραδίδω τὴν ψυχὴν μου πρὸς τὸν Ὑψιστὸν Θεὸν ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ ψυχῇ τε καὶ πνεύματι ὡς **Χριστιανὸς Ὁρθόδοξος καὶ στρατιώτης εἰλικρινής**».

Ἡ ἀνιδιοτέλεια αὐτὴ ὠδηγοῦσε ἄλλους ἀγωνιστάς, ὅχι ἀπλῶς νὰ μὴ δέχωνται τίποτα, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐγκαταλείπουν γυναῖκα καὶ παιδιὰ ἢ νὰ προσφέρουν καὶ τὸ ὑστέρημά τους.

Ἄς θυμηθοῦμε τὸν Κώστα Λαγουμιτζῆ, τὴν μεγάλη αὐτὴ Βορειοηπειρώτικη φυσιογνωμία, ποὺ ἀγωνίσθηκε στὴν Ἀθήνα καὶ στὸ Μεσολόγγι καὶ σ' ἄλλα πολεμικὰ μέτωπα ὄλη τὴν διάρκειά τῆς Ἐπαναστάσεως. Τὸ ἐπίθετο Λαγουμιτζῆς, μὲ τὸ

ὁποῖο ὑπογράφεται καὶ ὁ ἴδιος ἦταν παρανόμι ποὺ τὸ πῆρε ἀπὸ τὴν τέχνη του νὰ φτιάχνῃ λαγούμια, δηλαδὴ ὑπονόμους γιὰ πολεμικοὺς σκοποὺς. Καὶ τέτοια λαγούμια ἔφτιαξε πολλὰ στὴν πολιορκημένη Ἀθήνα καὶ στὸ ζωσμένο ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς Μεσολόγγι, ὅπου κινδύνευσε καὶ ἀγωνίσθηκε σάν λιοντάρι. Τὸν Λαγουμιτζῆ ὁ Στρατηγὸς Μακρυγιάννης τὸν ὀνομάζει «ἀθάνατο καὶ τίμιο πατριώτη, γενναῖο ἄνδρα, ποὺ θαύματα ἔχει κάμει».

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Πολέμαρχος ἦρθε στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, ἐγκαταλείποντας στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του τὴν Βόρειο Ἠπειρο τὴν οἰκογένειά του, ὅπως ὁ ἴδιος λέει σὲ ἀναφορὰ του πρὸς τὴν Κυβέρνησι: «Ἐγὼ ἀπεξενώθην ἀπὸ τὴν πατρίδα μου, ἠρνήθην γυναῖκα καὶ παιδιὰ, τὰ φίλτατά μου καὶ ἐπροτίμησα τὴν Ἑλλάδα».

Τὸ φαινόμενο τοῦτο, σχολιάζει ὁ Ἄνδρ. Μπέττος, εἶναι πολὺ συγκινητικὸ, ν' ἀφήνῃ γυναῖκα καὶ παιδιὰ ποὺ ἐλάτρευε, γιὰ ν' ἀγωνισθῆ ὄχι κοντὰ τους, ὄχι γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ τόπου του, ἀλλὰ γιὰ ἄλλες μακρυνές, γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, περιοχές. Αὐτὸ δὲν παρατηρεῖται μόνο στὸν Λαγουμιτζῆ, ἀλλὰ καὶ σ' ὄλους τοὺς Βορειοηπειρώτες, ποὺ πῆραν μέρος στὴν Ἐπανάστασι τοῦ 1821. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, γιὰ τὴν δεικνύει ὅτι στὸν ἱερὸ ἐκεῖνο Ἀγῶνα, δὲν ἔδιναν τοπικὸ, ἀλλὰ γενικὸ καὶ πανελλήνιο χαρακτῆρα.

Ἄς θυμηθοῦμε ἀκόμα, γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ, καὶ τὸν Γ. Γεννάδιο. Μετὰ τὴν πτώσι τοῦ Μεσολογγίου, ὁ πάντοτε ἀνιδιοτελὴς καὶ θερμὸς πατριώτης συνάζει στὸ Ἀνάπλι τοὺς ντόπιους καὶ τοὺς πρόσφυγας γύρω του καὶ τοὺς λέει:

—Ἀδελφοί, ἡ Πατρις καταστρέφεται, ὁ ἀγὼν ματαιοῦται, ἡ ἐλευθερία ἐκπνέει. Ἀπαιτεῖται βοήθεια σύντονος· πρέπει οἱ ἄνδρεῖοι αὐτοὶ — καὶ ἔδειξε τοὺς πρόσφυγας Μεσολογγίτας — πρέπει αὐτοὶ, οἱ ὁποῖοι ἔφαγαν μπαρούτι καὶ ἀνέπνευσαν φλόγας, καὶ τώρα ἄεργοι καὶ πεινασμένοι μᾶς περιστοιχίζουν νὰ τρέξουν ὅπου καινούργιος κίνδυνος τοὺς προσκαλεῖ. Διὰ τὸν σκοπὸν ὅμως αὐτὸν χρειάζονται χρήματα καὶ τὰ χρήματα λείπουν. Ἄλλ' ἐὰν θέλωμεν νὰ ἔχωμεν πατρίδα, ἂν εἴμεθα ἄξιοι νὰ ζῶμεν ὡς ἄνδρες ἐλεύθεροι, πόρους εὐρίσκομεν. Ἄς

δῶση ἕκαστος ὅ,τι ἔχει καὶ ἠμπορεῖ. Ἰδοὺ ἡ πενιχρὰ εἰσφορὰ μου. Ἄς μὲ μίμηθῆ ὅποιος θέλει!

Σταμάτησε. Ἔβγαλε ἀπὸ τὴν τσέπη του τὸ «πουγγί» του καὶ τὸ πρόσφερε. Ἦταν ὅ,τι εἶχε καὶ δὲν εἶχε. Ἦταν τὸ ὑστέρημά του. Τὸ «δίλεπτον» τῆς χήρας.

—Ἰδοὺ, εἶπε, ὅ,τι ἔχω τὸ προσφέρω εὐχαρίστως. Ἄλλ' ὄχι, δὲν προσέφερον ἀκόμη τὸ πᾶν. Ἐχω καὶ κάτι ἄλλο νὰ προσφέρω καὶ προσφέρω τὸν ἑαυτὸν μου. Ὅποιος θέλει ἄς μὲ πάρῃ ὡς διδάσκαλον τῶν παιδιῶν του διὰ τέσσερα χρόνια ἄς καταβάλῃ εἰς τὸ κοινὸν ταμεῖον ὅσα θέλει ὡς τίμημα διὰ τοὺς διδασκαλικούς μου κόπους καὶ ἀμέσως ἐγὼ τὸν ἀκολουθῶ.

Ἡ ὑπέροχη πράξις τοῦ Γενναδίου καὶ τὰ γεμᾶτα αὐταπάρνησι λόγια του ἀναπτέρωσαν τὸ φρόνημα τῶν σκλάβων. Ἔδωσαν οἱ πλοῦσιοι ἔδωσαν καὶ οἱ φτωχοί. Ἄλλοι χρήματα καὶ ἄλλοι ροῦχα νὰ ντυθοῦν οἱ γυμνοὶ Μεσολογγίτες, ἄλλοι σκευὴ ἢ ὄπλα, γιὰ νὰ ξαναγίνῃ καινούργιος στρατός. Ὁ Δημήτρης Ὑψηλάντης, πού δὲν εἶχε τίποτε ἄλλο, ἔδωσε τὰ ἀργυρόχρυσά ὄπλα του. Ὁ Πρόεδρος Ἀνδρέας Ζαῖμης τὸ ἄλλογὸ του. Ἡ Μαντῶ Μαυρογένους τὰ κοσμήματά της.

Καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τοῦ Γένους τὴν ἴδια ἀνιδιοτέλεια ἔδειξε. Διωρίσθηκε καθηγητὴς στὸ νεοσύστατο Πανεπιστήμιο καὶ ἀμέσως παρατήθηκε γιὰ νὰ ἀφιερῶσθαι ὅλο του τὸν καιρὸ στὸ Γυμνάσιο. Ὡς τὴν τελευταία στιγμή ἔδινε καὶ τὸ τελευταῖο δίλεπτο στοὺς φτωχοὺς, χωρὶς νὰ παίρῃ καμμιά ἀμοιβή γιὰ τοὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς κόπους του. Κι ὅταν κάποτε τοῦ παραπονέθηκε ἡ κόρη του, τῆς εἶπε:

«Ἔω παιδιὰ μου, ἄς μὴ ζητᾶμε ἀμοιβὰς διὰ τοὺς ἀγῶνας μας. Ἐγὼ ἔδωσα τὸ πᾶν διὰ τὴν Ἑλλάδα, αὐτὸ εἶναι ἀρκετό. Δὲν πειράζει πού ζοῦμε πενιχρά».

Δυὸ λόγια τῶρα καὶ γιὰ τὸν Θεόδ. Νέγρη. Ἦταν ὑπάλληλος στὴν τουρκικὴ Πρεσβεία στὸ Παρίσι, ὅταν κηρύχθηκε ἡ ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις. Τὰ ἐγκαταλείπει τότε ὅλα, κατεβαίνει στὸν Μωρητᾶ, βοηθάει στὸν Ἀγῶνα καὶ πεθαίνει τὸ 1824, ὅπως λέει ἡ ἱστορία «ἐπὶ ψιάθου, στερούμενος καὶ ἄρτου, αὐτὸς ὁ χάριν τῆς Πατρίδος θυσιάσας θίον ἄνετον καὶ θέσιν ἐπίζηλον».

Τὴν ἴδια γραμμὴ ἀκολούθησαν καὶ ἄλλοι. Γράφει ὁ Νικόλαος Δραγούμης: «Ὁ μὲν Λιθερόπουλος, πληρεξούσιος τοῦ Δ. Ὑψηλάντου ἐν Ἀθήναις, στρατιωτικὸς καὶ βουλευτὴς δι' ὀφλου τοῦ Ἀγῶνος, ἀπέθανε ριγῶν καὶ λιμώτων, ὁ δὲ Σκουφός, ὁ Καρόρης, ὁ Λουριώτης, ὁ Σχινᾶς, ὁ Ὀλλανδὸς ἀπεδήμησαν πενόμενοι, ὁ δὲ ἀμωμήτως διανύσας ὀλόκληρον τὸ στάδιον τῆς Ἐπαναστάσεως Πραϊδῆς, ὁ διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν φιλοπατρίαν κληθεὶς καὶ εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τῆς πολιτείας, ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν μετὰ θίον ταλαιπωρημένον, ὁ Τισαμένος ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐκυλίετο ἄστεγος καὶ ὁ γράφων τὰς ἀναμνήσεις ταύτας τρέφεται δι' ἀναμνήσεων».

Σπάνια κορυφὴ ἢ ἀνιδιοτέλεια πού φθάνει ὡς τὴ θυσία. Καὶ λίγοι ἐκεῖνοι, πού ἐπιχειροῦν νὰ τὴν φθάσουν. Γι' αὐτὸ, ὅπου τὴν συνάντοῦμε ἄς τὴν χαιρετοῦμε μὲ θαθὸ σέβας καὶ ἄς ζητοῦμε στὰ ἴχνη της νὰ θαδίσουμε.

Συχνὰ οἱ Πρόκριτοι, οἱ Στρατιωτικοὶ καὶ οἱ Λόγιοι τοῦ Γένους μας νοουθετοῦν τὸ λαό, τοὺς Ὀπλαρχηγούς καὶ τὰ παλληκάρια τους. Ξέρουν πὼς ὁ Ἀγῶνας γίνεται, γιὰ νὰ ἐδραιωθῆ ἡ δικαιοσύνη, ἡ καλωσύνη, ἡ τιμιότης καὶ νὰ παταχθῆ ἡ κλεψιά, ὁ φόνος, ἡ μέθη καὶ τὰ τόσα ἄλλα ἐλαττώματα καὶ πάθη, πού ἡ σκλαβιά καλλιεργεῖ. Κι αὐτὰ διδάσκουν. Εἶναι οἱ στιγμές, πού οἱ ἀγωνισταὶ καὶ οἱ λόγιοι γίνονται *κήρυκες τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς.*

Ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης στὸν σύντομο στρατιωτικὸ ποινικὸ κώδικα, πού ἐξέδωσε εἶχε καὶ τὶς ἀκόλουθες διατάξεις:

«Ὅποιος κλέψῃ, νὰ ἀτιμάζεται παρρησία καὶ νὰ ἐπιστρέφῃ τὸ κλέψιμον.

»Ὅποιος φονεύσῃ σύντροφόν του ἢ τινὰ ὁμογενῆ του, ἢ ἄλλον ἄνθρωπον ἐκτὸς ἀπὸ ἐχθρὸν ἀρματωμένον, νὰ παιδεύεται μὲ θάνατον.

»Ἡ μέθη, ὡς αἰτία ὄλων τῶν κακῶν, νὰ παιδεύεται αὐστηρότατα».

Νὰ καὶ ὁ Στέφανος Κανέλλος — ἄγνωστος στοὺς περισ-

σοτέρους μας — πού δίδασκε τὰ Ἑλληνόπουλα τῆς Ρουμανίας. Ὅταν κηρύχθηκε ἡ Ἐπανάσταση, κατευοδώνοντας μαθητάς του, πού κατέβαιναν νὰ πολεμήσουν στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴν Ἐλευθερία τῆς τοῦς ἀποχαιρετοῦσε μ' αὐτοὺς τοὺς στίχους:

«Τὰ παλληκάρια τὰ καλά
δὲν κλέφτουν, δὲν ἀρπάζουν.
Μόνο τυράννους πολεμοῦν.
Τὸ δίκαιον παντοῦ τιμοῦν.
Μισοῦν τὴν τυραννίδα
καὶ ζοῦν γιὰ τὴν Πατρίδα!»

Τις ἴδιες ἀντιλήψεις εἶχε καὶ ὁ Μεγάλος Δάσκαλος τοῦ Γένους ὁ Ἄδαμάντιος Κοραΐς: Ἐλευθερία καὶ ἀρετὴ τίς ταυτίζει. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἀληθινὴ ἔλευθερία χωρὶς καλλιέργεια τῆς ἀρετῆς. Γράφει ἐπιγραμματικά:

«Τῆς ἔλευθερίας ἡ ἀπόκτησις εἶναι ἔργον ἀνδρείας· ἀλλ' ἡ ἀπόλαυσις καὶ ἡ φυλακὴ τῆς εἶναι ἔργον ἀρετῆς. *Ματαιῶς ναυχᾶται ὅτι ἔχει ἔλευθερίαν, ὅστις δὲν ἔχει ἀρετήν*».

Καὶ τῶν Καπεταναίων τοῦ 21 καμὸς καὶ λαχτάρᾳ ἦταν: «Λευτεριά καὶ Δικαιοσύνη», «μία Πατρίδα τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ νόμου».

Αὐτὸς ὁ καμὸς φαίνεται ἀνάγλυφος στὶς γραμμὲς ποῦ δημοσιεύθηκαν στὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά»:

«Ἀδελφοί μου Ἕλληνες, ἄς μὴ στοχάζεσαι κανεῖς μας, ὅτι ἔλευθερία θέλει νὰ εἶπῃ τὸ νὰ κάμνῃ ὅ,τι θέλει. Δὲν βλέπετε, ὁ Σουλτᾶνος ἔκαμνεν ὅ,τι ἤθελεν· οἱ Πασσάδες του ἔκαμναν ὅ,τι ἤθελαν· ὁ καθεὶς Τοῦρκος ἔκαμνεν ὅ,τι ἤθελε. Φόβον Θεοῦ δὲν εἶχαν· δικαιοσύνην δὲν ἐσέβοντο· νόμους δὲν ἐγνώριζαν· ἄλλο δὲν ἤκουαν, παρὰ τὰ ἀνόητα καὶ ἄδικα πάθη των, καὶ τὴν πλέον ἀκόμη ἀνόητον ἀθεοσεβειάν των· πλὴν τί ἀπέλαυσαν; καὶ τί ἀπολαμβάνουν; Ὅργην ἀπὸ τὸν Θεόν, καταφρόνησιν ἀπὸ τὰ Ἕθνη, μίσος ἀδιάλλακτον ἀπὸ τοὺς τυραννομένους, καὶ τέλος πάντων, μᾶς ἔκαμαν νὰ πιάσωμεν τὰ ὄπλα καὶ νὰ τοὺς πολεμῶμεν μὲ κάθε δίκαιον, ὄντας τυράννους καὶ τῆς πίστεως καὶ τῆς τιμῆς καὶ τῆς ζωῆς μας. Χωρὶς λοιπὸν νὰ ζητῶμεν παραδείγματα εἰς τὴν ἱστορίαν, βλέ-

πομεν ζωντανά, ὅτι ἔλευθερία δὲν θέλει νὰ εἶπῃ τὸ νὰ κάμνῃ καθεὶς ὅ,τι θέλει...».

Ἐποὶ ἀναπτύξῃ ὁ ἀνώνυμος ἀρθρογράφος καὶ ἄλλες ἀπόψεις γύρω στὴν τόσο βασικὴ ἀλήθεια «ὅτι ἔλευθερία δὲν θέλει νὰ εἶπῃ τὸ νὰ κάμνῃ καθεὶς ὅ,τι θέλει», τονίζει τὸ θεμέλιο, ὅπου μπορεῖ νὰ στηριχθῇ τὸ θεῖο τοῦτο οἰκοδόμημα. Λέει:

«Ἐλευθερία χωρὶς εὐσέβειαν, χωρὶς καλὰ ἦθη καὶ χωρὶς φωτισμὸν τοῦ νοός, εἶναι ἀδύνατον νὰ γενῆ καὶ νὰ βασταχθῇ. Ὁ φωτισμὸς τοῦ νοῦ μᾶς κάμνει νὰ γνωρίζωμεν τὸν ἑαυτὸν μας καὶ νὰ κρίνωμεν ὀρθότερα τὰ πράγματα. Τὰ καλὰ ἦθη μᾶς κάμνουν νὰ αἰσθανώμεθα τὴν γλυκύτητα τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ πρέποντος, νὰ ὑψωνώμεθα εἰς γενναῖα φρονήματα, νὰ ἀποστρεφώμεθα πᾶσαν κακίαν ὡς δουλοπρεπὴ καὶ ἀνελεύθερον... Ἡ δὲ εὐσέβεια μᾶς ἐνώνει μὲ τὸν Θεόν, τὴν ἀένναον πηγὴν πάσης σοφίας καὶ ἀρετῆς, μᾶς δεῖχνει τὴν ἀγιότητα τῶν χρεῶν μας, χαλινώνει τὰς ἀλόγους καὶ δουλικὰς ὀρμὰς τῶν παθῶν, μὲ ἓνα λόγον μᾶς κρατεῖ πάντοτε προσεκτικούς εἰς τὸν Θεόν, εἰς τὴν Πατρίδα, εἰς τὸν ἑαυτὸν μας καὶ εἰς τὸν πλησίον μας».

Τὴν ἀρετὴ κήρυττε καὶ ὁ Μακρυγιάννης, τὸν ὁποῖον τόσες φορές ἀναφέραμε.

«*Ἡ ἀρετὴ καὶ ὁ πατριωτισμὸς καὶ ἡ φρονιμάδα, γράφει, κάμνουν τὴν Πατρίδα νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ εὐτυχήσῃ.* Ἡ κακία καὶ ἡ διοτέλεια χάνουν τὴν Πατρίδα· καὶ τὴν χάνουν καὶ ζημιώνονται ὅσοι μένουν ζωντανοί».

Αὐτὸ ἦταν τὸ κήρυγμά του, στὴν ἀρετὴ στήριζε τὴ ζωὴ του. Καὶ αὐτὴ τὴν ἀρετὴ ζητοῦσε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐμπνεύσῃ στὰ παλληκάρια του.

Κάποιο παλληκάρι τοῦ Μακρυγιάννη εἶχε τὴ συνήθεια νὰ κλέβῃ. Ὁ ἀρχηγὸς του τὸν νουθέτησε, τὸν μάλωσε, τὸν τιμώρησε κάποτε σκληρά. Ὑστερα ἀπὸ καιρὸ, γράφει ὁ Στρατηγὸς στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του «εἰς τὸ Ἀνάπλι τὸν ἀντάμωσα καὶ μοῦκανε ἓνα τραπέζι καὶ μοῦ συχώρεσε τὴν μάννα καὶ τὸν πατέρα, ὅτι ἔγινε τίμιος ἄνθρωπος».

Μιὰ νύκτα ὁ Μακρυγιάννης θρέθηκε μὲ τοὺς στρατιώτας

του ξέω από τὸ Μενίδι. Τοῦτοι εἶχαν πάρει μαζή σακκιά, γιὰ νὰ κάνουν «πλιάτσικο». Ὁ Στρατηγὸς στενοχωρήθηκε καὶ τοὺς εἶπε:

—Τ' εἶναι αὐτεῖνοι, ὅπου θὰ γυμνώσουμε, Τοῦρκοι; Αὐτεῖνοι εἶναι Ἕλληνες, συναγωνισταὶ μας, κι ἂν πορευτοῦμε τοιούτως, τί Ρωμαϊκὸν θὰ κάμωμε; Δὲν σώθηκαν οἱ Τοῦρκοι ἀκόμα καὶ θὰ μᾶς κάμουν πλιάτσικα ἐμᾶς. Καὶ τί στοχάζεσθε, θὰ μπορέσουμε νὰ γυμνώσουμε τοὺς Μενιδιάτες; Αὐτὸ εἶναι τόσα ντουφέκια, κεφαλοχώρι. Ν' ἀκούσετε ἐμένα ὡς μεγαλύτερον, κι ὅπως ἰδῶ ἐγὼ τὰ πράματα, θὰ σᾶς ὀδηγήσω ὅτι δὲν σκοτώνομαι ἐγὼ μ' Ἕλληνες, τοὺς ἀδελφούς μου».

Κι ὅταν πάλι, σ' ἄλλες περιπτώσεις — τὸ κακὸ γινόταν σὲ ὄρες ποὺ αὐτὸς δὲν ἦταν παρών, τὰ παλληκάρια του λεηλατοῦσαν τὸν τόπο κι ἔκαναν πράξεις ταπεινές — ὁ ἄτεγκτος, ἀκέραιος Μακρυγιάννης, ὄχι μόνο σκληρὰ τὰ παρατηροῦσε, ἀλλὰ καὶ τοὺς ζητοῦσε νὰ γυρίσουν πίσω τὰ πάντα. Ἄγαποῦσε τὴν δικαιοσύνη, καὶ τὴν δικαιοσύνη ἤθελε παντοῦ νὰ ἐπιβάλῃ.

Ἐνα χωριὸ κοντὰ στὸ Τριπόταμο λεηλάτησαν τὰ παλληκάρια τοῦ Μακρυγιάννη. Οἱ κάτοικοι ἦρθαν στὸν Στρατηγὸ κι ἔκαναν τὰ παράπονά τους. Αὐτὸς καλεῖ τοὺς Ὀπλαρχηγούς καὶ τὰ παλληκάρια του καὶ τοὺς λέει:

—Σᾶς ἔχω τόσα χρόνια τοὺς περισσότερους· σᾶς ἄφησα ποτὲ ἀπλέρωτους ἢ νηστικούς; Ὅταν κάναμε ὡς πατριῶτες τὰ χρέη μας, καὶ οἱ πολῖτες μᾶς τίμαγαν καὶ μᾶς τάιζαν μ' εὐχαρίστησιν τοὺς καὶ μᾶς δίναν κι εὐχαριστήρια στὴν Κυβέρνησί μας καὶ μᾶς πλέρωνε. Ὅταν φέρνεσταν τιμίως, ἤμουν κι ἐγὼ ἀρχηγὸς σας· τώρα ὅπου γεννήκατε τοῦ κεφαλιοῦ σας καὶ γυμνώσατε τὸ χωριόν, ὅπου μᾶς καρτέρεσαν οἱ ἄνθρωποι ὡς ἀδελφούς τους, οἱ Χριστιανοὶ τοὺς Χριστιανούς, τοὺς γυμνώσατε ἀπὸ τὸ θιόν τους, τὰ ζωντανά τους, κι ἔχετε κοπάδια μαζή σας. Δὲν γένομαι ἐγὼ ἐσᾶς πιστικός· σῦρτε νὰ θρῆτε ἄλλον ἀρχηγόν...».

Καὶ σ' ἄλλη περίπτωσι τοὺς εἶπε τὰ ἐπιγραμματικὰ αὐτὰ λόγια:

«Ἄγαθοὶ ὅταν εἴσαστε καὶ δίκαιοι, εἴσαστε καὶ δυνατοί.

Τότε ἐγὼ σᾶς σέβομαι καὶ σᾶς προσκυνῶ, ἀλλοιῶς δὲν θέλω σᾶς ξέρη, οὔτε νὰ σᾶς ἀκούσω».

Δὲν ἦταν ὁμῶς μόνο τὰ παλληκάρια, ποὺ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ συμβουλές καὶ νουθεσίες. Κάποτε καὶ Ὀπλαρχηγοὶ παραστρατοῦσαν. Μέσα στὴν ἀναμπαμπούλα τῶν παθῶν ἀδικοῦσαν ἢ, τὸ τρομερότερο, ἔφθαναν νὰ σκοτώσουν τὸν Ἕλληνα πολιτικὸ ἢ στρατιωτικὸ τους ἀντίπαλο. Τέτοιοι ἦταν ὁ Γκούρας, ποὺ «ρήμαξε» τὴν Ἀθήνα καὶ σκότωσε τὸν Ἀνδρούτσο. Μετὰ τὰ παραστρατήματά του πῆγε στὸν Μακρυγιάννη, ποὺ τοῦ εἶπε τοῦτα τὰ ἀνεπανάληπτα λόγια:

«Σοῦ εἶπα, ὅταν ἦρθαμεν εἰς τὴν Ἀθήνα, μὴν τηράξης νὰ πλουτήνης, ὅτι καὶ ἡ Ἀθήνα θὰ κιντυνέψῃ ἐξ αἰτίας σου. Ὅτι δὲν εἶσαι μικρὸς ἄνθρωπος νὰ τὴν θλάψῃς ὀλίγον. Τί τὸ θέλω τώρα;... Τί τὰ θέλεις τὰ πλοῦτη, ὅπου τᾶκκαμες καὶ γιόμωσες τόσοις τενεκέδες καὶ τοὺς ἔχωσες; Σοῦ θάλαν ὑποψίες οἱ ἀπατεῶνες, ὅτι θὰ σὲ σκοτώσω μ' ἀπιστία ἐξ αἰτίας τοῦ Δυσσέα (Ὀδυσσεῖα Ἀνδρούτσου), ὅπου τὸν σκότωσες. Ἀδελφέ, δὲν ἔπρεπε νὰ γένη αὐτὸ εἰς τὸν εὐεργέτη σου καὶ νάρθῃ ἀπὸ σένα. Τώρα ἔγινε. Θυμήσου πόσα σοῦ εἶπα εἰς τὴν Ἀγόργιαννη· ὅτι θὰ μᾶς θάλουν νὰ σκοτώνωμεν ἕνας τὸν ἄλλον. Τότε μ' ἄκουσες, δὲν τᾶκαμες ὕστερα ἔγινε. Τώρα ὁμῶς νὰ γνωρίσης τοὺς φίλους σου καὶ τοὺς ἀπατεῶνες. **Δὲν πλουταίνει ὁ ἄνθρωπος μὲ χρήματα μοναχά, πλουταίνει κι ἀπὸ τὰ καλά του ἔργα**».

Καὶ συνεχίζει τὴν διήγησί του ὁ Στρατηγός:

«Δάκρυσαν τὰ μάτια του τοῦ καυμένου· τὸν ἔτυπε ἡ συνείδησί του διὰ τὸ κάμωμα ὁποῦκαμεν εἰς τὸν Δυσσέα. Μοῦ εἶπε: «Ἄν ζήσω κι ἔβγω ἔξω, δὲν θέλω ματαξέρη ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς μπερμπάτες. Καὶ τὰ χρήματα, μοῦ εἶπε, — καταγίνομαι νὰ φκείασω τὴν διαθήκη μου καὶ θὰ κάμω σκολεῖα κι ἄλλα καλὰ διὰ τὴν Πατρίδα. Καὶ θ' ἀφήσω ὄλων ἐσᾶς τὸ μερίδιόν σας. —Νὰ ζήσης νὰ τὰ χαρῆς, ἀδελφέ, καὶ νὰ κάμῃς καλὰ πράματα διὰ τὴν Πατρίδα, νὰ θγάλης αὐτὸν τὸν λεκὲ ἀπὸ πάνου σου, ὅτι ὅποιος σ' ἔχει φίλο λυπάται. Ἐγὼ δὲν θέλω ἀπὸ μέρους μου τίποτας. Κι ἂν μ' ἀκούσης κι ἐμένα εἰς τὸ ἐξῆς ὅτι μοῦ κόβῃ τὸ κεφάλι μου νὰ σοῦ λέγω, εἴμαστε ἀ-

δελφοί και φίλοι καθώς ήμαστε' είδέ, τηράγει καθέννας την δουλειά του...».

Άγωνιστάι και κήρυκες της άρετης ήταν πολλοί από τους Πολέμαρχους του 21. Γι' αυτό και ή προσφορά τους ήταν, αλήθεια, άνεκτίμητη στην πνευματική άνέλιξι της Έλληνικής Έπαναστάσεως που μάς χάρισε τό ποθητό της Έλευθερίας δώρο.

Ματιές σύντομες ρίξαμε σέ μερικές πλευρές του ήθικου μεγαλείου πολλών άγωνιστών, ματιές όμως που μάς άποκάλυψαν θαυμαστή πνευματικότητα, έλευθερωμένη συνείδησι από τό σαπρόφυτο του έγωϊσμού, αίσησι θαθεία της δικαιοσύνης, άγάπη άγνη στην πατρίδα.

«Τέτοιοι άνθρωποι δέν μπορεί νά μετρηθούν με τά κριτήρια της εϋδαιμονιστικής σκοπιμότητας, που έχει γίνει ό υπέρτατος νόμος της ζωής μας. Γιατί και στις ήμέρες μας, πολλοί, πάρα πολλοί μιλοϋν για έλευθερία, για πατριωτισμό, αλλά τά λόγια τους είναι κούφια. Μόλις γυρίσουν από την άλλη όψι τό νόμισμα της έλευθερίας και δουν, ότι προϋπόθεσις της είναι ή διάθεσις και ή προθυμία για θυσία, όπισθοχωρούν και άρχίζουν τις προσφυγές στη λογική και τους συμβιβασμούς, πράγματα άγνωστα στο περιθόλι των άγωνιστών».

Αυτοί — μαχηταί και όπλαρχηγοί, πολιτικοί και λόγιοι — με αίμα, ιδρώτα, κακουχίες, πείνα, δίψα, πόνο και δάκρυ μάς χάρισαν της Έλευθερίας τό θείο δώρο ένανιμου τώρα αίώνα. Μας χάρισαν τουτο τό θεϊκό και πολύτιμο χάρισμα, για τό όποιο εϋχαριστίες μάς δίδαξαν ν' αναπέμπουμε, αλλά συγχρόνως μάς ζητούν νά φανούμε άξιοι.

Όταν έφθασε στην Έλλάδα ό πρώτος Κυβερνήτης της όΐωάν. Καποδίστριας είπε:

«Τέλος πάντων είμαι έν μέσω ύμών, και δια τουτο άποδίδω χάριτας προς τόν "Υψιστον».

Και ό Χριστοφόρος Περραιβός τονίζει έπιγραμματικά:

«Έπαναλαμβάνομεν ότι ή έπιμονή και άνδρεία κατά του Τούρκου, συνοδευόμεναι με αίματοχυσίας, αίχμαλωσίας, πυρ-

καϊάς, γυμνότητα, πείναν και παντός είδους πολυχρονίους κακοπαθείας, ύπερισχύσαντα, ήξιώθησαν της άνεξαρτησίας.

»Ταϋτα εκθέσαντες, αφήνομεν προς γνώσιν των μεταγενεστέρων, παρά των όποιων δέν ζητούμεν τινά άνταμοιβήν. Διότι δέν έπράξαμεν παρά τό προς την πατρίδα χρέος.

»*Έπιθυμούμεν όμως και παρακαλοϋμεν αυτούς, την με τοιαύτας θυσίας και δάκρυα άναστηθείσαν Έλλάδα, να την ύψώσωσιν εις την πρώτην της λαμπρότητα και εϋδαιμονίαν, δια της σοφίας, εϋνομίας και άνδρείας.* Και τότε αι ψυχαι ήμών θέλει αγάλλονται, ως μη μάτην ύπερ αυτης άγωνισθείσαι, και ως γνησίους άπογόνους καταλιπούσαι».

Τά ίδια ζήτησε λίγο μετά την άπελευθέρωσι από τη νεολαία του τότε νεοσύστατου Γυμνασίου στην Πνύκα και ό Γέρος του Μωρηά. Τους είπε άνάμεσα σ' άλλα:

«Είς έσας μένει νά ισάσετε και νά στολίσετε τόν τόπον όπου ήμεις έλευθερώσαμε' και δια νά γίνη τουτο πρέπει νά έχετε ως θεμέλια της πολιτείας την όμόνοιαν, την θρησκείαν, την καλλιέργειαν του Θρόνου και την φρόνιμον έλευθερίαν... *Πρέπει νά φυλάξετε την Πίστι σας, και νά την στερεώσετε, διότι, όταν επίάσαμε τά άρματα, είπαμε πρώτα ύπερ Πίστεως και έπειτα ύπερ Πατρίδος*».

Θαυμάσιες προτροπές που πρέπει έμας τους άπογόνους των ήρώων και μαρτύρων νά μάς χαράζουν πορεία ζωής. *Κάθε γνήσιος Έλληνας, κάθε αληθινό Έλληνόπουλο, πρέπει νά κλείνη μέσα του ένα Εικοσιένα, δηλαδή την άπόφασι για άγώνα και τό κέφι για μόχθο μεγάλο.* Άλλά είναι και πηγή αληθινού πνευματικού βίου, φλογερής χριστιανικής πίστεως, θερμής προσευχής τό Εικοσιένα, αυτός ό μεγάλος παλμός, αυτή ή θαυμαστή τόλμη των έλευθέρων συνειδήσεων, που, μ' όσα χρόνια κι άν περνάνε, τίποτα δέν χάνει από την δύναμι κι από την όμορφιά του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

- Κ. Παπαρρηγοπούλου:** Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.
- Δ. Κοκκίνου:** Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις 12 τόμοι.
- Σπ. Τρικούπη:** Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμ. 4.
- Φιλήμονος Ἰωάν.:** Ἱστορικὸν Δοκίμιον περὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.
- Ἐπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως** (Κασομούλη, Βλαχογιάννη, Τερτσέτη, Φωτάκου κ. ἄ.).
- Κωνστ. Βοβολίνη:** Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν Ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας.
- Μάμουκα:** Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος τόμ. 11.
- Κωσταρίδου Εὐαγ.:** Ἡ σύγχρονος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία. Αἱ ὑπηρεσίαι τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ Ἔθνος κατὰ τὴν λήξασαν ἑκατονταετίαν 1821-1921.
- Πουκεβίλ:** Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.
- Ἄλεξ. Γκιάλα:** Μηνύματα πρὸς τοὺς νέους. Ἔκδοσις Χρισ. Φοιτητικῆς Ἐνώσεως.
- Ἀθάνατες Μορφές** (Ἡρώες τοῦ Εἰκοσιένα, Ἡρωῖδες, Μάρτυρες τῆς Ἐλευθερίας, Ἐθνομάρτυρες, Φωτισμένοι Πρωτοπόροι), ἐκδόσεις «Ζωῆς».
- Χριστιανικὸν Ἡμερολόγιον**, 1925-1930.
- Πανελλήνιον Δεύκωμα**, 5ος καὶ 6ος τόμος.
- Περιοδικά:** «Ζωή», «Ἀκτίνες», «Ἑλληνικὴ Δημιουργία», «Νέα Ἐστία».
- Μονογραφίες συγχρόνων ἱστορικῶν.**